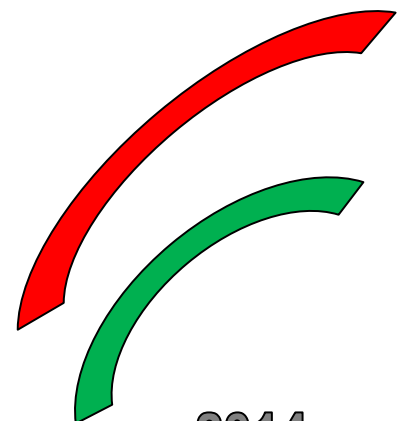

EGÁN EDE-TERV

A kárpátaljai magyarság gazdaságfejlesztési stratégiai terve

2014

Tartalomjegyzék:

1.Bevezető	3
2.Helyzetelemzés.....	5
3.Jövőkép.....	26
4.Célrendszer	29
5.Kitörési pontok	31
6.Eszközrendszer, a végrehajtás keretei	63

1. Bevezető

Az Egán Ede¹-terv névadójának korszaka, valamint a stratégiai terv készítésének jelen időszaka között sok hasonlóságot fedezhetünk fel. Egán Ede gazdasági felismerése az volt, hogy a hegyvidéki ruszinság és a főleg az alföld közelében élő magyarság akkor tud felzárkózni a periféria területéről, ha összehangolják az erőforrásaikat, és a meglévő kitörési pontokra (a hegyvidéken az állattartás, az alföldön a növénytermesztés) összpontosítva célzott támogatást tudnak kivitelezni.

A helyzet mára sok mindenben változott, de a következő szempontok ma is lényegesek:

- a magyarság ma is perifériaterületen él;
- szükséges az erőforrások összehangolása (főleg összkárpát-medencei szinten);
- csupán néhány fontos kitörési pontra érdemes fókuszálni, és az erőforrásokat ezekbe összpontosítani;
- lehetőséget kell teremteni arra, hogy az erős ellenérdekeltségi viszonyok és a helyi politikai instabilitás körülményei között minél magasabb társadalmi elfogadottsága legyen a stratégiának;
- helyzetbe kell hozni a családi gazdaságokat mint a magyarság egyik legfontosabb megtartó erejét.

A tanulmány jövőképegységében fogalmazzuk meg, hogy e jelen terv célja egy *gyarapodó kárpátaljai magyar közösség* irányába ható koncepció felvázolása. Mint ahogy egy vállalat is csak úgy tud megmaradni a piaci versenyben, ha valamilyen különleges versenyelőnyre tesz szert, így magyar közösségünknek is fontos, hogy gazdasági értelemben is tudjunk megújulni, felvállalni egy olyan értékteremtő folyamatot, amely segíti a megmaradást, valamint viszonylagos versenyelőnyt biztosít számunkra a gazdasági palettán.

Ismerve társadalmi-gazdasági viszonyainkat, s ezeknek az elmúlt évtizedekben és napjainkban felfokozódó káros hatásait, tudjuk, hogy a gyarapodás és a minőség megteremtése nagy kihívás. Egyrészt azért, mert az emberi erőforrások tekintetében az agyelszívás folyamata egy olyan negatív jelenség, amely az érdektelenség és a vállalkozói hajlam hiányának „társulása” esetén teljesen inaktívvá, degradálttá teszi közösségeinket. Másrészt pedig azért, mert e belső tényezőkön túl a külső politikai, gazdasági stb. hatások is folyamatosan meghátrálásra kényszerítik azokat, akik maradnak, és tenni akarnak szülőföldjük fejlődéséért, családjaik boldogulásáért.

Tehát, a mi feladatunk a minőség javítása, amit leginkább a magyar oktatási rendszer megőrzése, fejlesztése révén lehet elérni, amelyet a stratégiai, valamint a munkaerő-piaci igények sajátosságai szerint célszerű kivitelezni. Továbbá, segíthet a minőség megtartásában és fejlesztésében az is, ha a magyarság maga előtt lát (1) egyrészt egy reális jövőképet, amit le tudnak bontani a saját családi szintjükre, (2) másrészt proaktív módon, valós projektek formájában minél hamarabb be tudjuk mutatni, hogy nemcsak a megfoghatatlan jövőben és az ígéretes szintjén, de már a jelenben is tudunk mintagazdaságokat fejleszteni, támogatni. Ez utóbbiból fakad, hogy a minőség helyi javítása csak úgy képzelhető el, ha megteremtjük a szükséges eszközrendszert (intézményi struktúra, forrásellátás), amely biztosítja az emberi és természeti erőforrásaink fenntartható kihasználását, fejlesztését.

¹ Az ír eredetű Egan család több kiválóságot adott Magyarországnak. A legismertebb közülük az 1851-ben született (nemzet)gazda, az ifjabb Ede, akinek pályája delelőjén történt titokzatos halála megdöbbenést keltett a társadalom legszélesebb rétegeiben, s a körülötte zajló vita azóta is foglalkoztatja a történészeket és társadalomkutatókat. Kárpátaljai tevékenységének fókuszában a helyi ruszinok felzárkóztatása szerepelt, akiket nemcsak gazdasági, hanem nyelvi identitást illetően is igyekezett közelebb vinni a magyarsághoz, és egy összehangolt kelet-magyarországi tervet kivitelezni (ún. hegyvidéki akcióterv).

Az Egán Ede-terv a fenti megállapításoknak megfelelően a következő elemekből áll össze:

- I. Helyzetelemzés
- II. Jövőkép
- III. Célrendszer
- IV. Kitörési pontok
- V. Eszközrendszer, végrehajtás keretei

A helyzetelemző fejezet egyrészt a természeti erőforrások, másrészt a társadalmi viszonyok (főleg a magyarság demográfiai mutatóinak és humán erőforrásainak), harmadrészt az általános gazdasági és agrárökonómiai jellegzetességek bemutatásával írja le Kárpátalja sajátosságait.

A jövőkép célja, hogy megfogalmazza a 2020-ra kívánt állapot elérésének főbb faktorait, meghatározza a célcsoportokat, és eleget tegyen a „minőségi kárpátaljai magyarság” jelző elérésének.

A célrendszer szerepe a munkában az, hogy logikai keretet biztosítson a stratégia értelmezésénél. Egyik oldalról vertikálisan (átfogó cél – stratégia célok – kitörési pontok), másrészt horizontálisan, hogy értelmezhető legyen a kitörési pontok szinergiája és egymásra épülése.

A kitörési pontok alatt három ágazatot jelöltünk meg: (1) agrárium, (2) turisztika és a (3) vállalkozás-fejlesztés. Ezek önállóan is megállnák a helyüket mint egy-egy stratégiai ágazati koncepció, együtt pedig képesek a kárpátaljai magyarság gazdaságfejlesztési stratégiáját megalkotni.

Az utolsó egységben bemutatjuk azt az eszközrendszert és a végrehajtáshoz szükséges logikai menetet, amely a célok eléréséhez elengedhetetlen.

2. Helyzetelemzés

Általános helyzetkép

Kárpátalja természeti erőforrásai (dr. Molnár József)

Kárpátalja egyike Ukrajna 24 megyéjének², székhelye Ungvár, amely – eltérően az ukrainai megyék többségétől – nem vált a megye névadójává. Ez az ország egyik legkisebb területű megyéje, mindössze 12 752 km²-t foglal el, ami Ukrajna összterületének csupán 2,1%-át alkotja (Zasztavecka et al. 1996). A lakosságszám alapján a megyék rangsorának szintén a második felében foglal helyet: 2013 elején 1 254 400 volt a jelenlévő népesség száma, azaz Ukrajna lakosainak 2,7%-a volt kárpátaljai (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főosztály 2013).

Földrajzi fekvés. Kárpátalja Ukrajna nyugati részén helyezkedik el. Bár Ukrajna inkább kelet-európai országgént van elkönyvelve, a kárpátaljaiak előszeretettel helyezik vidéküket Közép-Európába, aminek van is alapja mind geopolitikai, mind földrajzi értelemben. A földrajzi fekvés sajátossága, hogy a megye négy országgal határos: északon Lengyelországgal (a határszakasz hossza 33 km), nyugaton Szlovákiával (98 km), délnyugaton Magyarországgal (135 km), délen Romániával (190 km). Északkelet felől a Kárpátok gerincén túl Ukrajna Lvivi (85 km-es szakaszon) és Ivano-Frankivszki megyéivel (180 km) szomszédos (Zasztavecka et al. 1996). A gerincen át a közútvonalak a hágókon keresztül haladnak, amelyek közül a legismertebbek nyugatról keletre haladva az Uzsoki (889 m), a Latorcai (750 m), a Vereckei (839 m), a Toronyai (931 m) és a Tatár (Jablunicei, 921 m).

Kárpátalja fekvésének fő *pozitívumai*, hogy Európa közepén helyezkedik el és négy országgal határos (amelyek Ukrajnánál fejlettebbek, és EU-tagok), ennek folyományaként területén keresztül fontos közutak, vasutak, csővezetékek és villamosvezetékek húzódnak, amelyek Ukrajnát a közép-európai országokkal kötik össze. Az elhelyezkedés *negatívumai*, hogy az országon belül perifériális helyzetet foglal el (a fővárostól több mint 800 km-re van), távol esik a tengerpartoktól, valamint az ukrainai iparvidékektől.

Közigazgatási beosztás. Közigazgatásilag Kárpátalja 13 járásra, valamint 5 megyei alárendeltségű (jelentőségű) városra oszlik (1. ábra, 1. táblázat). A járások közül a magyar többségű Beregszászin kívül további három – az Ungvári, a Munkácsi és a Nagyszőlősi, amelyek területét érinti a magyar etnikai sáv – rendelkezik jelentős arányú magyar népességgel. A megyei jelentőségű városok közül a magyar nyelvterületre eső Beregszászt és Csapot lakják nagyobb arányban nemzetársaink, az elsőben relatív többséget alkotva.

² Más források az ukrán „oblaszty” megfelelőjeként a magyarban a „terület” kifejezést használják.

1. ábra. Kárpátalja közigazgatási beosztása (A magyar nyelvterületet függőleges vonalkézás jelzi)

1. táblázat. Kárpátalja járásainak és megyei jelentőségű városainak területe, népessége és magyar lakosságuk aránya (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2003, 2013a; Kárpátalja közigazgatási térképe 2009; Zasztavecka et al. 1996)

Közigazgatási egység	A közigazgatási egység ukrán neve	Területe, km ²	A népesség száma (2013)	A magyar lakosság aránya, % (2001)
Beregszász város	місто Берегове	45	24 800	48,1
Csap város	місто Чоп	13	9000	39,4
Huszt város	місто Хуст	72	31 800	5,4
Munkács város	місто Мукачеве	31	85 000	8,5
Ungvár város	місто Ужгород	55	116 300	6,9
Beregszászi járás	Берегівський район	609	51 800	76,1
Husztai járás	Хустський район	925	95 600	3,9
Posvai járás	Іршавський район	944	99 400	0,1
Munkácsi járás	Мукачівський район	991	101 000	12,7
Nagybereznai járás	Великоберезнянський район	810	26 500	0,1
Nagyszőlösi járás	Виноградівський район	697	119 800	26,2
Ökörmezői járás	Міжгірський район	1166	48 200	0,0
Perecsenyi járás	Перечинський район	631	31 400	0,2
Rahói járás	Рахівський район	1892	91 600	3,2
Szolyvai járás	Свалявський район	676	54 500	0,7
Técsői járás	Тячівський район	1818	174 100	2,9
Ungvári járás	Ужгородський район	833	69 300	32,5
Volóci járás	Воловецький район	544	24 300	0,1
Kárpátalja	Закарпатська область	12 752	1 254 400	12,1

Felszíni viszonyok. A megye területének mindössze 17%-a esik az alföldi részre, ám a magyar etnikai terület szinte teljesen arra korlátozódik. A Kárpátaljai-alföld a megye délnyugati részét foglalja el, és tulajdonképpen az Alföld északkeleti, ukrán–magyar határon átnyúló peremét alkotja. Felszíne lapos síkság, amely enyhén lejt kelet–nyugati irányban: a Nagyszőlösi járásban a 130 m körüli tengerszint fölötti magasságok jellemzőek, az Ungváriban – a 105 m körüliek. A sík felszínből néhány vulkáni eredetű szigethegy emelkedik ki, amelyek – elsősorban délies kitettséű lejtők – szőlő- és gyümölcsstermesztésre

lennének kiválóan alkalmasak: ilyen a Kaszonyi-, a Zápszonyi-, a Bégányi-, a Dédai-, a Beregszászi- és a Helmec-hegy.

Ásványi kincsek. Kárpátalja ásványi erőforrásai alaposan kutatottak, amiben jelentős szerepe volt annak, hogy a második világháború után – az ásványkincsek lelőhelyeinek intenzív kutatása érdekében – Beregszászon létrehozták a Kárpátaljai Geológiai Kutatóállomást és Expedíciót, amely a mai napig foglalkozik (igaz, szerény körülmények között) újabb lelőhelyek feltárással (Gönczy 2009). A megyében 217 ásványkincs-előfordulás található, amelyekből 2 nemesfém-, 3 színesfémérc-, 4 higanyérc-, 4 barnaszén-, 4 földgáz-, 3 zeolit-, 1 kaolin-, 1 konyhasó-, a többi pedig építőanyag-lelőhely (Pop 2003).

A magyarlakta vidékek ásványkincsei közül nagy jelentősége van a konyhasónak, amelyet Aknaszlatinán bányásztak évszázadokon keresztül. A készleteket 210 millió t-ra becsülik (Ukrajna földrajzi enciklopédiája 1989–1993), de a termelés néhány éve vízbetörés miatt leállt. A termelés esetleges újraindítása (ami a szerényebb becslések szerint is több millió dolláros befektetést igényelne) sok, jelenleg munkanélküli vagy kényszer-pályaváltó egykori bányász megélhetési gondjait oldhatná meg, akiknek jelentős része az aknaszlatinai magyarok közül került ki.

A magyar etnikai terület ásványi erőforrásokkal legjobban ellátott része Beregszász környéke. A Beregszászi-dombvidéken különféle fémes ásványi kincsek terjedtek el, köztük kiemelt jelentősége van az aranylelőhelynek, amelynek kiaknázása az ezredforduló körüli években folyt. Az 5–6 g/t aranytartalmú érc (Pop 2003) kitermelése nem bizonyult rentábilisnak – legalábbis az ott alkalmazott flottációs aranykinyerési technika mellett. Befektetői csoportok újraindítanák a termelést a hatékonyabb, ám még inkább környezetterhelő cianidos módszer felhasználásával, de a helyi lakosság és társadalmi-politikai erők fellépése eddig ezt meg tudta akadályozni. A Beregszászi-dombvidéken a fémes ásványi kincsek közül találtak még polimetallikus érceket (ólom, cink, réz, barit stb.), higanyércet, de ezeknek nincs ipari jelentősége. A Nagybégány melletti alunit-készleteknek viszont van, de a tervezett külszíni bányászat és a telepítendő timföldgyár környezeti hatásai óva intenek egy ilyen projekt támogatásától. A barit (súlypát), amelynek egyetlen ukrain lelőhelyét Nagybégány mellett tárták fel, és készleteit 5,7 millió t-ra becsülik, ugyancsak alkalmas lenne ipari hasznosításra. Az érceken kívül számottevőek a Beregszászi-dombvidék perlit- (közel 50 millió t) és kaolin- (4,3 millió t) készletei, amelyek kitermelése jelenleg is folyik (Pop 2003).

A tüzelőanyagok közül Kárpátalján szerény barnaszén- (39 millió t) és földgázkészleteket (közel 3 milliárd m³) sikerült feltárni. Közülük a Nagybégány melletti lignit és a Kisdobrony közelében feltárt földgáz érdemel említést. Az első azért is jelentős, mert a lignit germániumot tartalmaz (182 g/t), amely a félvezetők gyártásához is szükséges (Pop 2003).

A Kárpátaljai-alföldön az építőanyagok közül több helyen termelnek ki homokot (például, Oroszgejőc mellett), melynek különböző mélységekben fekvő rétegei szinte mindenütt elterjedtek. Folyami kavicsot a Tisza medréből és árteréből (Nagyszőlősi járás), terméskövet a vulkáni szigethegyekből bányásznak. A területen gyakori a jó minőségű agyag, amely téglá- és tetőfedőcserép gyártására alkalmas (Gönczy 2009).

Összességében, az ásványi kincsek kitermelése nem jelent biztató perspektívát a kárpátaljai magyarok számára, tekintve, hogy a haszon a nagybefektetőknél csapódik le, a környezeti gondok viszont a helyi lakosságot sújtják.

Éghajlati sajátosságok. Kárpátalja alföldi részének éghajlata a kis kiterjedésnek és az egyöntetű felszíni viszonyoknak köszönhetően nélkülözi a változatosságot, és jól jellemezhető a beregszászi meteorológiai állomás adataival. A napsütéses órák száma Beregszászban

2025 óra/év, ami a maximálisan lehetséges 45%-át teszi ki. A relatív napfénytartam maximuma augusztusra, minimuma decemberre esik (Bodnar et al. 1987).

Az évi középhőmérséklet sokéves átlaga az Alföld kárpátaljai részén 10 °C körüli. A január középhőmérséklete a sík vidéken -2– -3 C, a júliusé – 20–21 °C. A globális felmelegedés általános trendje Kárpátalján fokozottan érvényesül: az utóbbi 20 év (1993–2012) átlaghőmérséklete 0,9 °C-kal haladta meg az előző időszakét (1947–1992), miközben globális léptékben az azonos időszakokra vonatkozó különbség csupán 0,4 °C volt (Beregszászi Meteorológiai Állomás 2013).

Az alföldön a vegetációs időszak (az 5 °C-ot meghaladó napi középhőmérsékletű időszak) március közepétől november közepéig tart, és hossza meghaladja a 240 napot. A 10 °C-ot április közepén lépi át a napi középhőmérséklet, ősszel október közepén süllyed az említett érték alá. A 10 °C-nál melegebb időszak hossza 180–190 nap. A vegetációs időszak alatt a növények számára rendelkezésre álló hőmennyiséget az effektív hőösszeg (az 5 °C fölötti napi átlaghőmérsékletű napok középhőmérsékleteinek összege) jellemzi. Kárpátalja sík vidékén ennek értéke 3500 °C körül van. A melegkedvelő növények termesztése szempontjából még fontosabb az aktív hőösszeg értéke, ami a 10 °C fölötti napi átlaghőmérsékletű napok középhőmérsékleteinek az összegével egyenlő. Az aktív hőösszeg átlagos értéke a síkságon 3200 °C. A Beregszászi-hegyek, valamint a Nagyszőlős melletti Fekete-hegy déli lejtőin az adott érték a 3500–3600 C-ot is eléri, a legkedvezőbb klimatikus feltételeket kínálva a megyében a melegkedvelő növények (szőlő, barack) termesztéséhez (Bodnar et al. 1987).

Kárpátalja sík vidékén az utolsó tavaszi fagyok átlagos időpontja április közepére esik (Beregszászban – április 19-e, Ungváron – 18-a), de ez széles intervallumban, március 15-től május 20-ig ingadozhat. Az első őszi fagyok sokévi átlagban október közepén köszöntenek be (Beregszászban – október 14-én, Ungváron – 15-én), ám az egyes években ez bekövetkezhet már szeptember 18-tól, de akár november 23-ig is kitolódhat. A fagymentes időszak átlagosan körülbelül 180 napig tart (Bodnar et al. 1987).

A csapadék átlagos évi összege a megye sík vidékén 650–700 mm (Beregszászban 673 mm). A hegyekhez közeledve az értékek emelkednek, a hegylábaknál a 800 mm-t is elérve. A csapadék évi járása a Kárpát-medencei típusnak megfelelő: a legcsapadékosabb hónap a június (Beregszászban 82 mm), az év legkevesbé csapadékos időszaka pedig a tél végére, illetve a tavasz elejére esik (39 mm, március). A csapadékjárás jellemzett típusa kedvez a korai szántást igénylő primórtermelésre szakosodott kárpátaljai mezőgazdaságnak; a vonatkozó népi regula szerint is: „Márciusi por, májusi eső aranyat ér”. A mérsékelt övi éghajlatok egyik fő sajátossága, a változékonyság, nyomon követhető Kárpátalján mind az évi csapadékösszegek, mind a havi megfelelők esetében. Így, Beregszászban az évi csapadékmennyiség az 1947–2012-es időszakban 452 (2012) és 1010 mm (2010) közötti értékeket vett fel, ami több mint kétszeres eltérést jelent. A havi csapadék értékei még nagyobb szóródást mutatnak: időnként az 1 mm-t sem érték el, máskor a 200 mm-t is meghaladták. A csapadékos napok száma a sík vidéken évi 140–150 (Beregszászi Meteorológiai Állomás 2013).

A hótakaró az Alföldön nem tartós, egy átlagos tél folyamán többször is elolvad és újraképződik. A hótakarós napok száma évi átlagban 50 körül van, ám előfordulnak telek, amikor 10 napig sem borítja hó a felszínt, máskor több mint 80 napig takarja fehér lepel a tájat.

A szélesebbesség értékei az alföldön alacsonyak, évi átlagban 1,2–2,4 m/s (4,3–8,6 km/h) közé esnek. Ezeken a területeken magas a szélcsendes időszakok gyakorisága: Beregszászban 26%, Ungváron 35% (Kárpátalja atlasza, 1991).

Vízrajzi adottságok. Kárpátalja vízkészletekkel való ellátottsága jónak minősíthető. Az alföldi részen a Tisza, a Latorca, a Borzsa és az Ung által táplált természetes, összefonódó mellék- és holtágrendszer a folyószabályozások és lecsapolási munkálatok után többé-kevésbé szabályosan kialakított kisebb-nagyobb csatornák – napjainkban nagyrészt elhanyagolt – hálózata váltotta fel. A sík vidék lapos, túlnedvesedett részeiről alagcsőrendszerek gyűjtik össze a pangó felszíni vizeket és a talajvizet a csatornába. A rendszer elavult, így a belvízveszély a lapos felszínű alföldi területeken jelenleg is valós.

A kárpátaljai folyók mindegyike a Tisza vízrendszeréhez tartozik. A folyók vízjárása szeszélyes, síksági szakaszaik esése kicsi (1 m/km alatti), folyásuk lassú (sebességük kevesebb, mint 1 m/s), medrük mély, iszapos vagy homokos. A Kárpátaljai-alföld folyói sokrétű gazdasági jelentőséggel bírnak, így öntözővizet szolgáltathatnak a mezőgazdasági termőföldek számára, továbbá parti szűrésű kutakból történő vízkivétellel többségükből ivóvíz, illetve ipari víz nyerhető. Perspektivikus lehet a folyók bevonása a vízi turizmusba, valamint korszerű, duzzasztást nem igénylő technológiával kiaknázható vízenergia-készlettel is rendelkeznek.

A tavak Kárpátalján jóval kevésbé elterjedtek, mint a folyók. Az Alföld kárpátaljai részét valaha sűrűn behálózó szétágazó, kanyargó folyórendszer maradványaként itt számos morotvató található. A legnagyobbak közülük a Tiszáról lefűződött Csap környéki morotvák.

A mesterséges tavak és víztározók mind számukban (közel 60 ilyen van), mind nagyságukban (a legnagyobbak víztükre meghaladja a 100 hektárt) túltesznek a természetes tavakon. A bányatavak közül méreteit tekintve a Dédai-tó emelkedik ki 48 ha-os felszínével, amely egy egykori külszíni homokbánya mélyedését tölti ki. Az Aknaszlatinai-sótavak a sóbánya felhagyott vágatainak beomlása során keletkezett mélyedéseket töltik ki. A legnagyobb sótartalmuk 2012-ben 192% volt, túlnyomóan konyhasó. A tó heliotermális, vize a felső 20–30 cm-es réteget kivéve egész évben 20–25 °C körüli hőmérsékletű, mivel a fékezett függőleges vízkeveredés miatt képes tárolni az elnyelt napenergiát. A legnagyobb vízfelületű víztározók és halastavak a Munkácsi és az Ilosvai járás határvidékén létesültek. Közéjük tartozik a megye legnagyobb víztükrű állóvize, a Fornosi-víztározó, amely teljes feltöltéskor 285 ha-t foglal el (Bodnar et al. 1987).

A felszín alatti vizek becsült hozama napi 1,079 millió m³. Kárpátalja sík vidékének túlnyomó részén a felső üledékréteg vízzáró agyag és vályog, ami a felszínhez közeli (átlagosan 3–7 m mélyen elhelyezkedő) felső vízréteg rétegvíz-jellegét és viszonylagos tisztaságát biztosítja.

A felszín alatti vizek különösen értékes részét képezik az ásványvizek és a termálvizek. A megyében ismert több mint 360 ásványvízforrás zöme azonban – közte az összes kitermelés alatt álló – a hegyvidéken összpontosul. A magyarlakta települések közül csupán a Visk melletti Saján hidrokarbonátos nátriumos ásványvizeit hasznosítják.

Tekintve, hogy Kárpátalja sík vidékén az átlagnál magasabb a geotermális gradiens (5–8 °C/100 m; Bilak, 1986), jelentős, 50 °C fölötti hőmérsékletű termálvízkészletek találhatóak gazdaságosan kiaknázható, 600–1000 m körüli mélységekben. A részletesebben megvizsgált termálvízlelőhelyek fontosabb adatait Kárpátalja alföldi részén a 2. táblázat tartalmazza. Az ásvány- és termálvizek jelentős hányada gyógyvízként hasznosítható, egy részét jelenleg is hasznosítják: Beregszászban és Mezőkaszonban ezek bázisán termálfürdők üzemelnek. A termálfürdők jelenleg nem hasznosított, közel 30 °C hőmérsékletű kifolyó vizei alkalmasak lennének melegházak fűtésére.

2. táblázat. A Kárpátaljai-alföld feltárt termálfelvezései (forrás: Bodnar et al. 1987; Pop, 2003; Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás 2013)

Elhelyezkedés	Mélység, m	Vízhozam, m ³ /nap	Hőmérséklet, °C	Sókoncentráció, g/l	Főionok, nyomelemek (zárójelben)
Beregszász	800–1200	2261	55–58	20–25	Cl ⁻ -81, HCO ₃ ⁻ -13, SO ₄ ²⁻ -6 / Na ⁺ +K ⁺ -96, Ca ²⁺ -2 (Mg, F, Si)
Gút		150	39	7,7	Cl ⁻ -96 / Na ⁺ +K ⁺ -94 (Si, Br)
Ketergény		150	57	48,3	Cl ⁻ -98 / Na ⁺ -99
Makosjányosi	600–700	150	32	7,2	Cl ⁻ -85, HCO ₃ ⁻ -15 / Na ⁺ -71, Ca ²⁺ -13, Mg ²⁺ -11 (Si, Br)
Mezőkaszony	600–1200	7629	52	8,5–11	Cl ⁻ -78, HCO ₃ ⁻ -19, SO ₄ ²⁻ -3 / Na ⁺ -96, Ca ²⁺ -3 (Mg, Fe, NH ₄ ⁺)
Nagybakta	400–1070	859	59		
Nagypalád	1005–1260	15797	52		
Nagyszőlős	961	160	41		Cl ⁻ / Na ⁺ (Si, I, Br)
Ungvár	1734–2047	15317	59		

A vizek, mint veszélyforrások is hatással vannak a Kárpátaljai-alföld mindennapi életére és gazdaságára: a folyók szeszélyes vízjárása katasztrófális árvizeket eredményezhet, a lapos felszínű részeken fennáll a belvizek kialakulásának kockázata, illetve aggodalomra adhat okot a kárpátaljai felszíni, de még a felszín alatti vizek szennyezettsége is.

Talajviszonyok. Vidékünkön főleg a barnaföldek különböző típusai fordulnak elő. A sík vidék legerjedtebb talajtípusa a *podzolos réti barnaföld*. Szelvényében a humuszszint mélysége 10–15 cm, szántott talajoknál 25–30 cm, fizikai típusa többnyire vályog. Az agyagfrakció nagy holtvíztartalma miatt e talajok aszályérzékenyek, és a növények még rövid ideig tartó szárazság idején is vízhiánytól szenvednek. A podzolos réti barnaföldek szántott rétegében a humusztartalom átlagosan 2,6%, amely a mélységgel erősen csökken. Kémhatásuk erősen savanyú, pH-értékük 4,0–4,7 közötti, így a meszezés mint talajjavító eljárás kulcsfontosságú az optimális talajhasznosítás szempontjából. A podzolos réti barnaföldek nehezen művelhető talajok. Ezekre a talajokra négyévenként mintegy 40–50 t/ha szerves trágya kijuttatása szükséges. A szerves trágyát ősszel ajánlatos a talajba bedolgozni, de nem mélyre, mert a rossz levegőztetés miatt gyenge lesz a szerves anyag mineralizációja. A podzolos réti barnaföldek gyengén ellátottak nitrogénnel és foszforral, de nagyon jó a kálium-ellátottságuk. Ez utóbbi körülmény kedvező előfeltételt teremt a nagy káliumigényű kultúrák (gyümölcs, zöldség) termesztéséhez. Ezekben a talajokon a legnagyobb a nitrogén- és a foszforműtrágyák hatékonysága, míg a káliumnak nem minden növény esetében van termésmenvelő hatása (Csoma 2009).

A *glejes réti barnaföld* a mélyebben fekvő területeken és nehéz mechanikai összetételű talajképző kőzeten alakult ki, nagyobb összefüggő területet a Szernye-mocsárban alkot. A humuszszint 15–20 cm, szürkés színű, márványozott, hajlamos az eliszapolódásra. A talaj humusztartalma kevesebb, mint az a talaj színéből következne: 3,0–4,9% között változik (Csoma 2009).

Természetes növényzet. Kárpátalja alföldi részének természetes növénytakaróját összefüggő tölgyesek jellemezték. Az ember gazdasági tevékenységének eredményeként megkezdődött az erdők kiirtása, feldarabolása, aminek következtében területük mára 20 800 ha-ra, a sík vidék 9%-ra zsugorodott. Mivel a területen régen folytatnak erdőgazdálkodást, az erdők többsége nem természetes, de helyenként természetközeli gyertyános-kocsányos tölgyes erdőfoltok is fennmaradtak. A területet gazdagon behálózó folyók és csatornák alacsonyabb árterein fűz-nyár ligeterdők terülnek el, amelyek gyakran 3–

4 hónapig is víz alatt állnak. A magasabb ártereket kiszáradó tölgy–kőris–szil ligeterdők foglalják el (Kohut 2009). A sztyeppi növényzet maradványai elsősorban a Fekete-hegyen, a Gyulai-hegyen, a Muzsalyi- és a Kaszonyi-hegyen figyelhetők meg (Fodor 1974).

Állatvilág. Kárpátalja sík vidéki részén az erdők visszaszorulása következtében a pusztára jellemző állatfajok kerültek túlsúlyba. A ragadozó emlősök között a farkasnak az ökoszisztémákban betöltött szerepét a vörösróka vette át többé-kevésbé. A törpeegér, a pirókegér, a közönséges egér, a vándorpatkány, a hörcsög, a mezei pocok túlszaporodása komoly mezőgazdasági probléma forrása. A nyúlalakúak közül egyedül a mezei nyúl található meg, a patás emlősök közül – a gímszarvas, az őz és a vaddisznó (Zseliczky, 2009).

A gazdag madárvilág képviselői közül kiemelhetők a vadászok kedvelt zsákmányai, mint a tőkésréce, a fácán, a fogoly. Az itt élő folyóvízi halfajok közül érdemes megemlíteni a tőpontyot, a kárászt, a márnát, a lesőharsát, a csukát. A lassú folyású és az állóvizekre a törpeharcsa, a réticsík, a tőponty, a kárász, a lesőharcsa, a csuka, a sügér jellemző (Zseliczky 2009).

Összességében, az éghajlati viszonyok Kárpátalja magyarlakta részén ukrain viszonylatban kedvező feltételeket teremtenek a primőr zöldség- és gyümölcsstermesztés, valamint a szőlőtermesztés számára. A turizmus fejlesztéséhez pedig megfelelő földrajzi alapot teremt a határ menti elhelyezkedés, a termálvízkészletek és a Kárpátok közelsége.

Demográfia, humán erőforrások (dr. Molnár József, dr. Fodor Gyula)

A legutóbbi, 2001-es népszámlálás idején Kárpátalja lakosságának 80,5%-át ukránok alkották, 12,1%, azaz 151 516 fő pedig magyarnak vallotta magát. Jelentős számban éltek még románok (2,6%), oroszok (2,5%) és cigányok (a népszámlálás adatai alapján 1,1%, kutatásaink alapján 2,6%) (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003, Braun et al. 2010).

Kárpátalja közigazgatási egységeinek majdnem mindegyike ukrán többségű (1. táblázat). A magyarság csak egy közigazgatási egységben van abszolút többségben: a Beregszászi járásban, amely majdnem teljes egészében a magyar nyelvterülethez tartozik (1. ábra). Beregszász megyei jelentőségű városban a két utolsó népszámlálás között 50% alá süllyedt a magyarok aránya, ám a relatív többség megmaradt. Az ukrán–magyar határ mentén húzódó magyar nyelvterület további három járást érint, az Ungvárit, a Munkácsit és a Nagyszőlősit, valamint Csap várost. Ezekben a magyarság kisebbségben van ugyan, de jelentős arányt képvisel (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003).

A kárpátaljai magyarok többsége (64,6%-a) falun él, azonban a megye öt nagyobb városa közül négy (Ungvár, Munkács, Nagyszőlős és Beregszász) a magyar nyelvterületen vagy annak szomszédságában helyezkedik el. Ugyancsak a magyar nyelvterületen van a 78 magyar többségű falu, valamint a két városi típusú település (Bátyú és Tiszaújlak). A magyar falvak között a közepes méretűek vannak túlsúlyban, az átlagos kárpátaljai magyar falunak 2001-ben 1356 lakosa volt (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal adattára 2003).

Ukrajna függetlenné válása után Kárpátalján a **demográfiai helyzet**, az országos tendenciákkal összhangban, bár azok mértékétől elmaradva, jelentősen rosszabbodott. Az ezredforduló körüli mélypont után, amikor is a születési ráta Kárpátalján 11‰-ig süllyedt, enyhe emelkedés következett, és az utóbbi években annak értéke 15‰ közelében stabilizálódott (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2002–2013a).

A fordulat okai között a gazdasági válságból való kilábalás, valamint az ukrán kormány 2004 utáni gyerekvállalást ösztönző intézkedései játszhatták a fő szerepet. „A gyermekes családok állami támogatásáról” c. törvény az állam által garantált szintű anyagi támogatást határoz meg a gyermekes családoknak pénzbeli juttatás formájában, figyelembe véve a család összetételét, bevételeit, a gyerekek korát. A törvény értelmében a gyermekes családok, többek között, egyszeri gyerekszületési támogatásra jogosultak (2013. december 1-től ez az összeg az

első gyerek esetében 30 960 hr., a második után 61 920 hr., a harmadik és azt követő gyerekek után 123 840 hr.; www.i-law.kiev.ua 2013).

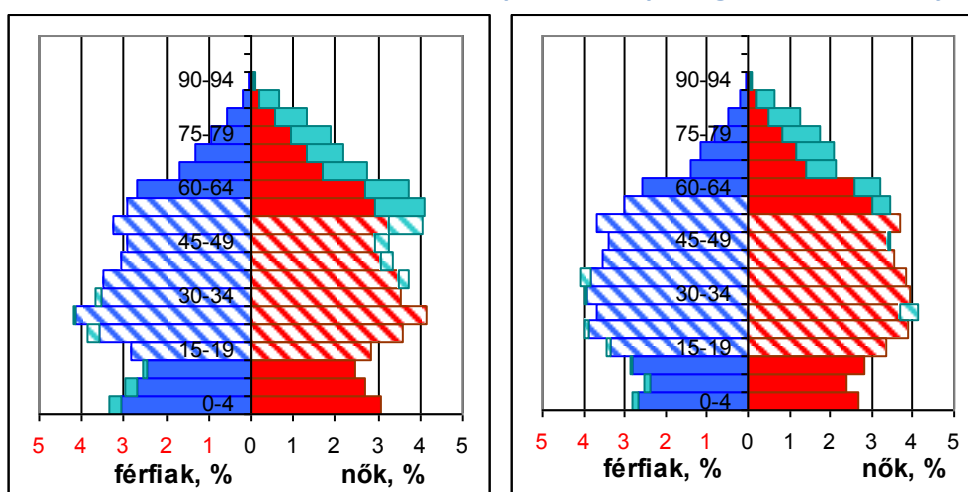
A halálozási ráta megyénkben az utóbbi években 12‰ körüli szinten stabilizálódott. A természetes szaporulat a rendszerváltás utáni években – a születési arány gazdasági válsággal összefüggő esése és a halálozási ráta emelkedése következtében – gyorsuló ütemben csökkent. Az ezredfordulón a születésszám és a halálozás közel kiegyenlítette egymást, és 2007-ig a szaporulat stagnálása jellemezte a megye demográfiai viszonyait. Az utóbbi években a szaporulat újra a pozitív tartományban, 3‰ körüli értéken stabilizálódott (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2002–2013a).

Bár nemzeti bontású népmozgalmi adataink nincsenek, de a magyar többségű Beregszászi járás mutatóit a teljes kárpátaljai magyarságra extrapolálva megállapíthatjuk, hogy a közösség demográfiai mutatói rosszabbak a többségi nemzeténél: alacsonyabb születési ráta (12–13‰), magasabb halandóság (közel 13‰) jellemzi őket, a születések száma csupán az utóbbi két évben haladta meg kicsivel a halálozásokét (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2013a).

2001-ben a férfiak a kárpátaljai magyarok 47,6%-át alkották, vagyis 1000 férfira 1099 nő jutott. A maximális nöbbletet a városokban regisztrálták: Beregszászban a férfiak aránya 46,3, Ungváron 46,7% volt (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal adattára 2003). A korfák segítségével tekintsük át a magyar lakosság korösszetételét (2. ábra)! A korfák talpas karácsonyfa alakúak. Alapjuk az utóbbi két évtized születésszám-csökkenését követő demográfiai pezsgésnek köszönhetően kiszélesedik. Az 1980-as és 1960-as évek demográfiai pezsgését tükrözi a korfák kiszélesedése a harmincéves és ötvenéves korosztályok magasságában. Hirtelen szűkülés figyelhető meg a 65 év fölötti korcsoport számában. Ez a születésszámok második világháború alatti visszaesésének máig jelentkező hatása, amely megtöri az idősebb korcsoportok lélekszámának a kor előrehaladtával való lassú természetes fogyását, azaz a korfák fokozatos szűkülését.

A fiatal korosztályokban a férfiak vannak többségben. Ez azzal magyarázható, hogy valamivel több kisfiú születik, mint kislány. Később, 40 év körül, a férfiak magasabb halandósága miatt a nemek aránya kiegyenlítődik, és az idősebb korosztályok már nöbblettel jellemezhetők. Ez a városi magyarságnál 50, a falusinál 60 év fölött válik különösen erőteljessé. A korfák jól mutatják, hogy a kárpátaljai magyar népességben belül magas a munkaképes korúak aránya: a városi lakosság esetében 58,7% (64,9 a férfiak, 53,3 a nők körében), a falvakban 62,6% (68,8 a férfiak, 56,9 a nők körében).

2. ábra. A városi (bal oldalt) és a falusi kárpátaljai magyar népesség ötéves bontású korfája (2012)
(Az adott nem többletét zöld szín, a munkaképes korú népességet ferde csíkozás jelzi.)

Forrás: Saját számítások Ukrajna Statisztikai Állami Bizottsága (2004) és a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (2012a) adatai alapján

Kárpátalján a legutóbbi népszámlálás a 15 évnél idősebb férfiak 66,3%-át, míg a hasonló női korcsoport 60,2%-át írta össze, mint házasságban vagy élettársi kapcsolatban élőt, ami a megfelelő összukrajnai értékekkel összevetve (64,6 és 54,0%) azoknál valamivel kedvezőbb képet fest. Az országosnál magasabb volt Kárpátalján a nőtlenek (26,8%, szemben az országos 24,3%-kal) és hajadonok aránya is (16,7%, illetve 16,1%). Világjelenség, hogy az özvegyek között erős túlsúlyban vannak a nők: Kárpátalján a 15 évnél idősebb férfiak mindössze 3,3%-a, míg a nők 17,3%-a vesztette el társát (az országos adatok 3,9 és 19,2%). Az özvegyekéhez hasonlóan a megyében az országosnál kisebb volt az elváltak aránya is: a nem gyerekkorú férfiak 3,6%-a (Ukrajnában 6,8%), a nők 5,8%-a (10,5%-os országos arány mellett) tartozott ebbe a kategóriába (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal adattára 2003).

A házások és élettársi kapcsolatban élők legalacsonyabb arányát mind a férfiak, mind a nők körében a városokban találjuk, ugyanakkor a városokban jóval magasabb volt az elváltak aránya. Az özvegyek nagyobb százalékban éltek az idősebb korszerkezetű falusias járásokban, a nők között az arányuk a Beregszászi járásban, például, meghaladta a 20%-ot.

A mai gyorsan fejlődő világban a *humán erőforrások* meghatározása nem könnyű feladat. Alapvetően arról van szó, hogy az emberi tényezők, az ezek alakításában részt vevő intézmények, illetve a társadalmi adottságok és kondíciók együttesen jelentik azt a feltételrendszert, amivel egy területi egység, esetünkben Kárpátalja (annak is főként magyarlakta sávja) rendelkezik. E tényezők külön-külön és együttesen is hatnak, formálva az adott területi egységet, annak térszerkezetét (Enyedi, 1996).

A tudásnak mint a regionális fejlődés-fejlettség meghatározó tényezőjének felismerése és vizsgálata csak az 1990-es években kezdődött. Egyvalami azonban már az eddigi kutatások alapján is biztosan leszögezhető: valamely régió gazdasági és technológiai fejlettségének, a gazdasági szerkezet érettségének, végső soron az illető régióban élő emberek életszínvonalának döntő fontosságú eleme az emberi erőforrások, a munkaerő összességének (szak)képzettségi szintje, gondolkodásmódja, munkamentálitása, illetve az ezt megalapozó rendszerek, mindenekelőtt az oktatás és a szakképzés helyzete.

A munkaerő-ellátottság ukrajnai koncepciójával egyetértésben a gazdaságilag aktív népesség körébe tartoznak mindkét nem 15 és 70 éves kor közötti képviselői, akik valamely terület munkaerő-kínálatát képezik az árutermelés és a szolgáltatások nyújtása számára. Kárpátalja gazdaságilag aktív népességének száma 2011-ben 577,9 ezer főt tett ki (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2012b). Ennek 45,5 %-át a nők (263,1 ezer fő), 54,5%-át pedig a férfiak (314,8 ezer fő) képezték.

Az aktív keresők száma 2012. január 1-re 522,7 ezer fő volt. A megye teljes lakossága ugyanerre az időpontra 1250,7 ezer fő volt, ami azt jelenti, hogy a vidéken az aktivitási ráta 41,8%-nak felel meg, szemben a 44,5%-os országos mutatóval. A foglalkoztatottak nagyobbik részét szintén a férfiak teszik ki, számuk 278,3 ezer fő (53,2%). Az aktív kereső nők száma 244,4 ezer fő (46,8%), tehát az aktív népesség nemek szerinti szerkezete arányaiban közel azonos a munkaképes korú lakosság nemek szerinti megoszlásával. A regisztrált munkanélküliek között is a férfiak vannak jelentős többségben, számuk 36,5 ezer fő (az összes munkanélküli 66,1%-a). A női regisztrált munkanélküliek száma 18,7 ezer fő (azaz 33,9%). A megyei munkanélküliségi ráta ennek megfelelően 9,6%-ot tesz ki, amely közel két százalékkal haladja meg az országos mutatót (7,9%). Hangsúlyozni kell azonban, hogy Kárpátalján nem elsősorban a regisztrált, hanem a rejtett munkanélküliség a fő probléma, ugyanis ezt figyelembe véve az említett munkanélküliségi ráta az óvatos becslések szerint is két-háromszorosára nő. E probléma erősen érinti Kárpátalja déli, magyarlakta sávját is, ahol a falusi, részben a városi települések elvándorlási zónákká váltak. A kárpátaljai magyarok munkavállalási indítékú migrációinak fő irányai Magyarország (építőipar,

turizmus, oktatásügy, egészségügy stb.), valamint Ukrajna nagyobb városai felé mutatnak (építőipar, ukrán nyelvtudást kevésbé igénylő fizikai tevékenységek stb.)

Kárpátalja humán erőforrásainak korszerkezetével kapcsolatban elmondható, hogy a gazdaságilag aktív népességen belül a legnépesebb csoportot a 30–39, valamint a 40–49 év közöttiek alkotják (23,8, illetve 23,5%). Egyaránt igaz ez a nők és a férfiak esetében is. Ami a foglalkoztatottak csoportját illeti, ott is a 30–39 év közötti korosztály képviselői vannak a legtöbben, ők teszik ki az összes kereső 24,2%-át. Megjegyzendő, hogy e korcsoporton belül a nők száma mind a munkaképes korúaknál, mind az aktív keresőknél meghaladja a férfiakét (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2012b).

A regisztrált munkanélküliek kategóriájában messze élen állnak a 15–24 és a 40–49 éves korcsoport képviselői. Ez azért aggasztó, mert előbbi korcsoportba tartoznak azok a pályakezdő fiatalok, akiknek még nincs munkatapasztalatuk, és a munkaadók talán emiatt is óztkodnak alkalmazásuktól. Ennek a későbbiekben számos negatív következménye lehet életpályájuk szempontjából: szükségszerűen kitolódik az az idő, ami alatt a pályakezdők megfelelő egzisztenciát tudnak maguknak teremteni, jóval később alapítanak családot, sokszor csak egy vagy két gyereket vállalnak, társadalmi mobilitásuk erősen korlátozott, hiszen még akkor is a végsőkig ragaszkodnak a nehezen megszerzett munkahelyhez, amikor az csak igen szerény megélhetést tud nyújtani az ő és családjuk számára.

A 40–49 év közötti korcsoport helyzete viszont azért igen kényes, mert képviselői az általános munkaadói gondolkodásmód szerint nehezen tanulnak bele az esetleges új termelési (szolgáltatási) eljárásokba, módszerekbe, az ötvenhez közelebb lévőkre a nyugdíjkor közelsége miatt hosszú távon már nem lehet alapozni, nem éri meg őket drága pénzen kiképezni, betanítani.

A lakosság iskolai végzettségével kapcsolatos megbízható adatokat a legutóbbi, 2001-es össz-ukrajnai népszámlálás szolgáltatott. A census folyamán a végzettségre vonatkozó kérdés a 6 éves és annál idősebb korú lakosságot érintette. 2001-ben Kárpátalján ennek a feltételnek 1 164 932 ember felelt meg, ami az akkori állandó lakosság (1 254 614 fő) 92,9%-át jelentette. A népszámlálási adatok szerint akkor felsőfokú végzettséggel Kárpátalján összesen 88 225 fő rendelkezett, vagyis a 6 évnél idősebbek 7,6%-a (Molnár–Molnár, 2005). A legnépesebb kategóriát a középiskolai végzettséggel rendelkezők alkották 573 799 fővel (49,3%). Figyelemre méltó, hogy a 6 évnél idősebb lakosság 8,4%-a saját bevallása szerint semmilyen végzettséggel nem rendelkezett.

Jelentősek vidékünkön az iskolai végzettség eltérései a városok és a falvak között. Nem meglepő módon, a városlakók körében jóval magasabb az egyetem, főiskolát végzettek aránya, mint a falusi lakoságnál. Előbbi településtípus lakóinak 14,3%-a, míg utóbbi lakóinak csak 3,6%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel. Ez a magyar lakosságra nézve komoly hátrányt jelent, hiszen köztudott, hogy a megye magyarsága döntően falusi településeken él. A középfokú végzettséggel rendelkezők aránya is a városokban magasabb (53,3%) és a falvakban alacsonyabb (46,8%). Viszont az alacsonyabb képzettségű népesség aránya faluhelyen jóval magasabb: az itteni lakosság 22,3%-ának csak általános iskolai, 17,9%-ának pedig csak elemi iskolai végzettsége van. Ráadásul a falusi népesség 9 %-ának semmilyen iskolai végzettsége nincs (szemben a városlakók 6,8%-os vonatkozó mutatójával).

Az egyes közigazgatási egységek iskolázottsági adatait vizsgálva kitűnik, hogy Kárpátalja felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosságának 29,5%-a a megyeszékhelyen, Ungváron összpontosul. E rangsor második helyén Munkács városa áll (12,9%), a harmadikon pedig a Nagyszőlősi járás (6,9%).

A megyei jelentőségű városokban a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya meghaladja a 10%-ot. E tekintetben is kiemelkedik Ungvár a maga 23,8%-os mutatójával. Összességében elmondható, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányát tekintve Kárpátalja nyugati járásainak mutatói jobbák, mint a keleti és az északi járásokéi. Ez alól,

sajnos, kivétel a magyar többségű Beregszászi járás, ahol a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya 2001-ben a 6 évnél idősebb lakosság 4%-át sem érte el (Molnár–Molnár 2005).

E kedvezőtlen állapot megváltoztatásán immáron húsz éve ügyködik a kárpátaljai magyarság megmaradása szempontjából döntő fontossággal bíró II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Az intézmény megalapításáig a magyar nemzetiségű és anyanyelvű továbbtanulni vágyók csak ukrán (esetleg orosz) tannyelvű felsőoktatási intézményekbe felvételizhettek, ami nyilvánvalóan jelentősen rontotta esélyeiket az orosz vagy ukrán anyanyelvű jelentkezőkkel szemben. Döntően ennek köszönhető, hogy létszámához képest a kárpátaljai magyarság egészen az 1990-es évek közepéig-végéig erősen alulreprezentált volt a megye felsőoktatásában. Ez a helyzet változott meg komolyan a magyar tannyelvű főiskola 1994-es létrejöttével. Ez még akkor is így van, ha elismerjük, a végzett diákok jó része a későbbiekben nem szakmájában és/vagy nem Kárpátalján helyezkedik el. Ennek fő okai a hazai munkaerőpiac szűkössége, a megfelelő szintű ukrán nyelvtudás hiánya, a főiskolának a piaci igényeket (még) nem teljesen lefedő profilválasztéka, Magyarországnak (ezáltal az Európai Uniónak) a diplomás magyar fiatalokra gyakorolt elszívó hatása stb.

Gazdasági áttekintés (dr. Fodor Gyula, dr. Berghauer Sándor, dr. Bacsó Róbert, Pataki Gábor, Hidi László)

Az általános gazdasági helyzet megértése és összefoglalása érdekében a jelent és a rendszerváltás óta eltelt évtizedek közelmúltját érdemes elemzés alá venni. Valamint, röviden megvizsgáljuk azokat az országos körülményeket, amelyek hatással vannak a térség gazdasági paramétereire.

A függetlenné vált Ukrajna gazdasági mutatóit vizsgálva, a statisztikákból a változások ütemét kiszámítva elsöre igen dinamikus változást tapasztalhattunk (a 90-es évek első éveinek mély recessziója, majd egy hosszabb depressziós időszak, amit követett az ezredforduló után egy viszonylag jelentős gazdasági fellendülés, majd az évtized közepén, főleg a végén egy újabb lejtmenet). Megtapasztaltunk ebben a bő két évtizedben hiperinflációt, rekord mértékű munkanélküliséget, kétszámjegyű GDP-növekedést. Ezek az adatok viszont sok esetben nem a dinamikus változást tükrözték, hanem a bizonytalanságot, ugyanis az alacsony bázisú kibocsátás kisebb mértékű változásai viszonylag jelentős gazdasági hullámokat mutattak fel.

Ukrajna függetlenségének kikiáltása óta kardinális változások mentek végbe a megye gazdasági struktúrájában. A szovjet érában az ipar részaránya évről évre drasztikusan növekedett, ezzel párhuzamosan a mezőgazdaság súlya és az itt foglalkoztatottak száma csökkenő tendenciát mutatott. Az utóbbi 20 évben nőtt a mezőgazdaság és a szolgáltató szféra szerepe a regionális gazdaság struktúrájában, miközben jelentősen visszaesett az iparé és az építőiparé (2011-ben 25%-kal csökkent az ipari és építőipari foglalkoztatottak száma 1990-hez képest, míg a szolgáltatásoknál közel 20%-os növekedés volt nyomon követhető).

Figyelembe véve ezeket a változásokat, együtt vizsgálva az ipart és a mezőgazdaságot (valamint a szolgáltató szférát) megállapítható, hogy a megye soha nem volt iparilag frekventált, kimagasló jelentőségű vidék, s így a jelenben sem ebben látjuk a rövid távú fejlődés zálogát, s ebből kifolyólag a hosszabb távú stratégiai kitörési pontokat sem.

Összehasonlítva Kárpátalját a többi ukrainai megyével, színes kép tárul elénk. Az általános gazdasági teljesítményt illetően a középmezőnyhöz tartozunk. Például, a versenyképességi mutatók terén a 2011-es adatok szerint Ukrajna 27 régiójából vidékünk a 17. helyen állt, mezőgazdasági termelés tekintetében pedig a 25. helyen. Az ipari termelésnél a 24. hely volt a miénk, viszont relatíve jobb pozíciónk volt a munkanélküliségi ráta

(10. hely), a biztosítási szolgáltatások igénybe vétele (11. hely), a demográfia és az oktatási rendszer tekintetében (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2009–2012b; Pojda-Nosik et al. 2012).

A munkanélküliség arányát az a körülmény javítja, hogy a nagyobb népsűrűségben élő határ menti lakosság a helyi munkalehetőségeken túl igénybe tudja venni az EU munkahely-kínálati adottságait is (szemben a belső ukrajnai megyékkel). Ennek ellenére a hivatalos statisztikák szerinti munkanélküliségi ráta is kétszámjegyű érték körül mozog.

Az EU közelsége nemcsak a munkanélküliség tekintetében jelent fejlődési lehetőséget, hanem, amint azt a statisztikák is mutatják, a külkereskedelmi aktivitás területén is fejlődés bontakozhat ki. A 2000-es évek első felében háromszorosára nőtt Kárpátalja export-import tevékenysége az Unió irányába. Ennek főleg a 2004-es bővítési hullám volt a kiváltója (jellemzően Magyarország és Szlovákia vonatkozásában). Az évtized második felében a világgazdasági válság megtörte ezt a tendenciát, aminek hatása máig érzékelhető (bár az előző két évben újra lassú növekedés indult el). Összességében viszont ez a tényező az egyik legdinamikusabban fejlődő, amit jól mutat, hogy az ezredforduló óta a külkereskedelmi áru- és szolgáltatás-forgalom több mint nyolcszorosára nőtt (844,3%-ra 2011-ig, Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2012).

Az ipar fejlődéséhez a régióban általában kedvezőek a feltételek: a legtöbb ágazat számára adott a szükséges mennyiségű és képzettségű munkaerő, rendelkezésre áll a mezőgazdasági és erdőgazdálkodási nyersanyagok, illetve a nem érces ásványi kincsek jelentős hányada stb. Ugyanakkor egyre nagyobb problémát jelent egyes nyersanyagok, de főleg a tüzelőanyagok deficitje. Ezért Kárpátalja iparának szerkezetében a munkaigényes, de csak kis vagy közepes nyersanyagigényű ágazatok dominálnak (Fodor 2009).

Jelenleg Kárpátalja ipari termelésének bő 81%-át a feldolgozó ágazatok adják, miközben a bányászat csak 1,1%-kal, az energiatermelés és -elosztás pedig 17,8%-kal részesedik belőle. A feldolgozóipar szerkezetét vizsgálva szembevetendő a gépgyártás dominanciája (48,5%), amelynek részesedése az ezredforduló óta növekszik számottevően (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2013b).

Az ipar térbeli szerkezetét vizsgálva kijelenthető, hogy az ágazat igen egyenlőtlenül oszlik meg Kárpátalja területén: az ipari termelés közel 70%-át az Ungvári járás (45,6%), valamint Ungvár és Munkács városok üzemei (együttesen 23,9%) adják (Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal 2013).

A gépgyártás szerkezete viszonylag bonyolult. Üzemei főként személygépkocsikat, villanymotorokat, fa- és fémmegmunkáló berendezéseket, elektronikai cikkeket gyártanak. Az ágazat legjelentősebb vállalatai a tiszasalamoni Eurocar Zrt., az ungvári villanymotorgyár, az ungvári (minaji) Jabil C.U.L. elektronikai üzem, a szintén ungvári Yazaki Ukraine elektrotechnikai cég, a munkácsi Flextronics műszergyár, a beregszászi Bereg Kábel üzem.

A megye korábban gazdag erdőkészleteire alapozva fejlődött ki az itteni erdő- és fafeldolgozó ipar. A legjelentősebb fakitermelő központok ma Kárpátalja keleti részén helyezkednek el, viszonylag távol a magyar lakosság fő településterületétől, míg a fafeldolgozó üzemek megyszerte megtalálhatók. Az ágazat termékskálájának élén a különféle fűrészárúk, furnér-lemezek, sílécek és egyéb sportfelszerelések (hódeszka, hokiütő), parketták és bútorok állnak. Ukrajnában egyedülálló a nagy hagyományokkal rendelkező Munkácsi Sílécgyár, amelyet a rendszerváltás után az osztrák Fisher cég vásárolt meg (Fodor 2006). Jelenleg a Fisher-Munkács vegyes vállalat a fafeldolgozó ágazat legnagyobb termelője Kárpátalján. További fontos faipari vállalkozás még a beregszászi székhelyű Numinator Kft., amely főleg parketta, furnérlemez és fa-burkolólapok gyártásával foglalkozik, valamint a munkácsi központú Eno Mebli bútorgyártó vállalat (Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal 2013).

A vegyipart főleg a háztartási kémia vállalatai képviselik, melyek, többek között, Ungváron és Ilosván találhatóak. Ezeken kívül Ungváron gyógyszergyár, Nagyszőlősön műanyagokat előállító üzem is működik. Ugyanakkor az ágazat legjelentősebb egységei a fa-vegyipari vállalkozások (Perecseny, Szolyva, Nagybecskó), amelyek nem, vagy csak közvetve kapcsolódnak Kárpátalja magyarlakta területeihez.

Kárpátalja építőanyag-iparának alapját elsősorban a helyi nemfemes ásványi erőforrások képezik. Az ágazat egyik tevékenységi köre a különféle építőanyagok (kő, kavics, homok stb.) bányászata, a másik pedig különféle falazó-, tetőfedő és burkolóanyagok stb. gyártása. Az építőanyag-ipari üzemek fő telepítő tényezője a fogyasztó közelsége, ezért a megye egész területén megtalálhatóak (például, számos kisebb településen is fellelhetőek téglagyárak).

Vidékünk könnyűipara túlnyomórészt a helyi nyersanyagok (állati bőrok és prémek, gyapjú), illetve a behozott textilalapanyagok bázisán fejlődik. Legfontosabb alágazata a ruhaipar, amelynek legnagyobb központja, többek között, Munkács, Nagyszőlős és Beregszász. Utóbbi város hagyományos ruhaipara az elmúlt mintegy húsz évben jelentős olasz befektetéssel újult meg. A cipőipar üzemei szintén Kárpátalja nyugati részére települtek, az ágazat legfontosabb vállalatai Ungváron, Nagyszőlősön és Tiszaújlakon találhatóak.

Kárpátalja iparának meghatározó ágazata az élelmiszeripar is, amely főként helyi nyersanyagokat dolgoz fel. Legfontosabb alágazatai a boripar, az ásványvíz- és üdítőital-palackozás, a zöldség- és gyümölcskonzervipar, a tej-, a hús- és a malomipar.

Megyénk, főleg a magyarlakta térség, történelmileg sajátosan agrárvidéknek mondható. Mind a településszerkezet, mind az iparosodás szintje, mind a családok öfenntartásában játszott szerepe alapján elmondható, hogy a mezőgazdaságnak jelentős súlya volt és van. Elmondható ez úgy is, hogy közben tudjuk, a megye területének csupán egyharmadán lehet érdemben valamilyen mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozni. Viszont a művelhető területekre jellemző, hogy a népességük viszonylag sűrű. Épp ez az a vidék, ahol a magyarság száma domináns, valamint, mivel a lakosság kétharmada vidéki településeken él, a szektorhoz való kötődése is jelentős.

Területi elrendeződés szempontjából a megye két fő zónára tagolódik: hegyvidéki (80%) és sík vidéki rész (20%) (Barkaszi 2013). Magától értetődően a rétek és legelők magas aránya (becslések szerint a művelés alatt álló földterület 50%-a) a hegyvidékhez kötődik, a szántók (46%) és az ültetvényes termelés (4%) pedig főként a sík vidékhez. Az állattenyésztésben jellemzően a legeltetéses állattartás dominál, viszont elvétve már találunk intenzív állattartó telepeket is.

A mezőgazdasági területek tulajdon-szerkezetére jellemző az erős széttagoltság. Családi gazdaságok szintjén művelik (vagy hagyják parlagon) a területek 88%-át, míg a vállalatok és farmgazdaságok a maradék 12%-on folytatnak agrártermelést. A felaprózottságot jól szemlélteti, hogy a gazdaságok száma meghaladja a 322 ezret, és az átlagos birtokméret alig nagyobb, mint 1 hektár. (Somi 2008).

Kárpátalja jelenlegi szántóföldi termelését az alacsony termésátlagok jellemzik. A mezőkön elsősorban takarmánynövényekkel (ősziak, zab, kukorica, hüvelyesek), burgonyával, ipari növényekkel (napraforgó, dohány) találkozhatunk, a kertekben és az egyéb belterületeken pedig a nagyobb értéket képviselő zöldség, gyümölcs és szőlő termesztése folyik (Barkaszi 2013).

A „Pro Agricultura Carpathica” Megyei Jótékonyági Alapítvány (falugazdász-hálózat) 2013 decemberében kérdőíves felmérés során vizsgálta a kárpátaljai magyar vidék mezőgazdaságának helyzetét.

3. táblázat. A magyarlakta falvakban végzett felmérés eredményei

Térségek	A magyarlakta falvak lakosainak száma (fő)	Összes terület (ha)	Szántó föld	Legelő	Ültetvények (ha)	Jószágállomány (szarvasmarha)	Traktorkszám	Kukoricakörmáj	Búza kömbáj
Ungvári járás	33 802	27 373	15001,74	4183,90	22,18	1972,00	600	10	51
Munkácsi járás	20 232	8 806	5187,37	686,90		1077,00	205	14	30
Beregszászi járás	76 600	65 426	33954,00	7869,00	2333	4414,00	282	20	77
Nagyszőlősi járás	40 424	33 566	14737,97	2971,11	3546	2755,00	595	56	75
Visk	12 000	13 000	4000	700		100,00		3	3
Összesen:	183 058	148171	72881,08	16410,9	5901	10318,00	1682	103	236

A felmérés eredményeiből az alábbi következtetések vonhatóak le:

1. Az állami gazdaságok földjeinek kivételével a községek határában lévő földek kiosztásra kerültek az arra jogosultak számára. A föld-vagyonrész nagysága tekintetében a szórás nagy: 0,6–4,0 ha között váltakozik. A tulajdonosok többsége ténylegesen is nevesítette parcelláját, ám a hatályos ukrán földtörvény hiányosságai miatt (moratórium a termőföld adásvételére, földkataszteri bejegyzések akadozása és drágasága) a tulajdonjoguk nem teljes. Ez azzal is jár, hogy vidékünkön a törpebirtok a jellemző, továbbá, hogy a szántóföldi kultúrák termesztésének alacsony a jövedelmezősége (a birtokméret jóval alatta marad az ágazatra jellemző optimális méretnek). Következésképpen szükséges még megemlíteni a parlagon hagyott területek magas részarányát is.

2. A jószágállomány létszáma, a szemes termények, a takarmánynövények termesztése visszaszorult. Az állami felvásárlás, a bértárolási lehetőség szüneteltetése miatt a családi gazdaságok kenyérgabona-termesztése gyakorlatilag megszűnt, jobbra csak saját felhasználásra vagy a szabadpiacra termelnek távolról sem malmi minőségű gabonát.

3. Jobb a helyzet a frisspiacra termelő zöldség-gyümölcs ágazattal. Az említett birtokszerkezet arra ösztönözte a gazdákat, hogy viszonylag kis területen nagy értéket állítsanak elő. Erre kiválóan megfelel a primőrzöltségek, gyümölcsök intenzív termesztése. Egész termőtájak alakultak ki:

- **káposzta** – Kisgejőc, Nagygejőc
- **hajtás, újbungonya, fűszerpaprika** – Nagydobrony, Kisdobrony, Tiszaágtelek
- **hajtás, levél- és gyökérezöltségek** – Dercen, Fornos
- **hajtás, csemegeuborka, paradicsompaprika, szamóca** – Verbőc, Feketepatak, Tiszakeresztúr, Karácsfalva, Péterfalva, Nevetlenfalva
- **szőlő, bor, csonthéjasok** – Bene, Nagymuzsaly, Kígyós, Nagyberég

A felmérésből kiderül, hogy az adott régiók termékeit a nagybani piacokon, felvásárlóknak vagy konzervgyáraknak értékesítik. A termékek feldolgozása vidékünkön

leginkább az uborka konzerválását jelenti. Az Ugocsában működő konzervgyárak más zöldségfélék beszállítását gyakorlatilag nem igénylik. Nagyszőlős környékén megjelent az első olyan integrátor, amelyik ukrán nagyvárosok üzletláncainak ellátását szervezi.

4. Az elmúlt 3-4 évben beregszászi borkombinátorok több száz hektáron telepítettek borszőlőt. A kisebb méretű családi gazdaságok az általuk előállított bor értékesítésekor a jövedéki törvény előírásaiba ütköznek, ami jelentős mértékben akadályozza az ágazat fejlődését.

5. Péterfalva vonzáskörzetében, de más régiókban is, felfutott a szamóca frisspiaci termesztése, új, divatos, jól szállítható fajtákkal. A szamócatermesztés jól jövedelmez, viszont jelentős kézi munkaerőt igényel, különösen a termés betakarításának idején. A többi intenzív zöldség- és gyümölcskultúra termesztésére is jellemző a magas élömunkaigény, jelentős jövedelemhez juttatva a környékbeli munkavállalókat.

A legjelentősebb hajtatási régiók:

- **Dobronyi** – 23,28 ha
- **Derceni–Fornosi** – 9,92 ha
- **Verbóci–Feketepataki** – 17,56 ha
- **Péterfalvai** – 2,08 ha

Egyes körzetekben a fűtött, megújuló erőforrásokra alapozó hajtatás a jellemző, másokban a hideghajtatás. A hajtatás a jelen körülmények között kiemelkedő jövedelmezőséget biztosít művelői számára. Hiányosságként említhető a termelők alacsony szervezettsége, és az emiatt rendszeresen fellépő piaci zavarok.

6. A gazdák kezén lévő géppark javarészt előregedett, a kolhozok szétesése után megörökölt gépekből áll. Az utolsó jelentős gépbeszerzési lehetőség a „farmersegélyező alap” támogatásával valósult meg még a 90-es évek elején. Azóta ez a lehetőség megszűnt, a különböző lízing-konstrukciók pedig a gazdák számára gyakorlatilag elérhetetlenek. Magánérőből a kisebb teljesítményű, olcsóbb, leginkább kertészeti traktorok és művelő eszközök beszerzésére nyílik lehetőség.

A felmérésből azonban kiderül, hogy egyes régiókban (Nagydobrony, Salánk stb.) jelentős gépkoncentráció jött létre. A kapacitásfelesleget bér munka céljaira hasznosítják, akár távoli vidékeken is.

Több községből jelezték a betakarító gépek jelentős hiányát, a meglévők leamortizáltságából fakadó csapnivaló teljesítményét is.

7. A mezőgazdaság nehéziparának, az állattenyésztésnek a teljesítménye vidékünkön jelentősen visszaesett. A nagy állattartó telepek megszűntek, a jószágtartás gyakorlatilag a háztájiba vonult vissza. A tej, hús felvásárlása szünetel, a családi gazdaságok jószerivel csak saját fogyasztásra, esetleg a közeli városok piacaira termelnek. Az értékesítési gondok miatt a jószág tartási kedv lanyha, ráadásul a fiatalabb gazdag generáció 1-2 tehénnel nem szívesen foglalkozik. Új jelenség, hogy a határban található jelentős parlagon hagyott területeken extenzív húsmarha-tenyésztésbe kezdtek vállalkozó kedvű gazdálkodók.

A sertésállomány szintén nem megy túl a helyi ellátás szintjén.

Az állattenyésztés helyzetét taglalva üdítő kivételként említhető a baromfityenyésztés a péterfalvi régióban, azon belül is a naposcsibe-keltetés és -tenyésztés. Számos családi gazdaság rendezkedett be erre a nem csekély befektetést igénylő tevékenységre.

A hús- és tejtermelést jelentősen korlátozza a feldolgozóipar szinte teljes hiánya, a helyi közintézmények ellátására kiírt pályázatok korrupciós összetevője, az ismeretlen származású élelmiszerek ellenőrizetlen, tömeges importja.

8. A kárpátaljai magyar családi gazdaságok számára termékeik értékesítésére számos csatorna kínálkozik. A munkácsi és a nagyszőlősi nagybani piac elérhető távolságban van bármelyik jelentősebb termesztési centrum számára. A helyi és az ország belső részeiből érkező felvásárlók megszokott és jelentős szereplői az áruk értékesítésének.

A termelői piacon történő értékesítés egyre kisebb jelentőséggel bír, leginkább városkörnyéki települések gazdálkodói számára jó, bár korlátozott az eladási lehetőség.

Egyes körzetekben a konzervgyárak integrálják a termelést. Elmondható, hogy a különböző piaci szereplők maximálisan kihasználják a termelők alacsony szintű szervezettségét, kartelezve kényszerítik rájuk az alacsony felvásárlási árakat. Nem ritka a 100%-os haszonkulcs sem.

A szolgáltatási szférában 2013-ban 1009 vállalkozói szervezet működött, melyek közül 956 önálló vállalat, 53 pedig helyi kirendeltség volt.

A 2013. év 10 hónapja alatt a szolgáltató szférában működő vállalkozások 2125,2 mill. UAH bevételre tettek szert, ami 7,9%-os csökkenést jelent a múlt év megfelelő időszakához képest. A bevételek több mint ¼-e Ungvárra esete, 23,1%-a pedig Munkácsra és a Munkácsi járásra.

Az egy főre jutó szolgáltatási bevételek 2013-ban 408,1 UAH-t tettek ki. A szolgáltatások struktúrájában a legnagyobb részt a közlekedés, a postai és kézbesítői (38,3%), a telekommunikációs-információs (25,7%), valamint az egészségügyi szolgáltatások (11,9%) képezik.

A megye **infrastruktúrájának** fejlődését közvetlenül befolyásolják annak természetföldrajzi, geopolitikai adottságai, továbbá a múlt politikai, gazdaságtörténeti eseményei. Kárpátalja négy országgal és Ukrajna két megyéjével határos, és gyakran az ország nyugati kapujaként is emlegetik. Területén halad keresztül a nemzetközi jelentőségű „Testvériség” gáz- és „Barátság” kőolajvezeték, továbbá a „Béke” magasfeszültségű villamosvezeték, valamint a turisztikai szempontból is nagy jelentőséggel bíró 5. számú páneurópai közlekedési folyosó. A megye területén 20 határ- és egyszerűsített átkelőhely működik, melyek közül hét vasúti, kilenc közúti, három gyalogos és egy légi átkelőhely.

Kárpátalja közúthálózatának teljes hossza 3348 km. A megye területén halad keresztül, illetve érinti azt az E573 és E50 nemzetközi jelzésű főút, valamint több regionális jelentőségű útvonal. A megyében az Ungvár–Munkács és a Csap–Ungvár szakaszon található néhány kilométernyi kétszer kétsávos útszakasz, de jellegében ez sem felel meg az autópályákra vonatkozó európai kritériumoknak. A számszerű adatok a valóságnál kedvezőbb képet tárnak elénk a megye közúthálózatát illetően, hiszen a hivatalos közlések szerint az úthálózat 97%-a szilárd burkolatú. Azok állapota, illetve kora ugyanakkor még a magyarországi utakkal összehasonlítva is nagyon rossznak mondható (Berghauer 2012).

Kárpátalja használatban lévő vasúthálózatának hossza 606 km, a megyében 1000 km²-re 47 km vasút jut. A vasút nagy forgalmú szakaszait (Volóc–Csap és Szjanki–Csap) villamosították, ez a használatban lévő hálózat 42,9%-a. A megye legfontosabb vasúti csomópontja a magyarlakta területre eső Csap, ahol nemcsak vasúti, de közúti határátkelő, kamionterminál is működik. Csapon történik meg a nyugatról érkező szerelvények széles nyomtávra való váltása, hiszen posztszovjet országként Ukrajnában ez a szabvány. Fontosabb vasúti csomópont még Kárpátalján Ungvár, Bátyú és Királyháza.

A tömegközlekedésben a közúti személyszállításnak van nagyobb jelentősége, ez végzi a teljes személyszállítás 88%-át (65 millió utas/év). Az utóbbi bő két évtizedben viszont mindkét fő tömegközlekedési ág (vasút, közút) jelentős forgalomvesztést volt kénytelen elkönyvelni. Mind a vasúti, mind a közúti személyszállítás az 1990-es szint 45%-ára esett vissza (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2010).

A térség egyetlen használatban lévő légitikijöve Ungváron található, a korábban katonai célokra használt munkácsi repülőtér jelenleg használaton kívül van. A nemzetközi engedélyekkel, 4 „G” státusszal rendelkező ungvári reptér naponta 1500 személy fogadására alkalmas. A repülőtéren nagyobb gépek (Boeing–737, TU–134) fogadása is megoldható.

Rendszeres járatok közlekednek Kijevbe, illetve Ukrajna más városaiba. A légi közlekedésnek azonban nincs túl nagy jelentősége a megye személyszállításában, és mivel Kárpátalján nincsenek igazán nagy lélekszámú települések (Ungvár is csak 116 ezres), illetve alacsony az urbanizáltság szintje, feltehetőleg a jövőben sem fog nagyobb jelentőségre szert tenni (Berghauer 2012).

Kárpátalja és az ország *turizmusa* az elmúlt másfél évtizedben hosszú utat járt be. A Szovjetunió széthullását követően közel egy évtizedig mély válságba zuhant a régió idegenforgalma, összeomlott a kereslet és a kínálat, a turisztikai infrastruktúra rendszere leépült. Az ezredfordulót követően lassú fejlődés indult meg, melynek pozitív eredményeit Kárpátalján és a helyi magyarság életterét képező járások területén is érzékeltetni lehetett. A turizmus fejlődési kereteit képező sajátos ukrán környezet tényezői ma is jelentős hatást gyakorolnak az idegenforgalomra: kedvezőtlen gazdasági és befektetői környezet; fejletlen turizmuspolitika és jogi háttér; használhatatlan hivatalos statisztika; a turisztikai fejlesztésekre jellemző spontaneitás.

Kárpátalja turisztikai adottságait megyei, országos szinten pozitívan ítélik meg, ugyanakkor tényként kezelhetjük, hogy kedvező természeti és társadalmi adottságainak jelentős része csak potenciálisan létezik. A legfontosabb turisztikai terméknek megyei szinten az egészségturizmust, a síturizmust, a falusi turizmust, a bakancsos turizmust jelölhetjük ki, de jól fejleszthető a rendezvényturizmus, a kulturális, az öko- és az örökségturizmus is (Berghauer 2012).

A vidék legfontosabb turisztikai terméke az egészségturizmus (évi 1 millió vendégéjszaka), ugyanakkor a kárpátaljai magyarok által lakott területek kedvező balneológiai adottságaik ellenére is csak csekély szerepet töltenek be ebben (a Beregszászi járás részesedése 4–5%). A sí- és bakancsos turizmus adottságai kedvezőtlenek a magyarság által lakott síksági részen, viszont a falusi turizmus tekintetében a Beregszászi járás, a környező magyar települések kiemelt szerepet játszanak.

Szálláshelykínálat. A megyében a kereskedelmi szálláshelyek, a kiadott szobák száma az ezredfordulót követően csaknem megduplázódtak. Jelenleg közel 208 létesítményt tart nyilván a hivatalos statisztika, és a bővülés valamennyi járás területén jól érzékelhető (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2013a). A kínálat a két nagyváros, Ungvár és Munkács területén csúcsosodik ki. A magyarság által lakott területek teljes részesedése viszonylag alacsony, 12–14%-ra becsülhető (Tarpai 2013). A szálláslehetőségekről általában elmondható, hogy csekély a jó minőségű (többcsillagos) szolgáltatást nyújtó intézmények száma, és kevés információ áll rendelkezésre a nem kereskedelmi minőségű szálláshelyekről (kollégiumok, hostelek, egyházi, falusi szálláshelyek). Kollégiumi szálláslehetőséget általában csak a nagyobb településeken található felsőoktatási intézmények, líceumok biztosítanak. Ezek sorába tartoznak a Beregszászon található Kölcsey Ferenc és Kálvin János Kollégium, valamint a kárpátaljai magyar egyházak által fenntartott líceumok kollégiumai is. Az olcsó szálláshelynek minősülő hostelek (ágy bérlet) jellemzően a jelentősebb gyógyüdülők, fürdők környezetében találhatók. Kárpátalja magyarlakta települései becslések szerint 200 falusi vendégházzal várják a vidékre látogató (elsősorban magyarországi) turistákat, és egyidejűleg közel 6–800 vendég elszállásolását tudják megvalósítani.

Turisztikai attrakciók. Kárpátalja vonzerejének legfontosabb elemei az egyedi természeti értékek, a változatos domborzati adottságok és a kulturális sokszínűség. A magyar etnikai terület turizmusának kiemelt fontosságú szegmense az örökségturizmus, mely nagymértékben épít a tradicionális életvitelre, a magyar hagyományokra. Jelentős értéket képviselnek a vidék szakrális épületei (beregszászi római katolikus, csetfalvai református templom), a különböző rendezvények (Halászléfesztivál – Nagyborzsova, Lekvárfőző Fesztivál – Mezőgecse, Bereg Fest – Beregszász, Képzőművészeti és Táncfesztivál – Tiszapéterfalva), melyekhez jól illeszkedik az utóbbi években fejlődésnek indult borturizmus

(Bene, Kígyós). Elsősorban az ukrán turisták körében népszerűek a helyi termálfürdők (Beregszász, Mezőkaszony). A magyar etnikai sáv határterületén elhelyezkedő nagyobb városok jelentős városi turizmust bonyolítanak le fennmaradt történelmi emlékhelyeik jóvoltából (Munkácsi vár, Ungvári vár). A magyar élettéren kívül eső területek látványosságai közül a magyar turisták körében „kihagyhatatlan” úti cél a Vereckei-hágó és a Tisza összefolyása, illetve ki kell emelnünk Kárpátalja hegyvidéki területének UNESCO által is elismert értékeit (kőrösmezői és uzsoki fatemplom, Kárpáti Bioszféra Rezervátum, Ungi Nemzeti Park) (Berghauer 2012).

A vállalkozói réteg és szerkezet – kiemelten a magyarlakta térség tekintetében – jellemzően az a terület, ami alapkutatást igényelne. Egyrészt azért, mert ezen a területen a meglévő statisztikák, elemzések hiányosak, másrészt a meglévők erősen torzítanak. Ennek ellenére a vállalkozásokkal kapcsolatos tapasztalataink néhány fontos következtetés levonására mégis teret adnak.

1. *Alacsony a vállalkozói aktivitás.* A posztkommunista térségek közös sajátossága, hogy alacsony vállalkozó kedv nyilvánul meg bennük. Ezt tovább rontották a rendszerváltás óta megnyilvánuló politikai, gazdasági, adózási és társadalmi viszonyok.
2. *A kis- és középvállalkozások dominálnak.* A számadatok alapján jellemző a dominancia, viszont az ipar esetében főleg a nagyvállalkozások termelnek nagyobb mértékben.
3. *A kisvállalkozók hátrányba kerültek az új Adókodekx elfogadása után.* 2011-ről 2012-re 6,5%-kal csökkent a regisztrált kisvállalkozások száma. Elemzők okként nagyrészt az Adókodekx változásait jelölik meg.

4. táblázat. A Kárpátalján regisztrált magánvállalkozások száma és aránya (db, az év elejére)
(forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2009–2013b)

Mutató	2001	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Magánvállalkozások száma	3313	2960	3040	3181	3252	3256	3322	3110
Regisztrált gazdasági egységek száma összesen	15476	17810	18964	19852	20510	20747	21399	21376
Magánvállalkozások részaránya az összes regisztrált gazdasági egységek számából, %	21,4	16,6	16,0	16,0	15,9	15,7	15,5	14,5
Magánvállalkozók aránya a kisvállalkozásokban, %	56,7	38,0	40,1	41,8	42,7	77,2	63,7	59,6

4. *„A magyar vállalkozók”³ szűk mozgástérben mozognak.* Többnyire csak az agrárium és a lakossági kiskereskedelem területén találkozunk magyar érdekltségű kis- és középvállalkozásokkal. Ezen túlmenően még a magyarországi működőtoke által indított vállalatoknál találkozunk magyar érdekltséggel. A pénzügyi szolgáltatások és a vállalkozási centrumok többnyire központi, illetve külföldi tulajdonú cégektől és szervezetektől indulnak ki. A pénzügyi ágazatot illetően jelenleg Kárpátalján 1 bejegyzett bank és 41 bankfiók, 33 hitelszövetkezet és azok kirendeltségei, 1 bejegyzett biztosító és több mint 80 biztosítói kirendeltség működik. Ezekon kívül 12 regionális fejlesztési iroda, 8 business-centrum, 2 business-inkubátor, valamint 6 vállalkozói alap nyújt segítséget a kárpátaljai vállalkozóknak.
5. *Alacsony forrásbevonási lehetőség.* A leggyakoribb problémafelvetés a helyi vállalkozóknál a forrásbővítés lehetőségének hiánya. A helyi bankok vagy nem

³ „Magyar vállalkozó” a határ menti, zömében magyar nemzetiségűek által lakott területű és forrását tekintve ebből a térségből származó tőkés kkv-k.

adnak beruházási hiteleket, vagy ha igen, akkor vállalhatatlan feltételekkel. A külföldi működőtőke pedig inkább a jelentős súlyú, s így a politikai és gazdasági lobbik akadályaitól mentesebb nagyvállalati szektor irányába orientálódik, így nem jellemző a kis- és közepes nagyságú cégek finanszírozása ilyen módon.

Ezek a sajátosságok jelzik azokat a problémákat, akadályokat, amelyek a vállalkozási szektort ma jellemzik Kárpátalja magyarok lakta vidékén. Emellett még észlelhető, hogy bár fejlődik, de még mindig nem elégséges a pénzügyi és vállalkozási ismeretek oktatása. Magyar nyelven, s így a magyar anyanyelvű diákok számára egyedül a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola biztosít gazdasági oktatást, valamint egyes középiskolák, amelyek választható jelleggel tanítják a közgazdasági alapismereteket. Mindez azt mutatja, hogy az általános gazdasági problémákon túl még az ismeret- és orientációs minták hiánya miatt is távol marad a fiatalabb generáció az üzleti élettől.

Környezetvédelmi szempontból Kárpátalját a hozzáértők Ukrajna egyik legtisztább megyéjének tartják. Minden évben sok turista keresi fel, fenyvesei, kristálytisza hegyvidéki patakjai, tiszta levegője vonzóvá teszi a tájat mind a belföldi, mind pedig a külföldi látogatók számára. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezen a téren nem maradt tennivaló. Bár az utóbbi években számos intézkedés történt Kárpátalja, ezen belül az itteni magyarság döntő hányadát tömörítő Beregvidék természeti értékeinek megóvása érdekében, számos probléma még mindig megoldásra vár.

Többek között megoldatlan vidékünkön a *szilárd háztartási hulladékok begyűjtése és kezelése*. A megye mintegy 120 településén nincsenek törvényesen működő szeméttelpek, a községi tanácsoknak ugyanis nincs erre pénzük.

Első lépésben tehát a környezetgazdálkodás fontos és aktuális feladata a háztartási szemét begyűjtésének megszervezése. Erre már Kárpátalja több járásában (Ungvári, Beregszászi, Nagyszőlősi) is történtek kísérletek, vállalatok alakultak a vonatkozó feladatok elvégzésére (kukák kihelyezése a háztartásokhoz, az összegyűjtött hulladékok elszállítása, kezelése, újrahasznosítása stb.), ám a szolgáltatás gyakran akadozik, annak színvonala és megbízhatósága sok kívánnivalót hagy maga után. Emellett Kárpátalja minden járásában szükség lenne legalább egy korszerű szemétfeldolgozó üzem létrehozására, amihez azonban ma még hiányoznak a megfelelő anyagi eszközök. A jelenleg működő szeméttelpek viszont gyakran a legegyszerűbb környezetvédelmi követelményeknek sem felelnek meg.

Elavultak az évtizedekkel ezelőtt kiépített *csatornahálózat* elemei is. A városok közül napjainkban csak Szolyván és Ilosván van többé-kevésbé megoldva a szennyvizek begyűjtése és tisztítása. Számos településen (Técső, Bustyaháza, Taracköz stb.) azonban a legutóbbi évek árvizei után hozzá sem láttak a megrongálódott csatornahálózat felújításához. A legnagyobb népességkoncentrációt alkotó Ungváron a jelenlegi csatornahálózat csak a keletkező szennyvíz töredékének befogadására képes. Beregszászban is hasonló a helyzet: a szennyvizek egy része tisztítatlanul a Vérékbe kerül.

Kárpátalja területén több *kőolaj- és gázvezeték* halad át. Korábban gyakran fordult elő a csővezetékek megcsapolása, aminek következtében jelentős mennyiségű kőolaj került a talajba és a folyókba.

Megyénk területének több mint felét *erdők* borítják. Az engedély nélküli erdőirtások azonban csak 2011-ben közel 20,5 millió hrvnyia kárt okoztak. Emellett, bizonyos elméletek szerint, az átgondolatlan, gyakran illegális erdőirtások (legalábbis részben) felelősek lehetnek az utóbbi két évtizedben tapasztalt katasztrofális mértékű kárpátaljai árvizekért is.

Jelentős eredményként könyvelhető el, hogy 2011–2012 folyamán sikerült megszabadulni a *mérgező permetező és gyomirtó anyagoktól*. Felszámolták az egykori kolhozok területén létesített raktárakat, a Beregszászi járásból pedig elszállították a sok gondot okozó „premixet”. Jelenleg tehát a megyében sehol nem tárolnak mérgező anyagokat

(legalábbis legálisan nem). Egy részüket ártalmatlanítás és feldolgozás céljából Németországba vagy Lengyelországba szállították.

Kárpátalján jelenleg csak két olyan *vállalat* van, amelyek tevékenysége környezetvédelmi szempontból kockázatot jelenthet: az egyik a Perecsenyi Favegyipari Üzem, a másik pedig a nagymuzsalyi aranybánya. Utóbbi 2006-ban szüntette be tevékenységét. Új tulajdonosa megkezdte a meddőhányókon felhalmozott hulladékok által okozott talaj- és vízszennyeződések felszámolását, különleges szűrőket helyezett üzembe. A vállalat hajlandó lenne jelentős összegeket áldozni Nagymuzsaly jó minőségű ivóvízzel való ellátására, legalábbis vezetőinek sorozatos ígéretei szerint. Meglehet azonban, hogy ezzel csak a helyi és a közeli településeken élő lakosság éberségét próbálják „elaltatni”, akik túlnyomórészt ellenzik a bánya megnyitását.

Hatalmas kárt okoz a környezetnek az egyre növekvő *gépkocsiforgalom*, különösen Beregszászban, ahol a kamionok, súlyos tehergépkocsik forgalma a város központján keresztül bonyolódik le.

IRODALOM

- Barkaszi F. 2013: Agrárgazdasági stratégiai terv. Kárpátalja gazdaságfejlesztési terve. KMVSZ.
- Beregszászi Meteorológiai Állomás adatbázisa 2013.
- Berghauer S. 2012: A turizmus mint kitörési pont Kárpátalján (?) (Értékek, remények, lehetőségek Ukrajna legnyugatibb megyéjében). Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola PhD-értekezés, Pécs
- Bilak, Sz. (Білак, С.) 1986: Минеральные воды Закарпаття (химический состав, пути формирования, перспективы использования) / Под ред. Колодия В. Львов, Вища школа.
- Bodnar, V., szerk. (Боднар, В., упоряд.) 1987: Природні багатства Закарпаття. Ужгород, Карпати.
- Braun L., Cserniczkó I., Molnár J., 2010: Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján. PoliPrint Kft., Ungvár.
- Csoma Z. 2009: Talajviszonyok. In: Kárpátalja (szerk.: Baranyi B.). A Kárpát-medence régiói 11. MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest.
- Enyedi Gy. 1996: Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Fodor Gy. 2006: Kárpátalja iparföldrajzának változásai az ezredforduló óta eltelt időszakban. In: „Regionális átalakulás a Kárpát-medencében” (szerk. Rácz Szilárd). Magyar Regionális Tudományi Társaság, Pécs.
- Fodor Gy. 2007: A kárpátaljai magyar nyelvű felsőoktatás kezdetei és jelenlegi helyzete. In: „Tanár Úrnak tisztelettel. 56 tanulmány dr. Korompay Gábor 70. születésnapjára”, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Fodor Gy. 2009: Ipar. In: Kárpátalja (szerk.: Baranyi B.). A Kárpát-medence régiói 11. MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest.
- Fodor Gy. 2012: A humán erőforrások állapota és a nemzetiségek közötti viszony Kárpátalján. Institutum Geographiae Universitatis Debreceniensis. Studia Geographica 27. Debreceni Egyetemi Kiadó–Debrecen University Press, Debrecen.
- Fodor, Sz. (Фодор, С.) 1974: Флора Закарпатської області. Львів, Вища школа. Вид-во при Львів. ун-ті.
- Gönczy S. 2009: Földtani viszonyok, domborzat. In: Kárpátalja (szerk.: Baranyi B.). A Kárpát-medence régiói 11. MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest.
- Kárpátalja atlasza (Атлас. Закарпатська область) 1991. Москва, Комітет геодезії і картографії СРСР.

- Kárpátalja közigazgatási térképe (Закарпатська область. Політико-адміністративна карта) 2009. ДНВП «Картографія», Київ.
- Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás (Закарпатська обласна державна адміністрація) 2013: Енергозбереження на Закарпатті. Використання термальних вод. www.carpathia.gov.ua/ua/publication/content/5337.htm
- Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal közleményei 2013. www.carpathia.gov.ua/ua/91.htm
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області) 2008: Закарпаття в демографічному вимірі. Статистичний збірник. Ужгород.
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області) 2012a: Закарпаття в демографічному вимірі. Статистичний збірник. Ужгород.
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області) 2013a: Статистична інформація. www.uz.ukrstat.gov.ua
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області) 2009–2013b: Статистичний щорічник Закарпаття 2008–2012. Ужгород.
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики), 2002: Демографічні процеси Закарпаття у цифрах статистики. Статистичний бюлетень. Ужгород.
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики) 2003: Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень). Ужгород.
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal adattára 2003.
- Kohut E. 2009: Természetes növényzet. In: Kárpátalja (szerk.: Baranyi B.). A Kárpát-medence régiói 11. MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest.
- Molnár J. – Molnár D. I. 2005: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, PoliPrint Kft., Ungvár.
- Pojda-Nosik N., Vacsó R., Timcsák M. 2012: Regionális biztosítási vállalkozások fejlődésének biztonsága és szabályozása.
- Pop, Sz. (Поп, С.) 2003: Природні ресурси Закарпаття. Ужгород, ТОВ «Спектраль».
- Somi Zs. 2008: Kárpátalja mezőgazdasága az ukrán agrárpolitika feltételrendszerében, Sz-Sz-B Szemle.
- Tarpai J. 2013: A természeti és társadalmi erőforrások szerepe Kárpátalja turizmusfejlesztésében és hatása a területfejlesztésre. Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola PhD-értekezés, Pécs
- Ukrajna földrajzi enciklopédiája (Географічна енциклопедія України: в 3-х т.) 1989–1993. Маринич, О., відповід. ред. Київ, «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана.
- Ukrajna Statisztikai Állami Bizottsága (Державний комітет статистики України), 2004: Розподіл населення найбільш численних національностей України за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). CD-ROM. Київ.
- Zasztavecka, O. – Zasztaveckij, B. – Gyiticsuk, I. – Tkacs, D. (Заставецька, О. – Заставецький, Б. – Дітчук, І. – Ткач, Д.) 1996: Географія Закарпатської області. Тернопіль, Підручники & посібники.
- Zseliczky Z. 2009: Állatvilág. In: Kárpátalja (szerk.: Baranyi B.). A Kárpát-medence régiói 11. MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest. www.i-law.kiev.ua/?p=130&cpage=12, 2013.

3. Jövőkép

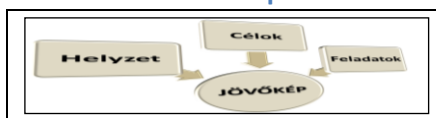
„Egán Ede” gazdaságfejlesztési terv – a Gyarapodó Kárpátaljai Magyarorsáért

„A rám bízott ügy tekintetében azonban egy hajszálnyira sem engedhetek koncessziót, az ügynek minden körülmények között győznie kell.”

Egán Ede

Abban az esetben tudunk egy reális, középtávú stratégiai időszakban számító jövőképet megalkotni, ha látjuk a **kárpátaljai magyarság jelen helyzetét**, képesek vagyunk elérhető, de mégis pozitív **célok**at megfogalmazni, és végül meghatározzuk azokat a főbb **feladatokat**, amelyek az irányzat magvát képezhetik a megvalósítás folyamatában.

3. ábra. Jövőképalkotás

A stratégiai terv jövőképe a **2020-as céldátumot** nevezi meg, ezzel behatárolva a fejlődés középtávú jellegét és egy konkretizált időegységet nyújtva.

Mit lehet elérni ez alatt az idő alatt? Milyen célcsoport irányába fogalmazzuk meg a stratégiát? Milyen külső keretek befolyásolják a stratégia-alkotást és a későbbi megvalósítást?

A céldátum 6 évet ölel fel, s párhuzamba állítható az Európai Unió 2014–2020-as tervezési szakaszával, amely meghatározza elsősorban Magyarország tervezési keretét, s így hatást gyakorol a kárpátaljai magyarság fejlesztési támogatásaira is.

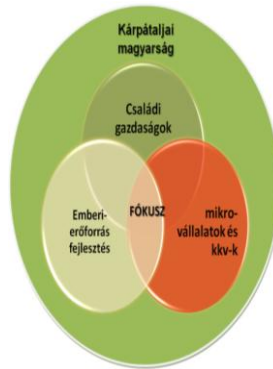
Célcsoport. Bár alapvetően kárpátaljai gazdaságfejlesztésről beszélünk, de a tervezési rendszerünk középpontjában mégis a szűken értelmezett **kárpátaljai magyarság** kell, hogy álljon. Az erőforrások szűkössége és a nemzetiségi politika ésszerűsége arra determinál bennünket, hogy a fókusz főleg a határ menti tömbmagyarság területén legyen, nem megfélelmezve a szórványtelepülésekről és a megye olyan sajátosságairól, amelyek bár kívül esnek a „magyar területeken” (pl. a Kárpátok adta turisztikai lehetőségei), de gazdasági hatásuk megkerülhetetlen.

A célcsoportok további behatárolásánál a következő területeket jelöljük meg:

- **a családi gazdaságok** (kiemelten az agrár-primőrtermelés és feldolgozóipar területén)
- **a mikro-, kis- és középvállalatok** indításának és erőforrás-ellátásának segítése
- **a humánerőforrások** fejlesztése az oktatási rendszer minőségének javítása és fejlesztése által

A célcsoportok alapján a kárpátaljai gazdaságfejlesztés pozícionálását a következő logikával látjuk kivitelezhetőnek (4. ábra).

4. ábra. Gazdaságfejlesztés pozícionálása

Külső keretek figyelembevétele. Nem kerülhetjük meg azokat a tényezőket, amelyek befolyásolják a mozgásterünket.

Mire nem terjedhet ki a terv és annak megvalósítása?

1. nem vállalhat fel állami és megyei infrastrukturális fejlesztéseket;
2. magas kockázatú nagyberuházások finanszírozását;
3. magyar térségen kívül eső területek fejlesztését.

Tehát a terv koherensen, elsősorban a kárpátaljai magyarság érdekeit, illetve a Kárpát-medencei magyarság egységes javát kell, hogy szolgálja, s az akcióterveknek konkrétan ilyen megfontolású projekteket kell helyzetbe hozniuk.

Minőség és versenyképesség. A magyarság akkor tud gazdasági előnyre szert tenni, ha megtalálja azokat a versenyelőnyöket, amelyek megkülönböztethetik – elsősorban nem a nemzetiségi, hanem a gazdasági minőség szempontrendszer alapján. Ezért mi a minőség oldaláról látjuk a magyarság megmaradásának és gazdasági fejlődésének motorját. Másrészt pedig társadalmi létérdekünk az, hogy megállítsuk az értelmiségi és alkotóképes lakosság elvándorlását, és életteret biztosítsunk a tenni tudó és akaró mag számára. Ezért a versenyelőnyünk elsősorban az a minőség lehet, ami megállja a helyét nemcsak a keleti viszonyok között, de a nyugati versenyszférában is, így egyfajta hidat képes alkotni a két makrorégió között.

Ezeket a szempontokat figyelembe véve a **jövőkép 6 fő stratégiai pillérje** a következő:

1. *A kárpátaljai magyarság gazdasági közösségének megteremtése*
2. *Az emberi erőforrásaink megtartása, minőségük javítása*
3. *A magyarlakta térség gazdasági versenyképességének növelése*
4. *Széles körű integrálódás a Kárpát-medencei gazdasági térbe*
5. *Híd szerep kialakítása az anyaországi gazdasági szereplők és az ukrán vállalkozói, fogyasztói szféra között*
6. *A magyarlakta vidék termőföldjeinek helyben lakó gazdálkodók kezén tartása*

Víziónk tehát az, hogy megerősítsük a családi gazdaságokat, valamint a mikro-, kis- és közepes vállalatok versenypozícióját, továbbá fejlesszük a munkaerő-piaci igényeknek megfelelő szakismereti bázist, s elősegítsük a helyi üzleti közösségek, valamint a határon átvívelő gazdasági kapcsolatok fejlesztését, s így az elkövetkezendő 6 év távlatában a következő indikátoroknak megfelelően javítsuk a kárpátaljai magyarság gazdasági erejét:

- **Agrárfejlesztési kitörési pont:**
 - *birtokszerkezet változása (helyi tulajdon megőrzése);*
 - *hajtató felületek növekedése;*
 - *intenzív ültetvények növekedése;*
 - *gazdasági haszonállatok egyedszámának bővülése;*
 - *a géppálmány fejlődése;*

- *szövetkezeti mozgalom előrehaladása;*
- **Turisztikafejlesztési kitörési pont:**
 - *szakmai érdekvédelmi szervezetek megalakítása;*
 - *térségi turisztikai marketing-terv létrehozása;*
 - *tematikus és térségspecifikus turisztikai programok, útvonalak, termékek kialakítása, fejlesztése;*
 - *szakirányú képzések elindítása, fejlesztése;*
 - *turisztikai szezon meghosszabbítása;*
 - *a turizmusban részt vevő turisták számának növelése;*
- **Vállalkozásfejlesztési kitörési pont:**
 - *a helyi magyar érdekeltségű kkv-k számának növekedése;*
 - *inkubátorház létrehozása;*
 - *finanszírozási intézményrendszer kialakítása;*
 - *vállalati klaszterek kialakulása (pl. szövetkezetek);*
 - *magyar–magyar kapcsolati rendszer bővítése;*
 - *vállalkozási és vállalatindítási ismeretek bővítése (oktatás);*
 - *a lakosság vállalati, illetve munkavállalói jövedelmének gyarapodása;*

Kárpátalja gazdaságfejlesztésének jövőképében mindenkor a gyarapodó és minőségi (versenyképes, autonóm, példa- és előremutató) magyar jelzőnek kell dominálnia, s a látásunk az, hogy amennyiben kitartunk elképzeléseink mellett, biztosított a minimális eszközrendszer, és van elég hitünk a körülményeken túllátni, akkor nem, csak középtávon alkothatunk sikeres gazdaságot, s így megmaradást, hanem generációkon átívelve is.

4. Célrendszer

Az alábbi célrendszer *vertikális és horizontális* logikával ábrázolja Kárpátalja magyar vonatkozású gazdaságfejlesztésének céljait, hierarchikus és mellérendeltségi kapcsolati rendszerét.

A logikai piramis csúcsán az az **átfogó cél** található, ami megteremti azt az elvi alapot, amelyhez minden részcélt és a későbbiekben konkrétan megvalósuló akciót, projektet igazítani kell.

Alapvető cél: a **kárpátaljai magyar nemzetrészt fenntartható gazdasági felemelkedése, anyagi jólétének növelése, szellemi, kulturális javainak gyarapítása, életminőségének javítása, természeti környezetének megőrzése**. Elképzelésünk az, hogy ezt a célt nem tudjuk elérni regionális szinten maradván, hanem egy Kárpát-medencei hálózatban gondolkodva tudjuk reálisan kivitelezni. Ezért a célrendszernek kapcsolódnia kell a összmagyar fejlesztési koncepcióhoz.

A továbbiakban 6 fő **stratégiai főcélt** különböztetünk meg:

1. *A kárpátaljai magyarság gazdasági közösségének megteremtése*
2. *Az emberi erőforrásaink megtartása, minőségük javítása*
3. *A magyarlakta térség gazdasági versenyképességének növelése*
4. *Széles körű integrálódás a Kárpát-medencei gazdasági térbe*
5. *Híd szerep kialakítása az anyaországi gazdasági szereplők és az ukrán vállalkozói, fogyasztói szféra között*
6. *A magyarlakta vidék termőföldjeinek helyben lakó gazdálkodók kezén tartása*

Ezeknek a stratégiai szempontoknak az érvényesülését a **kitörési pontok** mentén kell összpontosítani. A kitörési pontok azok a főbb kárpátaljai prioritások, amelyek mentén érdemes az erőforrásokat úgy felhasználni (allokálni), hogy az alapvető cél elérésében a legnagyobb hasznosulás legyen tetten érhető. Ezek a következők:

- **agrárfejlesztés;**
- **turisztikafejlesztés;**
- **vállalkozásfejlesztés;**

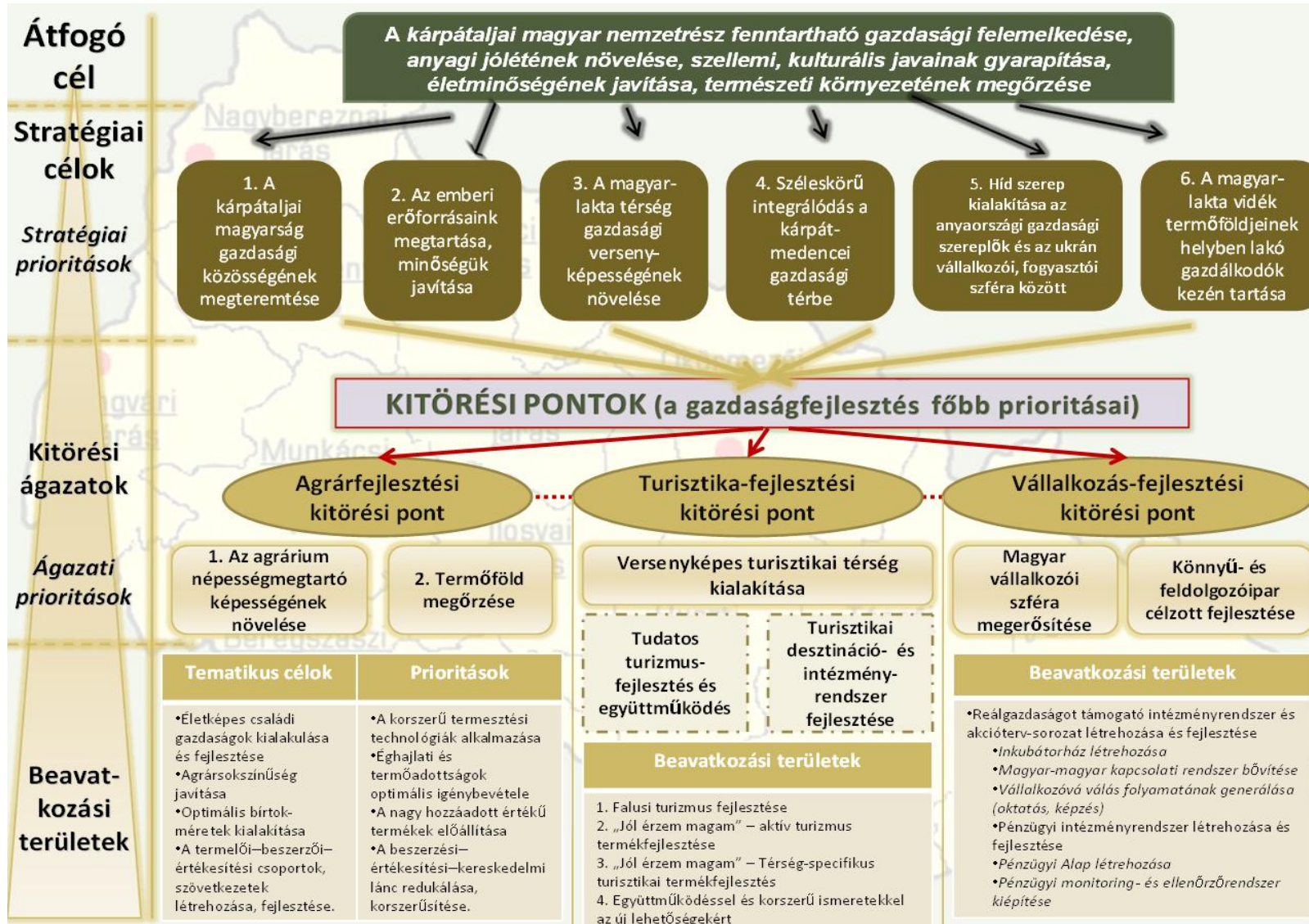
A főbb kitörési ágazatok esetében külön megneveztünk **prioritásokat** is. Az agrárium tekintetében a *népességmegtartó képesség növelése*, valamint a *termőföld megőrzése* az a két konkrét priorítás, amelyek mentén a beavatkozási műveleteket elképzeljük. A turizmus területén a priorítás a *versenyképesség növelése*, ami a tudatos turizmusfejlesztésen, együttműködésekben, valamint a turisztikai desztináció- és intézményi rendszer fejlesztésén alapul. A vállalkozásfejlesztési cél prioritásai pedig a *magyar vállalkozói szféra megerősítése*, továbbá a *könnyű- és feldolgozóipar célzott fejlesztése*.

A célpiramis alsó, legkiterjedtebb területe a **beavatkozási zóna**, amely a horizontális célstruktúrát öleli fel. Itt már olyan konkretizált célokat nevezünk meg, amelyekre akcióprogramok, projekttervek fűzhetők fel.

A három kitörési pontnál – a teljesség igénye nélkül – a következő beavatkozási célokat neveztük meg:

- *életképes családi gazdaságok kialakítása és fejlesztése;*
- *optimális birtokméretek kialakítása;*
- *termelői–beszerzői–értékesítési csoportok, szövetkezetek létrehozása, fejlesztése;*
- *falusi, aktív és térség-specifikus turizmus fejlesztése;*
- *vállalkozói inkubátorház fejlesztése;*
- *a vállalkozóvá válás folyamatának generálása (oktatás, képzés);*
- *pénzügyi intézményrendszer létrehozása és fejlesztése;*
- *vállalkozói kapcsolati rendszer bővítése.*

5. ábra. Célszerkezet

5. Kitörési pontok

Agrárfejlesztési kitörési pont (Hidi László, Gál István, Kész Géza)

Bevezető

A kárpátaljai magyar vidék fejlesztési stratégiájának felvázolását az tette szükségessé, hogy rendszert vigyen a különböző fejlesztési elképzelésekbe. Kijelölje azokat a fejlesztési irányokat, amelyek érvényesülése megfordítja a térségre jellemző kedvezőtlen folyamatokat, előtérbe helyezze a fenntarthatóságot, az életképes agrár- és élelmiszertermelést, a magyar vidék népességmegtartó és közösségfejlesztő szerepének további növelését.

A többségében falusi kárpátaljai magyarság életében meghatározó jelentősége van a mezőgazdaságnak. Így a kárpátaljai magyar közösségeket célzó gazdasági programok alapkövének és legfontosabb elemének a mezőgazdaságnak kell lennie.

A fentiek alátámasztására a számok tükrében kijelenthető, hogy ahol a sikeres mezőgazdasági modell elterjedt egy kárpátaljai magyar településen, ott az elvándorlás megállt, a családok bátrabban vállalnak több gyermeket, sokkal jobban ragaszkodnak közösségükhöz, hagyományaikhoz, hitükhöz és identitásukhoz. **Így a magyar megmaradást és fejlődést szavatoló nemzetmegtartó erőt jelenthet az, ha a magyar falvak bel- és külterületein minden arra alkalmas földterületen a helyi családok által folytatott intenzív és jövedelmező gazdálkodás valósul meg, a jelenleginél sokkal több családnak nyújtva biztos és kárpátaljai viszonylatban magas jövedelemforrást.**

A kedvező adottságok kihasználása által mindez meg is valósítható. Ezen adottságok közül először azt kell megemlíteni, hogy Kárpátalja területét Ukrajna többi részétől a Kárpátok vonulata választja el. A magasra nyúló hegygerincnek az északi és keleti hidegbetörések ellen nyújtott védelme igen kedvező klimatikus feltételeket biztosít. Ukrajna területének túlnyomó részéhez képest sokkal korábban kezdődik el tavasszal a mezőgazdaságilag aktív időszak, korábban jelennek meg a primörzöldségek és a korai gyümölcsök. Sőt, egyes gyümölcsfajták (pl. barack) sikeres termesztése Ukrajna legdélebbi részeit kivéve kizárólag a kárpátaljai síkságon és az ebből kiemelkedő vulkanikus eredetű szigethegyeket képező alacsony hegy-dombvidéken lehetséges, vagyis a tömbmagyarság településterületén.

Szintén meghatározó adottság, hogy a legtöbb ukrajnai mezőgazdasági körzethez képest a magyarlakta vidék népsűrűsége igen magas, tehát egy-egy település körül viszonylag kis mennyiségű termőföld található. Emiatt kiterjedt szántóföldi művelés folytatására csak kevés gazdának áll rendelkezésére elegendő föld és megfelelő gépállomány. Így a többség számára sokkal jobb perspektívát nyújt a kis területre koncentráló, nagy élők munkát (de kisebb mértékű gépi és anyagi) befektetést igénylő intenzív zöltség- és gyümölcstermesztés.

E két meghatározó adottság gyakorlatilag kijelöli a kárpátaljai magyar mezőgazdaság fejlődésének irányát. Ezt a fejlődést azonban számos hátráltató körülmény is akadályozza, nehezíti. A sok évszázad alatt kialakult tapasztalatra és hozzáértésre épülő, a magyar falvak körüli földek lehető legjobb kihasználásán és a minden földterület minőségének megfelelő hasznosításán alapuló gazdálkodást a kolhozrendszer megsemmisítette. A felnövekvő új generációk már nem tanulhatták meg az ésszerű gazdálkodást, és a rendszerváltáskor

hozzaértés nélkül váltak hirtelen magángazdálkodóvá. A kiszipolyozott és elaprózott parcellákon, a tönkretett gyümölcsösökben, a kivágott szőlőkben, hiányos és elavult gépekkel valamint a szovjetrendszerből megörökölt extenzív gazdálkodási szemlélettel kezdtek neki a földművelésnek. Megbomlott a paritás a növénytermesztő és az állattenyésztő ágazat között. Mindezek és az általános tőkehiány miatt aztán nagyon sokan hamar fel is hagytak ezzel a tevékenységgel. Rengeteg föld maradt megműveletlenül. Bár a rendszerváltás óta már eltelt több mint két évtized, a felsorolt problémák (jórészt az ukrán állam szinte csak a nagytőkét pártoló hozzáállása miatt) ma is általános jellemzői a gazdálkodásnak. Csak néhány, intenzív zöldség- és gyümölcs-termesztésre szakosodott település gazdatársadalma, vagy csak a kevés faluban elterjedt jelentősebb számú erős farmergazdaság tudott – legalábbis részben – túllépni ezeken a problémákon.

Szintén nagyon komoly veszélyforrás, hogy a számottevő mennyiségű parlagon heverő termőföld egyre inkább vonzza a spekuláns tőkét, amely igyekszik nagyobb, lehetőleg összefüggő földterületeket megszerezni a magyar falvak körül. A törvény adta lehetőséggel élve megszerzik a hosszú távú bérleteket, amellyel előkészítik a földek tulajdonukba való vételét arra az időre, amikor erre lehetőség nyílik. Ez a folyamat a kárpátaljai magyarság megmaradását alapjaiban veszélyezteti, hisz amennyiben a magyar falvak körüli földek nagy része idegenek kezébe megy át, a helyiek többsége csak bérmunkásként fogja művelni szülőföldjét (ha egyáltalán szükség lesz munkaerejére). Ez pedig nem képes vonzó jövőképet kínálni a fiatalok számára, így az előrejutás lehetőségét leginkább csak az otthontól távol (elsősorban külföldön) való munkavállalásban vagy az elvándorlásban lesz kénytelen keresni. Ez a kárpátaljai magyarság gyors gazdasági degradálódását, hosszútávon pedig eltűnését eredményezheti. Ezzel szemben viszont, amennyiben a magyar falvak körüli termőföldek a helyben lakó magyar gazdák kezében maradnak, és ezeken intenzív gazdálkodást folytatnak, az gyakorlatilag garantálja a magyar jövőt ezen a területen.

A fentiekből kiindulva nagyon hangsúlyosan meg kell fogalmazódnia annak, hogy a **kárpátaljai magyarságot célzó mezőgazdasági program sarkalatos pontja és meghatározó célkitűzése a kárpátaljai magyar falvak kül- és belterületén lévő földek helyben lakók használatában tartása (visszajuttatása) és annak hosszú távú biztosítása.** Ám ez a célkitűzés csak a tőkehiány orvoslása, a szemléletváltás elősegítése, a jövedelmező, ésszerű és szakszerű gazdálkodási módok elterjesztése, képzett gazdatársadalom kinevelése, végül pedig életképes, jól működő, vonzó jövőképet biztosító családi gazdaságok létrejötte által valósítható meg.

Ebből kiindulva a program fókuszában a „Családi gazdaságnak” kell állnia. A kárpátaljai magyarság szemszögéből: **Családi gazdaság – egy családot magában foglaló árutermelő közösség, ahol a mezőgazdasági termelés a család megélhetésének (egyik) fő forrása. A termelésben minden tag részt vesz. A bevételek és a kiadások közösek. A családi gazdaság a termeléshez szükséges tőkéről, a termelőeszközökről, a megtermelt áru értékesítéséről önállóan gondoskodik. Fő célja, hogy a befektetett tőke és saját munkaereje révén olyan profitot termeljen, amely az elvárt életszínvonalat, a gazdaság fejlesztését, a megélhetés és a termelés költségein túli kiadások (pl. a gyermekek taníttatása) fedezését messzemenően képes biztosítani.**

A családi gazdaság nem kizárólag mezőgazdasági termékekkel jelenhet meg a piacon. A mezőgazdasági termékek feldolgozása révén olyan árut képes előállítani, amelynek értéke jóval meghaladja az elsődleges mezőgazdasági termékét. Az így, háznál előállított, arra a tájegységre jellemző termék a **helyi termék**. A kárpátaljai magyar vidék mezőgazdasági kultúrájában, gasztronómiai hagyományaiban, tárgyi és szellemi-kulturális örökségében

teljesen eltér az ukrainai tájaktól. Így helyi termékei kuriózumként kelendő árucikként jelenhetnek meg az ukrán piacokon. Emellett az önazonosságtudat megőrzésének, ápolásának is kiváló eszközei lehetnek.

Összegzőképpen kijelenthető, hogy a jól körülhatárolható kárpátaljai magyar vidék mezőgazdasági felemelésére komoly esély kínálkozik a támogatási rendszerek nagyobb arányú igénybevétele és a megfelelő helyi szakirányú intézményrendszer további kiépítése révén. A kárpátaljai magyarságot célzó mezőgazdasági fejlesztési tervek összhangba hozandóak a Nemzeti Vidékstratégiát megvalósító Darányi Ignác-tervvel, valamint más anyaországi ágazati stratégiai fejlesztési tervekkel, amelyek a Kárpát-medencét deklaráltan egységes gazdasági térként fogják fel. Emellett kiemelt fontosságú, hogy a programok megvalósításában közvetlenül részt vállaló szakintézmények és szervezetek mellett a kezdeményezés súlyát és fontosságát maguk a gazdák, az érintett önkormányzatok, magyarságszervezetek is felismerjék, támogatásukkal-munkájukkal sikeres megvalósításához hozzájáruljanak. Annál is inkább kötelessége ez mindenkinek, mivel tudjuk, hogy a kárpátaljai magyar vidék jövője egyben a kárpátaljai magyarság jövőjét is jelenti.

Az agrárium SWOT-elemzése:

Erősségek és lehetőségek:

- lehetőség a birtokok méretének növelésére;
- élő természeti, gazdálkodási kedv;
- kialakult természetközvetek;
- gyakorlott és bőséges munkaerő-kínálat;
- viszonylagos víz- és energiabőség;
- kialakult értékesítési csatornák;
- bővülő intézményi háttér.

Gyengeségek és veszélyek:

- alacsony birtokkoncentráció, törpebirtokok túlsúlya;
- az ágazati paritás megbomlása a növénytermesztés javára;
- amortizálódott termelési eszközök, elöregedett géppark;
- alacsony feldolgozó és tároló kapacitás;
- kevés élelmiszeripari szakember;
- alacsony szintű termelői integráció.

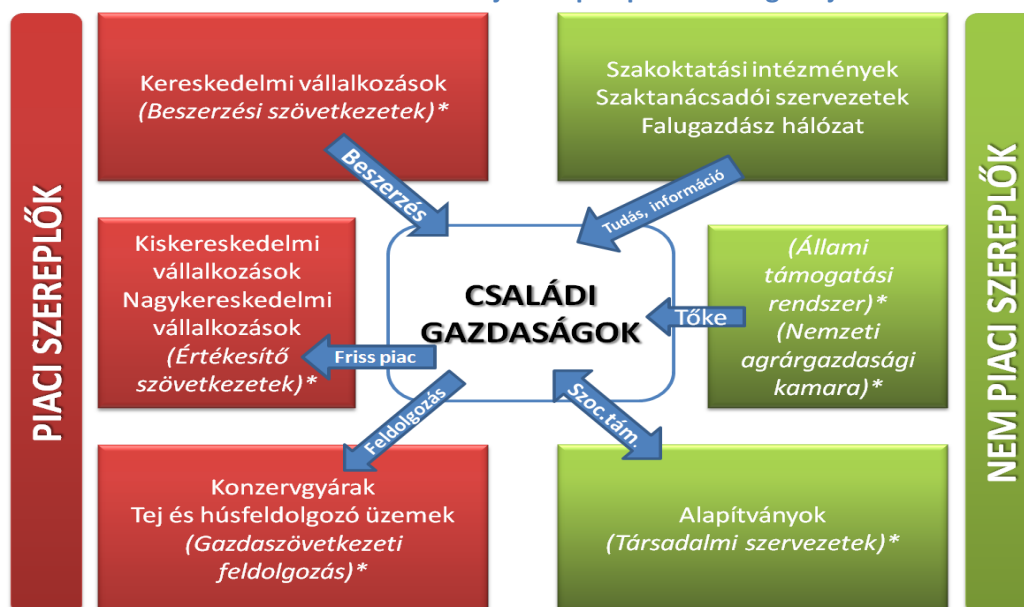
A kárpátaljai magyar agrárium jövőképe és elérendő célállapota

Az agrárium jövőképe

A gazdaságfejlesztési stratégia eredményeképp a tervezési időszak végére megerősödik, minden szempontból életképessé válik egy munkaalapú kárpátaljai magyar gazdaságszervelet. A családok, a családi gazdaságok meghatározó szerepet töltenek be, védelmet nyújtva ezáltal a legveszélyesebb asszimilációs folyamatok ellen. Ezekben a családi gazdaságokban korszerű, a helyi hagyományokra épülő, a helyi adottságokat figyelembe vevő és azt maximálisan felhasználó, nagy szakmai tudást igénylő, nagy hozzáadott értéket képviselő termékek előállítására kerül sor. A családi gazdaságok a termelés szempontjából függetlenek, önállóak,

azonban a globalizációs hatások kivédésére, ellensúlyozására nagyfokú összefogást, szervezettséget tudnak felmutatni. A gazdasági élet alapját, magvát adó családi gazdaságok szoros szimbiózisban élnek a gazdasági életben részt vevő, vagy azt befolyásolni, fejlődését irányítani tudó többi szereplővel.

6. ábra. Az általános jövőkép kapcsolati diagramja

A piaci szereplőkkel történő együttműködés elengedhetetlen a termelés folyamatához, hisz ezek a vállalkozások látják el input-anyagokkal a családi gazdaságokat, valamint juttatják el az előállított termékeket a fogyasztókhoz akár közvetlenül, akár feldolgozást követően. Ilyen szempontból piaci szereplőknek számítanak a gazdaszövetkezeti formában működő vállalkozások is. A nonprofit szervezetekkel történő együttműködés keretében valósul meg a szakmai tudáshoz való hozzáférés, akár felnőtt gazdaképzés és szaktanácsadás, akár közép- és felsőfokú tanintézeti szakképzések formájában. Szintén a nonprofit szférával történő együttműködéshez tartozik az alapítványok tevékenysége a szociálisan rászoruló családok megsegítésére, talpra állítására, valamint a különböző állami vagy határokon átívelő célprogramok eljuttatására a családi gazdaságokhoz.

Elérendő célállapot

- Családi gazdaságokon alapuló agrárium. A megerősödő, árutermeléssel foglalkozó 12000-15000 családi gazdaság mintegy 50 000-60 000 kárpátaljai magyar lakosnak biztosítja közvetlenül a megélhetést, míg további 4000-5000 család (15-20 ezer fő) önellátás céljából, a fő jövedelemforrás mellett foglalkozik mezőgazdasági termeléssel.
- A magyarok lakta települések termőföldjeinek döntő többsége a helybeli magyar gazdák tulajdonában és használatában marad, miközben kialakul az adott mezőgazdasági tevékenység szempontjából optimális birtokszerkezet.
- A tervezési időszak végére a családi gazdaságok jövedelmezőségének, a benne résztvevők életszínvonalának a megyei átlag fölé kell emelkednie.

- A családi gazdaságok legalább 25%-ában legyen szakirányú végzettséggel rendelkező személy.
- Ki kell épülnie egy teljes vertikumú magyar nyelvű szakképzési rendszernek.
- Ki kell épülnie egy egységes falugazdász-szaktanácsadói rendszernek, teljes körű ágazati és területi lefedettséggel.
- A szakmai színvonal emelkedésével párhuzamosan meghatározó jelentőségűvé kell válnia a korszerű, intenzív termesztési technológiákat alkalmazó ágazatoknak. Az elkövetkező 10 évben az intenzív zöldség- és gyümölcsstermesztési felületnek a duplájára kell növekednie.
- Létre kell jönniük a termelői beszerzési-értékesítési csoportoknak. A családi gazdaságok áruforgalmának 40-50%-a ezeken keresztül bonyolódik le.
- A piacra kerülő áruk feldolgozottságának el kell érnie az 50%-ot. Ebbe beletartozik a frisspiaci termékek korszerű csomagolása is.

A kárpátaljai magyar agrárium fejlesztési stratégiájának célrendszere

A kárpátaljai magyar agrárium fejlesztési stratégiájának fő célja

A kárpátaljai magyar agrárium fejlesztési stratégiájának fő célja – összhangban az egész gazdaságfejlesztési stratégia fő célkitűzéseivel – ***a kárpátaljai magyarság fennmaradása, szülőföldjén történő boldogulása.***

Ennek alárendelve kell felvázolni a stratégia valamennyi elemét, megfogalmazni a stratégiai- és tematikus célokat, meghatározni a prioritásokat.

Ágazati célok

A kárpátaljai magyar agrárium fejlesztésének elérni kívánt eredményét, meglátásunk szerint, két stratégiai cél megvalósításával lehet biztosítani:

- 1. Az agrárium népességmegtartó képességének növelésével***
- 2. A termőföld helyben lakó magyar gazdák tulajdonában és használatában történő megtartásával.***

Az agrárium népességmegtartó képességének mértéke döntően meghatározza a kárpátaljai magyar kisebbség megmaradási esélyeit és jövőjét. Magyarázható ez azzal a ténnyel, hogy a kárpátaljai magyarság túlnyomó része falun él, s próbál meg részben vagy egészen a mezőgazdaságból megélni. Mint már fentebb említettük, azokban a falvakban, ahol sikeresen fejlődik az agrárium, ott megállt a magyar népesség elvándorlása, a családok bátrabban vállalkoznak több gyerek felnevelésére.

A termőföld helyben lakó magyar gazdák tulajdonában és használatában tartása szervesen összefügg az első stratégiai céllal: termőföld nélkül nincs mezőgazdasági termelés; valamint a stratégia fő céljával is, hisz a termőföld elvesztésével megszűnik a helyi magyar közösség természetes élettere. A szülőföldhöz való kötődés a falun élők szívében egyet jelent

a termőföld birtoklásával, annak elvesztése óhatatlanul a szülőföldre való érzelmi kötődés gyengüléséhez vezetne.

Tematikus célok

A fő- és az ágazati célok kibontására, a konkrét teendők nevesítésére elengedhetetlen a horizontális célok felvázolása. Ezek a következők:

- 1. *Életképes családi gazdaságok kialakítása és fejlődése.***
- 2. *Az agrárium sokszínűségének, mozaikos szerkezetének fenntartása, egészséges arány elérése az ágazatok között (növénytermesztés-állattenyésztés)***
- 3. *Az adott termelési ágra jellemző optimális birtokméretek elérése.***
- 4. *Termelői-beszerzői-értékesítési csoportok, szövetkezetek létrehozása, fejlesztése.***

1. A kárpátaljai magyar agrárium fejlődésének az életképes családi gazdaságokra kell épülnie. Ez az a réteg, amely a falusi közösségek gazdasági alapját képezi. Azon túl, hogy biztosítják a saját megélhetésüket, fenntartják az őket kiszolgáló vállalkozói réteget (kereskedők, feldolgozók, gépi vállalkozók stb.). Elő kell segíteni, hogy a ma még igen jelentős számban külföldön munkát vállaló fiatalok családi gazdaság beindításával tartsák el családjukat.

2. Nagy hangsúlyt kell fektetni a stratégia megvalósításakor a kárpátaljai magyar agrárium sokszínűségének, mozaikos szerkezetének fenntartására, az ágazatok közötti egészséges arány elérésére. Ez elengedhetetlen a piaci zavarok elleni védekezéshez (a „több lábbon állás” gyakorlatával), a szakmailag megalapozott vetésforgó betartásához, a szervesanyag-visszajuttatás biztosításához, a változó klimatikus viszonyokhoz való rugalmas alkalmazkodáshoz, a táj képének megőrzéséhez stb.

3. Az adott termelési ágra jellemző optimális birtokméretek elérése, a túlzott birtok-koncentráció megelőzése.

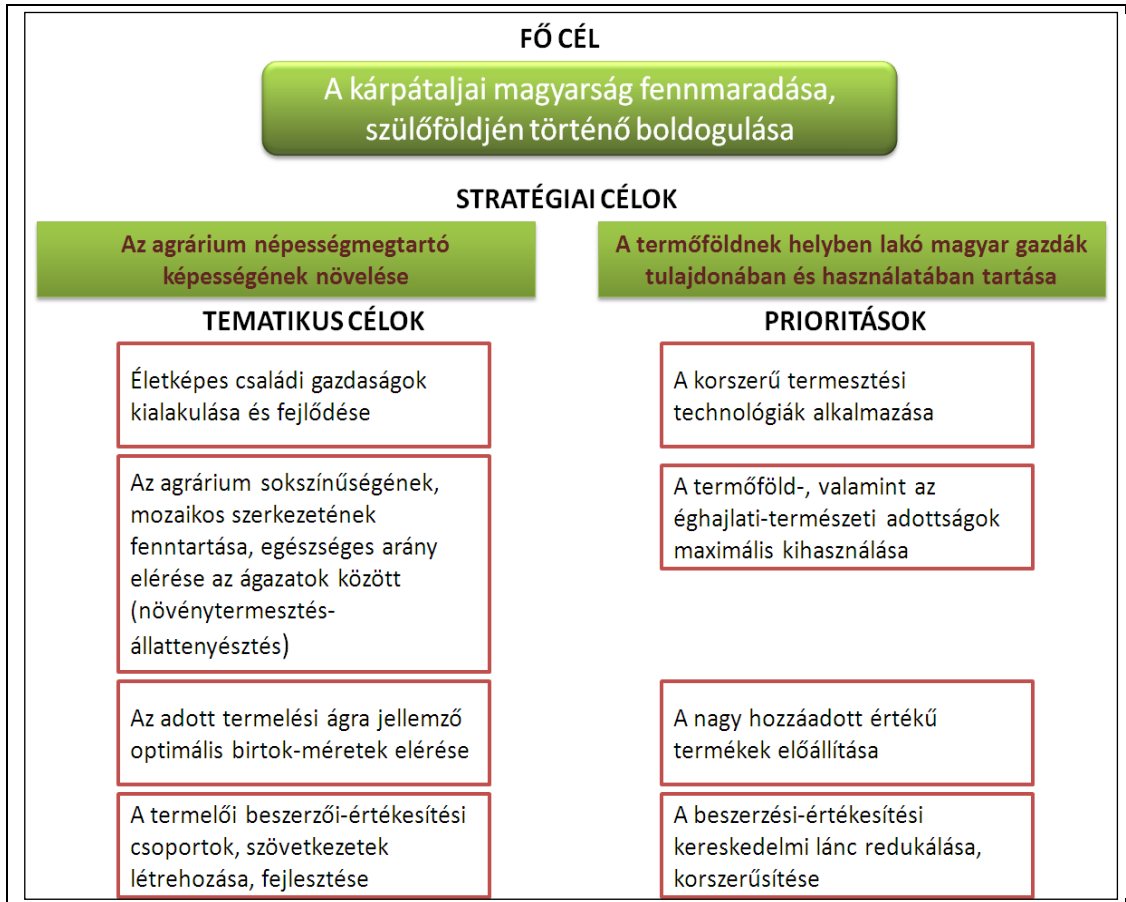
Természetesen, a mozaikos szerkezet fenntartása nem akadályozhatja a gazdaságilag megalapozott, a családi gazdaságok számára optimális üzemméret kialakítását. Ugyanis az árutermelésre épülő családi gazdaságoknak el kell érniük azt a volument, amivel már érdemes megjeleníteniük a piacon. Mivel az ágazatok jövedelemtermelő képessége és munkaerőigénye más és más, ezért ágazatonként változik a családi gazdaságok számára megfelelő üzemméret, birtoknagyság. Optimálisnak tekinthető az az üzemméret, amely maximálisan leköti a család munkaerejét, miközben megfelelő jövedelmet, életszínvonalat biztosít számára. Azonban a túlzott birtok-koncentrációk kialakulását is meg kell előzni, mivel a nagyméretű gazdaságok minél több termőföldet igyekeznek megszerezni, ezzel elvéve a gazdálkodási lehetőséget a helyben lakó többi családtól. El kell érni, hogy a családi gazdaságok fejlődése ne a birtok-méretek, hanem az intenzitás növelését, a megtermelt áru mennyiségének és értékének növelését jelentse.

- 4. *A termelői-beszerzői-értékesítési csoportok, szövetkezetek létrehozása, fejlesztése.***

Az ukrajnai piaci viszonyok között elkerülhetetlen, hogy a gazdák a beszerzés-értékesítés terén összefogjanak. Az input-anyagok beszerzésekor a kereskedelmi közvetítői lánc indokolatlanul hosszú, ennek következtében hatalmas árrés alakul ki. Ez pedig jelentős piaci hátrányt jelent a családi gazdaságok számára a nagy gazdaságokkal szemben, akik közvetlenül a gyártótól, vagy importőrtől tudnak nagytételben vásárolni, jóval kedvezőbb

áron. A megtermelt áruk értékesítése terén hasonló helyzet alakul ki. Az ukrainai iparvárosok nagybani piacain, vagy a bevásárló központok beszállítóiként csak megfelelő árumennyiséggel lehet megjelenni, amit egy-egy családi gazdaság önállóan nem tud biztosítani. Ezt kihasználva kialakult ugyan egy felvásárlói-kereskedői réteg, amely a Kárpátalján megtermelt áru nagy részét felvásárolja és piacra dobja, de természetesen csak a saját üzleti érdeke alapján, sokszor kiszámíthatatlanul. Mindezekből kifolyólag szükség van termelői-értékesítési csoportok, szövetkezetek létrehozására, amelyek kiszámítható, megbízható, a gazdák számára előnyös módon segítenek a megtermelt áru értékesítésében.

7. ábra. Az agrárstratégia célszerkezete

Javasolt prioritások, beavatkozási területek az agrárium fejlesztésében

Prioritások, elsődleges fejlesztési irányok

A kárpátaljai gazdaságfejlesztési stratégián belül az agráriumra vonatkozó kérdésekben a stratégia célrendszerével összhangban az alábbi prioritások mentén kell tervezni:

- *A termőföld, valamint az éghajlati-természeti adottságok maximális kihasználása.*
- *A hozzáadott érték növelése.*
- *A korszerű termelési technológiák meghonosítása.*
- *A beszerzési-értékesítési kereskedelmi lánc redukálása, korszerűsítése.*

1. A termőföld, valamint az éghajlati-természeti adottságok teljes körű kihasználása.

Ennek a prioritásnak az érvényesülése megalapozza a termőföldnek a helyben lakó magyar gazdák tulajdonában történő maradását, mivel a kihasználatlan, paragon heverő termőföldek könnyen a spekulánsok olcsó prédájává válhatnak. Az éghajlati-természeti adottságok teljes körű kihasználása elengedhetetlen az eredményes gazdálkodáshoz az éles piaci versenyben.

2. A hozzáadott érték növelése.

A kárpátaljai birtokszerkezeti adottságok alapján a családi gazdaságok csak úgy tudnak gazdaságosan termelni, ha a rendelkezésre álló korlátozott méretű földterületeken nagy hozzáadott értéket hordozó termékeket állítanak elő. Ez azt jelenti, hogy a későbbiekben

felvázolt kitörési pontoknak nagy kézimunka-igényű, nagy szaktudást feltételező, magas feldolgozottságú termékeket kell eredményezniük.

3. Korszerű termelési technológiák meghonosítása.

Ez részben összefügg az előző pontban feltüntetett prioritással, vagyis a hozzáadott érték növelésével, mivel megköveteli a gazdálkodók folyamatos szakmai fejlődését, tehát a magas szakmai tudást a termékek előállításánál. E prioritás mentén csak azok az ágazatok válhatnak kitörési ponttá, amelyek a termelési technológia szintjén megelőzik a piaci versenytársakat.

4. Beszerzési-értékesítési lánc redukálása, korszerűsítése.

Ennek a prioritásnak, ha áttételesen is, de valamennyi kitörési pontban érvényesülnie kell. Ugyanis a feleslegesen hosszú közvetítői kereskedelmi láncolat indokolatlanul megdrágítja az input-anyagok beszerzését, valamint a megtermelt termékek eljutását a fogyasztókhoz. A prioritás feltételezi a termelői beszerzési-értékesítési csoportok kialakulását, a megtermelt áru fogyasztóbarát kiszerezésű csomagolását, korszerű tárolását, direkt értékesítését.

Beavatkozási területek

Az agráriumfejlesztési stratégia fentiekben felvázolt célrendszere és a prioritások alapján az alábbi kitörési pontok, beavatkozási területek jelölhetőek ki:

- Intenzív zöldségtermesztés.
 - Zöldségajtatás energianövények termesztésével kiegészítve
 - Szabadszívi intenzív zöldségtermesztés
- Gyümölcstermesztés
 - Primőr gyümölcsök termesztése
 - Intenzív gyümölcsösök telepítése
- Tanyarendszerű állattenyésztés és takarmánynövények termesztése.

1. Az *intenzív zöldségtermesztés* jelenti az agráriumnak azt az ágát, amely a gazdaságfejlesztési stratégia tervezett időszakában a leginkább alkalmas a felvázolt célok és prioritások elérésére. Kis területen lehet nagy hozzáadott értéket képviselő terméket előállítani, miközben a nagy élőmunkaigénye miatt munkát és megélhetést képes biztosítani a vidéki lakosság széles rétegeinek. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy azokban a mikrorégiókban (Nagydobrony, Feketepatak, Dercen környéke), ahol fejlődésnek indult az intenzív zöldségtermesztés, megállt a magyar népesség fogyása, elvándorlása. Ebben az ágazatban a legnagyobb a fejlődés üteme, ami magával hozza a gazdák egymásra találását: az egymástól tanulást, a tapasztalatok és információk megosztását, az összefogás szükségességének felismerését a beszerzésben és értékesítésben.

2. Gyümölcstermesztés

Kárpátalja magyarlakta, sík vidéki része igen változatos mikroklímával rendelkezik, ami lehetőséget ad különböző gyümölcstermesztési mikrorégiók kialakítására, fejlesztésére. Vonatkozik ez elsősorban a barackfélék termesztésére (Bene és környéke), csemege-szívi

termesztésére (beregszászi, kaszonyi, salánki, aklihegyi stb. mikrorégió), valamint a szamócatermesztésre az ugoicsai és beregi falvakban.

A piaci igények kielégítése, valamint a helyi adottságok maximális kihasználása indokolják az intenzív gyümölcsösök telepítését egyes termesztési régiókban. Míg a korai gyümölcsök termesztési körzeteit a déli fekvésű domboldalak határozzák meg, addig a magas minőséget és nagy termésátlagokat biztosító intenzív gyümölcsösöket a jó talajadottságokkal rendelkező sík vidéki régiókban célszerű kialakítani.

3. Tanyarendszerű állattenyésztés + takarmánynövények termesztése

A gazdasági törvényszerűségeknek megfelelően visszaszorulóban van a falusi csordákban a tehének darabszáma, mivel 1-2 tehén tartása nem rentábilis. Hasonló tendencia figyelhető meg az állattenyésztés többi ágazatában is. A falvak belterületén, lakóövezetében viszont szinte lehetetlen az optimális méretű, családi gazdaságként üzemelő állattenyésztő telepek létrehozása. Az egészséges állattenyésztési-növénytermesztési arány fenntartása, valamint a tejtermékek iránti helyi igény kielégítése indokolja az életképes, tanyarendszerű állattartás fejlesztését. Ezek a telepek a hozzájuk tartozó legelők fenntartásával és takarmánynövények termesztésével kombinálva lehetnek sikeresek. Az így létrejövő családi farmok már elegendő jövedelmet tudnak biztosítani egy család megélhetéséhez, miközben biztosított a termőföldnek a helyben lakók tulajdonában történő tartása is, hisz egy gazda sem fogja eladni az állatai takarmánybázisát.

A turizmus fejlesztési stratégiája (dr. Berghauer Sándor, dr. Fodor Gyula)

A terület bemutatása és indoklás

Napjaink globalizálódó világgazdaságának egyik legjellegzetesebb szereplőjévé lépett elő az idegenforgalom. Súlyát, jelentőségét jól jelzi, hogy Földünkön évente több mint 1 milliárd turista vesz részt külföldi utazáson. A dinamikus növekedés ellenére a turizmusra jellemző, hogy hatásai térben és időben erősen koncentráltan jelentkeznek. Az Ukrajna részét képező Kárpátalja, a kárpátaljai magyarság élettere egyelőre nagyon csekély mértékben hasznosítja az idegenforgalomban rejlő lehetőségeket, és ez idáig nem sikerült saját turisztikai arculatát kialakítania.

A magyar etnikai terület turizmusának vonzerői zömében az örökségturizmus, a tradicionális életvitel, a balneológiai adottságok köré csoportosulnak. A két vezető turisztikai termék a falusi turizmus és az egészségturizmus. A falusi turizmus erőteljesen a helyi magyarsághoz kötődik. A rendszerváltást követő gazdasági mélypont bizonytalan minőségű és árazású kereskedelmi szálláshelyeinek alternatívájaként jelent meg, és kifejezetten magyarországi keresletre épül. Helyi viszonylatban fejlett, nem egészen szokványos szervezettség jellemzi, de ez idáig elsősorban mint falusi szállásadás működött, még hiányoznak a helyi attrakciók, a komplex kínálat. Annak ellenére, hogy területileg a Beregszászi járásban a legnagyobb a falusi turizmus területi koncentrációja, fejlesztésével a teljes magyar etnikai térszín lefedhető.

A térségben az egészségturizmus a meglévő termál-, gyógyvízlelőhelyekre épül(het), melynek kínálata nyomokban még magán viseli a szovjet hagyományokat. Ennél lényegesebb a helyi magyarság szempontjából, hogy a működő intézmények irányítása, fejlesztése a helyi érdekek teljes háttérbe szorítása mellett zajlik, és a jelenlegi politikai, gazdasági helyzetben ezen változtatni nem lehet. A helyi gazdasági érdekek elsősorban a jelenlegi kínálat szolgáltatásaira épített kiegészítő szolgáltatások, a kapcsolódó attrakciók bevezetésével, illetve a turisztikai humán erőforrások fejlesztésével érvényesíthetők.

Kárpátalja magyarlakta településein, de az egész megye területén kialakult idegenforgalomra jellemző, hogy a kiemelt termékek kínálata mellett a szórakozási lehetőségek, a kiegészítő attrakciók kínálata szerény, hiányoznak a komplex termékek a turizmus piacán. A területi egységek, járások nem működnek együtt megfelelő módon, hiányzik a tudatos marketingtevékenység és, sokszor, a szaktudás. A kitörési pontokban vázolt beavatkozási területek fejlesztése lépéselőnybe hozhatja a magyarlakta térség turizmusát.

Erősségek és lehetőségek:

- A kiváló falusi, aktív turisztikai és balneológiai adottságok;
- A nagy tömegeket megmozgató rendezvények, fesztiválok;
- Az önálló turisztikai arculat kialakítása;
- A vendégmarasztaló attitűd és a viszonylag alacsony árak;
- A határon átnyúló turisztikai együttműködések erősödése;

- A turisztikai termékek, szolgáltatások komplex fejlesztése;
- A belföldi turizmus keresletének növekedése;
- A stabil magyarországi vendégkörre épülő falusi turizmus (szállásadás);
- Az épített örökség és a településarculat fejlesztése;
- A magyarországi és európai uniós régiók szakmai tapasztalatának hasznosítása;
- Az európai uniós források nagyobb mértékű elérhetősége;
- A turisztikai infrastruktúra és szuprastruktúra folyamatos bővülése.

Gyengeségek és veszélyek:

- A turisztikai attrakciók nehéz megközelíthetősége, kiépítetlen alpinfrastruktúra;
- Az idegenforgalomra jellemző spontán fejlesztések;
- Az épített örökség nem megfelelő szintű fenntartása;
- A kereskedelmi szálláshelyek sajátos minősítési rendszere;
- A munkaképes lakosság alacsony szintű idegennyelv-ismerete;
- A turizmus és a turisztikai termékek ismeretlen gazdasági súlya, felületes statisztikai információk;
- A fiatal generáció számára a térség kevés turisztikai, szórakozási lehetőséget kínál;
- „Túlbonyolított” normatív és adminisztratív jellegű szabályozás, különadó bevezetése (pl. a falusi turizmusban);
- Az európai elvárásoknak csak részben megfelelő szolgáltatásszínvonal;
- A politikai, gazdasági válság kialakulása, elmélyülése;
- A szomszédos területek gyorsabb ütemű idegenforgalmi fejlődése;
- A hagyományos kulturális értékek kommerszé válása.

Beavatkozási terület: Falusi turizmus fejlesztése

Célok:

Stratégiai cél: Versenyképes turisztikai térség kialakítása

Specifikus cél: Kiegészítő jövedelemforrás biztosítása a vidéki lakosságnak

Indoklás

A falusi turizmus önmagában nem tekinthető átfogó területfejlesztési eszköznek, sokkal inkább a fejlesztési eszközök egyik tartópilléreként kezelendő. Az alacsonyan urbanizált területeken, melyek közé Kárpátalja magyarlakta területei is tartoznak (a magyarság 65%-a él falvakban) a falusi turizmus fontos alternatív jövedelemszerzési forrást biztosít, és, ami Kárpátalja esetében különösen fontos, segítséget nyújthat a tradíciók fenntartásában, a magyarság megmaradásában.

A magyar településeken kialakult falusi turizmus megyei viszonylatban, mindenekelőtt szervezési sajátosságai miatt, fejlettnak tekinthető. Elsősorban magyarországi turisták fogadására épül, és a vendégek nagyobb csoportokban (akár 40-50 fő) érkeznek. A szállással, programokkal kapcsolatos ügyeket külön utazásszervező intézi, és hasonló szervezettség jellemzi a vendéglátókat is – az esetek többségében külön személy koordinálja ezt a munkát is. A falusi turizmus keretei között a vidékre látogató magyarországi vendégek elsődleges célja a kirándulás, a legfontosabb vonzerőt a közös múltat felidéző történelmi emlékhelyek, az érintetlen, festői környezet képezik. Ebből következik, hogy a vendégek a vendégfogadóknál kevés időt töltenek, tehát ebben az esetben csak falusi szállásadásról beszélhetünk, a falusi turizmus mint termék fejlesztésre szorul.

A fentiek alapján fontos tehát a falusi turizmus kínálatának felmérése, fejlesztése, a szervezeti keretek további erősítése, az egységes piaci szereplés lehetőségének megteremtése és az arculatépítés.

A beavatkozási területek bemutatása

A falusi turizmus fejlesztésének fontos eleme a jelenlegi szervezési keretek további elmélyítése, a falusi szálláshelyek kapacitásának, minőségének minél pontosabb megismerése, továbbá az egységes piaci és „lobby”-tevékenység összehangolása.

1. Szervezetek és együttműködési hálózatok fejlesztése a falusi turizmusban

A kárpátaljai falusi turizmus esetében az idegenforgalmi szerveződés egy magasabb szintre emelése tekinthető fontos célnak. Köztudott, hogy a jelenben az egyes településeken a fogadó fél koordinálása jól működik, viszont a járási, megyei szerveződés, a források és a piaci érdekérvényesítés további fejlesztési lehetőségeket rejt magában. Első lépésként tehát egy széles, Kárpátalja magyar etnikai területét felölelő „élő” érdekvédelmi szervezet létrehozása tekinthető célnak. Ennek feladata lenne a fejlődést ösztönző (nyilvántartási, minősítési, promóciós, termékfejlesztési) kérdések megvitatása. Az érdekvédelmi szervezet szakmai bizottsága tartaná a kapcsolatot más régiók, országok hasonló szervezeteivel, előmozdítva ezzel a szakmai kapcsolatok és tapasztalatok elmélyülését. A kapcsolattartáson túl lényegesnek tartjuk a települések falusi turizmusát koordináló személyek rendszeres továbbképzését, tapasztalatcseréjét az anyaországi és más területek (például, Erdély) hasonló szervezeteivel. A szervezettség ilyen fokú fejlesztése jelentősen növelné a terület falusi turizmusának hatékonyságát, előmozdítaná a falusi turizmus terméké fejlesztését.

2. Az épített örökség és a településarculat fejlesztése

A minőségi turizmusfejlesztés szempontjából elengedhetetlen a térség épített örökségének, településeinek állapotfejlesztése. A javaslat a hátrányos helyzetű települések felzárkóztatását célozza meg, melyekben a (falusi) turizmus kitörési pont lehet, lehetőség a megmaradáshoz, a tradicionális életvitel megtartásához. A fejlesztések szempontjából fontos egy előzetes felmérés készítése, amely azon túl, hogy számba veszi a térség épített örökségét, fényt derítene arra is, hogy a nevezett létesítmények közösségi, turisztikai célú hasznosulása milyen formában és mértékben valósítható meg. A kiválasztásnál fontos szempont a magyar kultúrkörhöz való kötődés, és a magyar falvakban található kúriák, kastélyok, műemlékvédelem alatt álló épületek előnyt élveznének. Külön csoportot képeznének a tájházak, amelyek elsősorban a már működő falusi turizmussal rendelkező települések esetében képezhetnek sajátos turisztikai színteret (Viskhez hasonlóan). A fejlesztés egy következő szintje az emléktáblák, emlékhelyek és hagyományörző kiállítások renoválását, fenntartását érintené.

Az említett lépések már eleve hozzájárulnának az egyes települések arculatának fejlődéséhez. Ezt lehetne ösztönözni településarculat fejlesztő projekt bevezetésével, amely különböző szinten (falu, járás, kistérség), különböző létesítmények (falusi porta, tájház, ház, vendégház, falu) „legszebbjét” jutalmazná anyagiakban és közszereplés lehetőségével (pl.,

ezek szerepelnének a prospektusokban stb.) A program eredményeként biztosítva lenne a vidéki területek épített örökségének fennmaradása, fejlődésen menne át a falvak arculata, vonzóbb közeget teremtve az ide látogató turistáknak.

3. A működő és a lehetséges falusi szálláshelyek felmérése és minősített nyilvántartása

A jelenleg működő falusi turizmus szálláshelyeinek nyilvántartása hivatalosan nincs megoldva, a falusi turizmusról csak helyi becslések léteznek⁴. A fejlesztések szempontjából fontos minél hitelesebb képet kapnunk a már működő és potenciális szálláshelyek számát, kapacitását, minőségét illetően. Empirikus kutatás keretei között a falusi szálláshelyek műszaki állapota, állománya, a vendéglátók szakmai képzettsége és azok a fejlesztési keretek, igények is felmérhetők, amelyek Kárpátalja magyarlakta településein a falusi turizmus versenyképes fejlesztését biztosítják. Fontos feladat továbbá a megfelelő minőség biztosítása a falusi turizmus vendégei számára. Ennek megoldása végett, magyarországi mintát alapul véve (mint ahogy az működik is egyes településeken), egységes minősítési rendszer kialakítása és bevezetése javasolható.

Indikátorok:

- szakmai érdekvédelmi szervezet megalakítása;
- a működő és a lehetséges falusi szálláshelyek száma;
- a felújított és turisztikailag hasznosított létesítmények száma;
- falusi programok száma;
- falusi vendégéjszakák száma;
- településarculatot fejlesztő programok száma
- a lakosság jövedelemszintjének emelkedése.

⁴ Ukrajnában a falusi vendéglátók csak kilenc vagy több személy fogadása esetén kötelesek bejelenteni turisztikai tevékenységüket. Ilyen eset a gyakorlatban nemigen fordult elő. Ennek köszönhetően Kárpátalján hivatalosan nem közölnek adatokat a falusi turizmusról.

Beavatkozási terület: „Jól érzem magam” – aktív turizmus termékfejlesztése

Célok:

Stratégiai cél: Versenyképes turisztikai térség kialakítása

Specifikus cél: Az aktív turizmus termékfejlesztése

Indoklás

Napjaink turizmusában egyre nagyobb hangsúlyt kap az élményszerzés, és a szakirodalom is egyértelműen kimondja, hogy a jövőben a „változatos élményt kínáló régiók fognak sikerrel szerepelni” a turizmus piacán (Michalkó G. 2007. 143). Kárpátalja magyar etnikai területén az idegenforgalom fejlesztésében ilyen tekintetben határozott és gyors lépéseket kell tenni a versenyképesség megőrzése, fokozása végett. A javaslat értelmében ennek lehet egyik fontos eleme az aktív turizmus termékeinek ösztönzése, fejlesztése. A nemzetközi trendek is azt támasztják alá, hogy a turizmus részvevői egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek az egészség megőrzésére és az aktív pihenésre. Hangsúlyoznunk kell, hogy pont ezekre a tevékenység-orientált turisztikai termékekre jellemző, hogy fogyasztói körükben csökken a desztinációk iránti lojalitás, így a kevésbé jó imázssal rendelkező területek is versenyképessé tehetők. Kárpátalja magyarok által lakott területének turizmusára jellemző, hogy kínálata bizonyos tekintetben egyoldalú, kevés szórakozási lehetőséget biztosít, a működő turisztikai termékek viszonylag szűk réteget céloznak meg. A terület adottságait szem előtt tartva az aktív turizmus termékei közül elsősorban a kerékpáros, a vízi, a vadász-, a horgász- és az ökoturizmus fejlesztését javasoljuk, amelyek a kínálat szélesítése mellett várhatóan jelentősen hozzájárulnak a vendégéjszakák számának növekedéséhez is.

A beavatkozási területek bemutatása

Az alább bemutatott beavatkozási területek fejlesztésénél a helyi adottságokon túl fontos szem előtt tartani azt, hogy a felsorolt turisztikai termékek igazán jól csak komplex fejlesztés esetén érvényesülnek. Elsősorban olyan területekre célszerű ezeket telepíteni, ahol már jól működő turisztikai termék van, így azt lehetőség szerint a Kárpátalja magyarok által lakott területén fejlett falusi és egészségturizmus kínálatához célszerű igazítani.

1. Kerékpáros turizmus

A kerékpározás mint aktív turizmusforma, sajátos helyet foglal el az idegenforgalom kínálatában, hiszen ez esetben a motiváció egyúttal egy helyváltoztatásra (akár hosszabb utazásra) is alkalmas eszköz. A fejlesztendő területen nagyon alacsony szinten áll a kerékpárút-hálózat kiépítettsége, így a hagyományos családbarát kerékpárturizmus fejlesztése jelentős infrastrukturális akadályokba ütközik. Elsősorban olyan szakaszok feltérképezése, útvonalak kidolgozása javasolható, amelyek a terepkerékpározás kedvelőinek nyújtanak kikapcsolódási lehetőséget. Az útvonalak kiépítése tematikusan vagy más rendszerben történne több turisztikai attrakció (pl. kilátó, vadles, vár- vagy templomrom stb.) bevonásával. Másrészt, célszerű azoknak a zárt pályás lehetőségeknek a fejlesztése, amelyek az ügyességi (pl. balancebike), versenysport helyszínei lehetnek, vagy a felnövekvő nemzedék biztonságos kerékpárhasználatát segítik (pl., KRESZ-park). A program fontos része a kerékpározási lehetőségekről és az útvonalak látványosságairól készített információs anyagok biztosítása és az aktív promóciós tevékenység.

2. Vadász- és horgászturizmus

Turisztikai szempontból adottak a lehetőségek a horgász- és vadászturizmus fejlesztésére. Apróvad széles körben előfordul a magyarlakta területek környezetében, nagyvad (például vaddisznó, dámszarvas) elsősorban a nagyobb kiterjedésű területekkel rendelkező erdőgazdaságok területén vadászható (például Beregszászi Erdőgazdaság, Beregújfalui Vadgazdasága), melyek az állomány egy részét haszonállatként tartják. A szóránymagyarország hegyvidéki területein (Rahó, Visk) is van lehetőség az ilyesfajta kikapcsolódásra. A horgászturizmusnak két válfaja is jelen van a térségben, a folyóvízi és a tavi. A folyóvizek a Tisza és közvetlen mellékfolyói vízgyűjtőjéhez tartoznak, a környező tavak egy részét pedig halastóként használják már ma is (nagybereg-i halastavak, fornosi víztározó).

A helyi adottságok értékesítése szempontjából fontos a konkrét desztinációk lehatárolása és az arra vonatkozó programcsomagok kidolgozása, a megfelelő turisztikai infra- és szuprastruktúra biztosítása (vadászházak, felszerelés bérlése, szakavatott túravezetők). A vadász- és horgászturizmus szempontjából információs hálózatok kiépítése, továbbá a lehetőségek szervezett népszerűsítése javasolható. Ez esetben a vadász- és horgászturizmus népszerűsítését célszerű egybekapcsolni a vidék más turisztikai termékeivel, pl., falusi, lovas turisztikai rendezvények, fesztiválok és nem professzionális horgász-, vadászprogramok (hagyományos mesterségek bemutatása (halászat, vadászat, csíkászat, pákászat), gasztronómia, lövészet) révén népszerűsíteni azokat.

3. Vízi turizmus

A vízi és vízparti desztinációk iránti kereslet a nemzetközi trendek alapján folyamatos bővülést mutat. A térség folyó- és állóvizei jó lehetőséget nyújtanak a vízi turizmus számára, melyet a Tisza és mellékfolyói, valamint a sík vidéken található tavak biztosítanak. A szükséges turisztikai infrastruktúra egyelőre nem áll rendelkezésre, egyes kivételektől eltekintve (Dédai-tó, Sajáni-tó, Vinnicski üdülőövezet) a vízi turizmus a hagyományos, természetközeli, „vad” verziójában terjedt el. A helyi folyók csekély mélysége, gyors sodrása, a Tisza határfolyó-jellege a sétahajózást vagy motorcsónakázást erőteljesen korlátozza, ami egyben megmagyarázza a kikötőhelyek hiányát is.

A kárpátaljai magyarország etnikai területének idegenforgalmi adottságait figyelembe véve a vízi turizmus formái közül a fürdőturizmus és a vízi túrázás fejlesztését javasoljuk. Mindkét esetben a lehetőségek felmérésével, a magterületek kijelölésével célszerű kezdeni a lépéseket, továbbá csomagszerűen, más termékekkel szinergiában fejleszteni azokat (például lovas, kerékpáros és természetjáró programokat is kínálni). Fontosnak tartjuk a Tisza Túrához hasonló nemzetközi hírű rendezvények fejlesztését, mely során kellő hangsúlyt kell, hogy kapjon a tradicionális, természetbarát (kajak, kenu, csónak, tutaj) eszközök használata és lehetőséget kell biztosítani a szélesebb körű csatlakozáshoz is (képzések szervezése, eszközbérlés). A fürdőturizmus fejlesztésének alapelveként a biztonság (vízimentő-felügyelet, bevizsgált vízminőség), a szórakoztatás és a parti szolgáltatások fejlesztésének (szálláshelyek, kempingek, étkezési lehetőségek) fontosságát hangsúlyoznánk.

4. Ökoturizmus

A természeti és az aktív turizmus fejlesztéséhez Kárpátalja magyarlakta részén számos erőforrás megtalálható. A sportolási és kikapcsolódási szolgáltatások mellett a természeti erőforrások mind a fiatalabb, mind pedig az idősebb generáció tagjai számára egyaránt olyan belső értékekkel rendelkeznek, amelyek önmagukban is jelentős turisztikai vonzerővel bírnak. A síkság és a hegyvidék találkozása, a meglévő erdőterületek, a viszonylag sűrű folyóhálózat, az érdekes és értékes növény- és állatvilág okán a vidék a jövőben a kisléptékű ökoturizmus ideális célállomása lehet.

A természeti és az aktív turizmus kínálatának egységes terméké formálása szintén azt a távlati célt szolgálja, hogy a rövidebb (egy napot vagy hétvégét kitöltő) programokon kívül a többnapos, akár egyhetes időintervallumra terjedő programcsomagokat lehessen kínálni az

idelátogatók számára, mégpedig a meglévő sportolási, mozgási és természetjárási lehetőségek összekapcsolása, kibővítése révén. A kínálatba bevonható, látogatható természeti értékek körét a védett területeket kezelő hatóságokkal közösen kell kialakítani. Célszerű tematikus tanösvények, állatmegfigyelő-helyek kialakítása. A szolgáltatások létrehozása során hangsúlyozni kell a környezetbarát szemlélet beépítését a kínálatba. Ehhez a szolgáltatók és a turisták képzésére, informálására is szükség van.

A természeti látványosságok valódi turisztikai termékként való bemutatása leginkább az egyes szereplők (önkormányzatok, szolgáltató vállalkozások, az agroturizmus képviselői stb.) közötti együttműködéssel valósítható meg. Az elkövetkező időszakban a tematikus és ún. élményutakra épülő természeti és ökoturisztikai termékcsomagokhoz kötődő szolgáltatások kiépítése és bővítő beruházások elvégzésének, fejlesztésének támogatása válik szükségessé mind az állami, mind a privát szektor részéről. Ennek eredményeként a vidék egységesen, egy komplexebb szolgáltatási palettával tud majd megjelenni a természeti és ökoturizmust kedvelő piaci szegmensben.

Indikátorok:

- tematikus programok száma;
- kidolgozott túraútvonalak száma;
- megszervezésre kerülő túrák száma;
- aktív turizmusban résztvevő turisták száma;
- túrák alatti többletköltség;
- vendégéjszakák száma;
- a turisztikai szezon idejének meghosszabbodása;
- a lakosság jövedelemszintjének emelkedése.

Beavatkozási terület: „Jól érzem magam” – térség-specifikus turisztikai termékfejlesztés

Célok:

Stratégiai cél: Versenyképes turisztikai térség kialakítása

Specifikus cél: Térségspecifikus turisztikai termékek fejlesztése

Indoklás

A turisztikai termékfejlesztés második szakasza az előzőekhez hasonlóan a változatos élményszerzés fontosságát hangsúlyozza. Ez esetben a fejlesztés alapját a magyarlakta területeken már létező vagy tradicionálisan a magyarsághoz köthető termékek képezik rendezvény-, bor- és lovas turizmus formájában, és külön hangsúlyt kap az attrakciókat kísérő szolgáltatások fejlesztése, ösztönzése. A cél ebben az esetben is hasonló: a működő, fejlődő turisztikai termékeket minőségi kínálattal kiegészíteni, szélesíteni a vendégek körét, meghosszabbítani a tartózkodási időt és növelni a desztináció bevételeit.

A beavatkozási területek bemutatása

1. Rendezvényturizmus

A vidéken több tucat rendezvényt, fesztivált szerveznek évente. Ezek látogatottsága, színvonala nagyon változó. Ismerünk nemzetközi, országos hírével bíró rendezvényt (Mezőgecsei Böllerverseny, Nagymuzsalyi „Arany Gulyás” Fesztivál stb.), illetve csak helyi ismertséggel rendelkező eseményt. A szakmában elfogadott, hogy a fesztiválok, rendezvények turisztikai jelentőségüket tekintve nem töltenek be elsődleges utazási motivációt, ugyanakkor hozzájárulnak egy desztináció szélesebb feltárásához. Fejlesztési célként ez esetben a rendezvények, fesztiválok turisztikai súlyának növelése javasolható. Ennek elérése végett elsősorban a szervezési keretek fejlesztése célszerű. Fontos lenne a magyar vonatkozású rendezvényeket, fesztiválokat jól szerkesztett rendezvénynaplóba egyesíteni, növelni a visszatérő rendezvények arányát, állandósítani az időpontokat és minimalizálni az egyes események közötti átfedéseket. Ösztönözni kellene a szervezőket a színvonal emelésére és segítséget nyújtani a marketingeszközök, módszerek szélesebb használatában. Eredményként a színvonalas rendezvények számának emelkedése és jelentős látogatói létszámnövekedés várható.

2. Borturizmus

Nemes múlttal rendelkezik a környező vidék borkultúrája, melynek hagyományait a vidéken működő borászatok, borospincék, nemzetközi rendezvények/fesztiválok, borút és a Szent Vencel-borrend ápolja. A borkultúra fejlesztésére nagy szükség van, hiszen az elmúlt évtizedek, különösen a szovjet időszak utolsó évei, jelentős hanyatlást idéztek elő. A borturizmus jelentőségét jól jelzi, hogy két kárpátaljai borfesztivál (az ungvári és a munkácsi) bekerült Ukrajna tíz legjobb rendezvénye közé. Sajátos módon, a helyi borászoknak két jelenösen eltérő vendégkör izlésvilágának kell megfelelnie, a magyarnak és az ukránnak, igaz nagy piaci lehetőségek elsősorban az ukrán piac bővülésében vannak. A borturizmus fejlesztésénél a minőségi fejlesztés és a turisztikai részesedés növelése lehet kiemelt cél. Ilyen tekintetben fontos lenne a helyi magyar bor önálló márkanevévé fejlesztése ugyanúgy, mint az önálló borút kialakítása. Jelenleg még alacsonynak mondható az elismert borászok/borospincék száma, így a minőségi fejlesztések ösztönzésén túl fontos lenne minél több termelő idegenforgalomba való bekapcsolódásának elősegítése. Külön hangsúlyt kell fektetni a termékek promóciójának javítására és az együttműködés fejlesztésére a boros gazdák és a falusi vendéglátók között. A szőlőművelés és borkészítés több olyan tradíciót hordoz, amely a falusi turizmus keretei között jól értékesíthető terméké fejleszthető.

3. Lovas turizmus

A kárpátaljai magyarság tradicionális életvitelében a ló mint haszonállat fontos szerepet tölt be, igaz, elsősorban igavonóként alkalmazzák. A lovaglás, annak hagyománya már sokkal szerényebben van jelen, hiszen a megye teljes területén a turisztikai vonatkozású lovas létesítmények száma egy tucat körül mozoghat. A lovas turizmus fejlesztése a tradicionális falusi magyar életvitelre és a korszerű turizmusfelfogásra épülne. Mindenekelőtt egy minőségi fejlesztés végrehajtása indokolt: egyrészt, az állatállomány terén (hagyományos magyar lófajtákra helyezve a hangsúlyt), másrészt, javítani kellene az állattartás körülményein, technológiáján. Anyaországi szakemberek, intézmények bevonásával a vállalkozó lovas gazdák lehetőséget kapnának korszerű ismeretek, szakmák elsajátítására (lovas-túravezető, belovagló, szakedző, lovaskultúra-oktató). A fejlesztés keretei között lovas tanyák és lovas házak kerülnének kialakításra, melyek túralovaglást, lovaglásoktatást, vadászlovaglást és tradicionális szekerezési lehetőséget biztosítanának a vidéki és a falusi turizmus keretei között. Javasolt továbbá olyan lovas közösség felkarolása, amely nemzeti és nemzetközi eseményeken képviselheti a helyi magyarságot. Részcélként tűzhető ki, hogy a kárpátaljai magyar (falusi) fesztiválok, rendezvények szerves részévé fejlődjenek a lovas bemutatók, attrakciók.

4. Kiegészítő szolgáltatások fejlesztése attrakcióhelyszíneken

Az idegenforgalom jövedelemteremtő képessége elsősorban a turisztikai szuprastruktúrában realizálódik. A másodlagos szuprastruktúrát képező kiegészítő szolgáltatások teszik a desztinációt sikeressé, a teljesség élményét nyújtják a vendégeknek. A térségben a turisztikai termékek komplex kínálata ilyen téren fejlesztésre szorul, így célként tűzhető ki ezek helyi ösztönzése. Területileg ezeknek a legnagyobb jelentősége a már meglévő, jelentős forgalommal rendelkező turisztikai desztinációk esetében van. Ezek közül kiemelhetők a magyarlakta területeken működő termál- és gyógyfürdők, azok környezete. Ebben az esetben is fontosnak ítéljük az előzetes empirikus kutatás elvégzését, a pontosabb igények felmérése végett. A fejlesztési irányok elsősorban olyan szolgáltatások bevezetését jelentik, amelyek a rekreációs szolgáltatások, szabadidős sportok, infrastrukturális, szórakoztató tevékenységek és egyéb idegenforgalmi animációk fejlesztését, ösztönzését jelentik. Mindez párosulna a felmerülő szakképzés támogatásával és erőteljes ukrán nyelvi képzéssel. Eredményként az attrakcióhelyszíneken való tartózkodási idő, költési hajlandóság és a visszatérő vendégek számának növekedése várható.

Indikátorok:

- tematikus programok száma;
- kidolgozott túraútvonalak és rendezvények száma;
- megszervezésre kerülő túrák és rendezvények száma;
- a térségspecifikus turisztikai termékek fogyasztóinak száma;
- túrák alatti többletbevétel;
- vendégéjszakák száma;
- a turisztikai szezon idejének meghosszabbodása;
- a lakosság jövedelemszintjének emelkedése.

Beavatkozási terület: Együttműködéssel és korszerű ismeretekkel az új lehetőségekért

Célok:

Stratégiai cél: Versenyképes turisztikai térség kialakítása

Specifikus cél: A térség ismertségének és az ide érkező turisták számának növelése

Indoklás

A turizmus fejlesztése a termékfejlesztés mellett nagyban függ az adott térség idegenforgalmi kínálatának turisztikai piacon való tudatos elhelyezésétől, a megfelelően képzett humán erőforrásoktól és a jól felépített marketing-stratégiától. Kárpátalja magyarlakta területein a turizmus fejlesztése három síkon folytatható. Egyrészt, lépéseket kell tenni a vendégkör korösszetételének szélesítéséért, hiszen a vidék jelenlegi vendégköre elsősorban a közép- és az idősebb korosztályból kerül ki. Ezt a célt szolgálja, többek között, a termékfejlesztés szélesítésére, az aktív turizmus termékeinek bevezetésére tett javaslat. Másrészt, biztosítani kell a turisztikai fejlesztés humán erőforrás-igényét, rendszeres képzések és továbbképzések formájában. Harmadrészt, fontos új küldő területek feltárása. Ilyen tekintetben a jelenlegi turisztikai kínálat és piaci helyzet a belső ukrán kereslet szélesedő horizontjára irányítja a figyelmünket. Ukrajna elérte azt a szintet, amikor a kismértékű

gazdasági növekedés is jelentősen növelheti a lakosság turisztikai aktivitását. Fontos továbbá megjegyezni, hogy a sikeres szereplés közvetlenül függ a jól felépített marketing- és promóciós tevékenységtől. Ennek lényege az egységes piaci fellépésben rejlik, mely esetben az erőfeszítések koncentráltan érvényesülnek, a promóciós tevékenység magasabb szinten, sokkal hatékonyabb és gazdaságosabb keretek között folytatható.

A beavatkozási területek bemutatása

1. A Kárpátoktól keletre – Új turisztikai küldő területek feltárása

A kárpátaljai magyarok által lakott területek idegenforgalma csak úgy lehet sikeres, ha új piacok feltárását célozzuk meg. A lehetőségeket mérlegelve elsősorban Ukrajna belföldi piacát érdemes megirányozni, illetve részben a volt szovjet tagköztársaságok utódállamait. Egyrészt azért, mert ezek a küldő területek idegenforgalmi szempontból egyre aktívabbak, másrészt, mivel a közös múltban Kárpátalja és a magyarlakta térség már rendelkezett egyfajta turisztikai imázssal, amelyet csak fel kell eleveníteni. Harmadrészt, ki kell emelni, hogy a megcélzott közönség az EU-ba csak vízummal juthat el, míg az „egzotikus” kultúrkörbe tartozó kárpátaljai magyarság élettere megkötések nélkül elérhető. Az új piacok sikeres feltárása viszont bizonyos feltételektől is függ, melyek közül ki kell emelnünk a következőket:

- Komplex kínálat kialakítása, amelynek alapjait a vidék magyar hagyományai, illetve falusi turizmusa és a termálfürdők képezik. Elengedhetetlen ugyanakkor a korábbiakban már vázolt turisztikai termékek és a kiegészítő szolgáltatások gyors ütemű fejlesztése.
- Stratégiaileg átgondolt egységes marketing és promóció folytatása, amely akár a „Berehivcsina” (Beregvidék) márkanévre is épülhet;
- A helyi magyar vendéglátók képzése, melyen belül – többek között – nagy hangsúlyt kell fektetni az ukrán/orosz nyelv oktatására.

A fenti feltételek mielőbbi teljesülése jelentősen megerősítené a magyarlakta területek turisztikai pozícióját a régióban és az országban, növelné a vidék turisztikai forgalmát és bevételeit.

2. Helyi desztinációs menedzsmentszervezet kialakítása

A tájegységi turizmus versenyképessége a helyi hálózati együttműködés létrejöttének függvénye. Ez helyi desztinációs menedzsmentszervezet kialakításával érhető el. Az elmúlt másfél évtized jelentős változásokat hozott vidékünk turizmusában:

- beindultak az érintettek, érdekelték közötti együttműködések (többnyire ösztönös kooperációk);
- a turisztikai szakma regionálisan, de országosan is felfigyelt a tájegységi történésekre;
- sok tekintetben javult a helyi turisztikai szolgáltatások színvonala, bővült az idegenforgalmi kínálat;
- sikerült némi haladást elérni az ágazat humán erőforrásainak képzése terén, viszont az idegen nyelvi felkészítés (ukrán, orosz, esetleg angol, német nyelvismeret) még mindig elégtelen.

A további előrelépés, vagyis a turisztikai versenyképesség erősítésének következő lépcsőfoka a helyi szervezettség intézményesített létrehozása és a helyi együttműködés minőség-fejlesztése. Ehhez a helyi szereplők bevonásával hálózati kooperációt kell kialakítani, illetve a tájegységet valódi desztinációvá kell fejleszteni, majd ekként elhelyezni a belföldi és a nemzetközi turisztikai piacon.

A fenti stratégiai rész cél azt kívánja elérni, hogy a ma már nagyobb létszámú és egyre bővülő helyi szereplőket rendszerbe szervezze annak érdekében, hogy vidékünk egy ütőképes

turisztikai rendszerként, desztinációként léphessen fel. A tájegység és annak szereplői mára eljutottak arra a szintre, hogy ez a téma napirendre kerüljön.

A cél elérésének legfontosabb feltétele, hogy a szektorok, piaci szereplők közötti együttműködésben létrejöjjön egy új intézmény, egy turisztikai érdekközösség és annak menedzsmentszervezete (a helyi desztinációs menedzsmentszervezet – HTDM). Ez önálló jogi személyként venne részt a tájegység turizmusszervezésében. E szervezetnek lennének alapító tagjai, döntéshozói, és a térség valamennyi érintett turisztikai szereplője csatlakozhatna hozzá. Az új intézmény létrejöttével a települési szintű turizmusszervezés és turizmusirányítás helyébe a tájegységi szintű turizmusszervezés lépne. Ezzel Kárpátalja magyarlakta részének turizmusszervezése, valamint a döntéshozatal annak minden felelősségével együtt a turizmus tényleges szakmai képviselőinek kezébe kerülne. Egy ilyen irányítási rendszer hatásköre a termékfejlesztéstől egészen a turisztikai szolgáltatások kínálatáig terjedne és működése tudatos turizmustervezést eredményezne.

3. Turisztikai marketingterv készítése

A magyarlakta terület idegenforgalmának sikeres kibontakoztatása (a turisztikai termékek fejlesztése és az új piacok feltárása mellett) nem valósulhat meg egységes marketing-stratégia és promóciós tevékenység nélkül. Ennek bevezető szakaszában a piacszegmentálás, a célcsoportok pontos kiválasztása kell, hogy megtörténjen. Első lépésként a terület egységes arculatának kialakítását kell kidolgozni. Döntést kell hozni arról, hogy ez az arculat mit sugározzon a célközönség irányába. Ennek a folyamatnak része egy átgondolt szlogen, logó, színvilág kreálása, amely jól visszaadja a térség legfontosabb erényeit, a vidékre jellemző turisztikai tevékenységet. Második lépésben a promóciós eszközök kiválasztása, azok alkalmazása valósulhat meg. A piaci bevezetés intenzív imázskampánnyal veszi kezdetét, és ebben az esetben a célcsoportnak megfelelően kell alkalmazni a rendelkezésre álló promóciós eszközöket (élő honlap, figyelemfelkeltő kiadványok, részvétel különböző szintű rendezvényeken, hirdetések különböző médiafelületeken stb.) A megvalósulás hatékonysága nagyban függ a marketingterv kiforrottságától és az arculati elemek helyes megválasztásától.

4. Oktatással a minőségi turizmusért

Kárpátalja magyarlakta része, ezen belül a Beregvidék fenntartható turizmusfejlesztése nem képzelhető el helyi szakértők alkalmazása nélkül. Bármely tájegység turizmusának szervezettsége, hatékonysága a motivált, a térségi értékeket, valamint a térségi összefogás fortélyait jól ismerő, a turizmusmarketing gyakorlatát alkalmazni tudó személyeken alapszik. E tekintetben vidékünk egyik legnagyobb gyengesége, hogy helyben szinte alig van hivatásos, hozzáértő turizmusszervező, megfelelően képzett idegenforgalmi szakember, munkaező.

A turisztikai célok figyelembevételével rendkívül fontos a széles látókörű, kreatív, hatékony turisztikai szakemberek képzése, amely elsősorban intézményes keretek között képzelhető el. A közelmúltban számos kísérlet történt erre különféle tanfolyamok (idegenvezetői, falusi vendéglátó, turizmusszervezői stb.) és továbbképzések formájában, most viszont elérkezett az idő a minőségi fordulathoz. Komoly előrelépésként könyvelhető el a „molodsij szpecialiszt” szintű turisztikai képzés közelgő beindítása a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán. Ez idáig Ukrajnában nem volt lehetőség magyar nyelven idegenforgalmi felsőoktatási képzésben részesülni, és egyre jelentősebb igény mutatkozik a főiskolai (BSc) képzés iránt is. A fentiek mellett a részcélok esetében jelölt termékfejlesztések speciális turisztikai képzésének (pl. lovas-túra-vezető, belovagló, szakedző, lovaskultúra-oktató) megoldása is fontos feladat, ami akár helyi, de anyaországi intézményekkel közösen is megvalósulhat. A képzések sikere azon is múlik, hogy a kikerülő szakemberek mennyire tudnak majd érvényesülni a helyi viszonyok között, hogy a megfelelő kompetenciák mellett a nyelvi tudásuk (ukrán és legalább egy további idegen nyelv) a gyakorlatban megállja-e majd a helyét.

Indikátorok:

- helyi desztinációs menedzsmentszervezet megalakulása;
- térségi turisztikai marketingterv létrehozása;
- térségi marketing- és tematikus kiadványok száma;
- szakirányú képzések száma;
- szakirányú képzésben részt vevők száma;
- vendégéjszakák száma;
- a belföldi turisták által eltöltött vendégéjszakák száma;
- a lakosság jövedelemszintjének emelkedése.

Irodalomjegyzék

1. A Sárospataki kistérség felzárkóztatási fejlesztési programja. Prominent Kommunikációs Bt. 2004
2. Berghauer S. 2012: A turizmus mint kitörési pont Kárpátalján (?) (Értékek, remények, lehetőségek Ukrajna legnyugatibb megyéjében). Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola PhD-értekezés, Pécs
3. Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus 2011 (Закарпаття – Санаторії та туризм): Статистичний збірник. Ужгород.
4. Kárpátalja gazdaságfejlesztési stratégiai terve. Beregszász 2013
5. Közép-Dunántúli Régió Turisztikai Fejlesztési Stratégiája 2006. INN-SIDE TANÁCSADÓ Kft. 2006
6. Michalkó G. 2007: A turizmuselmélet alapjai. Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár, 224 p.
7. Mikó Imre Terv. Az erdélyi gazdasági együttműködés programja. Kolozsvár 2013
8. Nemzeti turizmusfejlesztési koncepció 2014–2024. Erőt adó Magyarország. A versenyképes turizmus koncepciója. Budapest, 2013
9. Szilágyi Z. – Sass E. – Gönczy S. 2006: Kárpátalja, mint turisztikai desztináció – Magyarországi turisták körében végzett imázs- és elégedettségvizsgálat. A III. Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei. Kiadja: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 2006. szeptember 6–7. CD-Rom, 18 p.
10. Tarpai J. 2013: A természeti és társadalmi erőforrások szerepe Kárpátalja turizmusfejlesztésében és hatása a területfejlesztésre. Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola PhD-értekezés, Pécs
11. www.uz.ukrstat.gov.ua

A vállalkozói szféra és könnyűipar fejlesztési stratégiája ***(Virág László, Pataki Gábor)***

A terület bemutatása és indoklás

A felmérések alapján megállapítottuk, hogy a Kárpátalján bejegyzett 5627 vállalkozásból mintegy 920 magyar érdekeltségű vagy magyar közegben fejt ki tevékenységét. Ez az adat első hallásra lehet akár meglepő is, de minden eddigi felmérésünk eredménye azt mutatja, hogy a kárpátaljai magyar lakosság körében jóval nagyobb a vállalkozói kedv, mint azt a magyar lakosság számaránya megkövetelné, igaz, ezek a vállalkozások többségében, mintegy 95%-ban kisvállalatként működnek. Ezt a megállapítást bizonyítja az a tény is, amit megjegyzésként kívánunk csatolni, miszerint a megyében bejegyzett 1539 farmergazdaságból mintegy 1219 a magyarok által lakott 4 járásban – Beregszászi, Nagyszőlősi, Munkácsi, Ungvári – működik. Ez a néhány adat önmagában is elég ahhoz, hogy megmutassa a vállalkozásfejlesztési stratégia kijelölésének irányát.

Mielőtt bemutatjuk a vállalkozásfejlesztési stratégiai részt, összefoglaló jelleggel tekintünk át a vállalkozói szektor SWOT-analízisét.

Erősségek és lehetőségek:

- Szerencsés logisztikai elhelyezkedés;
- Kelet-nyugati összekötő szerep kihasználása;
- Hely- és nyelvismeret a külföldi tőke betelepülése számára;
- Viszonylag sűrűn lakott térség (kereskedelmi-logisztikai előny);
- Természeti adottságok versenyelőnyt teremtő jellege (termálvizek, talaj- és klimatikus adottságok az agráriumban).

Gyengeségek és veszélyek:

- Alacsony vállalkozói hajlam;
- A vállalkozások szegényes tőkeszerkezete;
- A jövedelmi viszonyok alacsony volta miatt minimális megtakarítások mértéke (beruházási önerő);
- Makrogazdasági viszonyok negatív hatásai;
- Adópolitika hátrányai és bizonytalansága;
- A magán és közinfrastruktúra igen rossz helyzete (versenyképesség);
- Perifériaajjelleg (nagy távolság az országos központoktól);

A kárpátaljai magyarság gazdasági erejének és önfenntartásának megteremtéséhez megkerülhetetlen feltételek a következők:

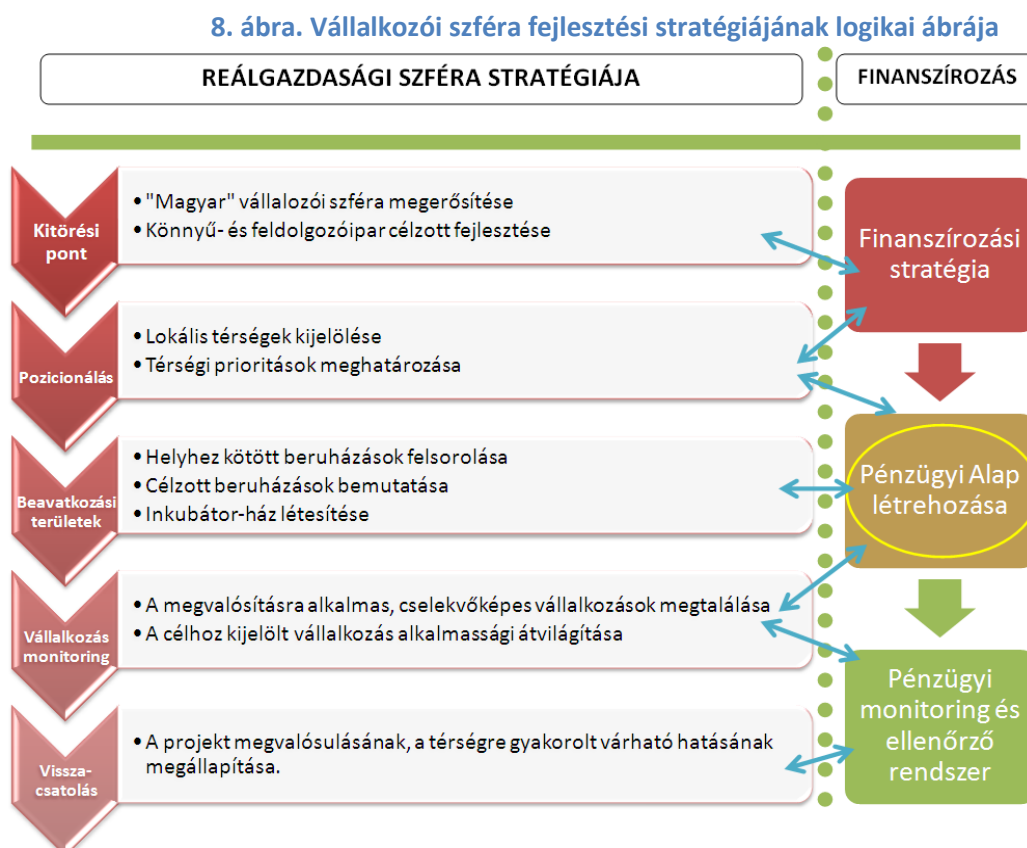
I. Pénzügyi háttér biztosítása (FINANSZÍROZÁSI SZFÉRA)

1. Stratégia iránya
2. Pénzügyi alap létrehozása
3. Pénzügyi monitoring és ellenőrző rendszer

II. Megvalósítási stratégia folyamata (REÁLGAZDASÁGI SZFÉRA)

1. Beavatkozási területek meghatározása
2. Lokális térségek kijelölése és prioritások meghatározása
3. Helyhez kötött beruházási tervek kidolgozása
4. Inkubátorház létrehozásának célja és haszna
5. A megvalósításra alkalmas, cselekvőképes vállalkozások megtalálása
6. A célhoz kijelölt vállalkozások alkalmassági átvilágítása
7. A projekt megvalósulása térségre gyakorolt várható hatásának megállapítása.

A fejlesztési stratégia logikáját az alábbi ábra szemlélteti:

Pénzügyi háttér biztosítása –Finanszírozási stratégia

1. Stratégia iránya

Alapcélunk az, hogy a kárpátaljai magyar járásokban javítsuk a vállalkozások helyzetét, lehetőséget teremtünk új vállalkozások indításában (start up), és javítsunk azon a külső feltételrendszeren, amelynek a jelenlegi állapota az egyik legfontosabb okozója a kibontakozás hiányának.

A feltételrendszer alatt főleg a jogi és pénzügyi, finanszírozási helyzetet kell érteni. A KMVSZ, mint vállalkozói társadalmi szervezet, leginkább a gazdasági teljesítményt indukáló

finanszírozási intézményrendszer kiépítését látja egyrészt relevánsnak (olyan terület, amit lokális területen befolyásolni lehet), másrészt összekapcsolható az összkárpát-medencei gazdasági törekvésekkel.

9. ábra. A finanszírozási stratégia alapelemei

Finanszírozási stratégiánk alap gondolata, hogy kis- és közepes vállalkozásokat kell támogatni az alábbiakban megfogalmazott feltételek szerint úgy, hogy ezek a vállalkozások magyar érdekeltségűek legyenek (anyaországi vagy határon túli magyar vállalkozók), valamint a beruházás akár zöldmezős, akár fejlesztési célú legyen, de magyar térségekben valósuljon meg úgy, hogy javítja a térség munkalehetőségeit, egyéb alvállalkozók bevonását az értékteremtésbe.

2. Pénzügyi alap létrehozása

A kivitelezésben az elsődleges feladat a megfelelő intézményrendszer kiépítése. Ennek a rendszernek meg kell felelnie mind a magyarországi (és EU-s) feltételeknek, mind az ukrajnai szabályozásnak. Ezért javasoljuk az akciótervek kidolgozásának fázisában, hogy alakuljon meg egy többoldalú vegyes bizottság, amely az anyaországi és a határon túli területek gazdaságjogi kérdéseit megvitatja, és előáll egy optimális javaslattal az intézményfejlesztés megvalósításához.

Az alap forrásszerkezetét tekintve a következő három reális lehetőséget képzeljük el:

- *Pénzügyi alap létrehozása befektetők által*
- *Pénzügyi alap létrehozása magyar állami forrásból*
- *A kettő kombinációjából (PPP-finanszírozás)*

Mindhárom esetben el kell érni, hogy a magyar állam vállalja át a pénzügyi alap kamatait legalább részben, de a hatékonyság érdekében lehetőleg teljes egészében. A pénzügyi alaptól igényelhető kölcsönöknek hosszú lejáratot kell biztosítani minimum egy év türelmi idő beiktatásával.

A finanszírozási stratégiának illeszkednie kell a reálgazdasági szféra stratégiájához. Annak megfelelően kell kiépíteni az intézményrendszert, hogy lendületbe hozzuk a beavatkozási területeken konkretizált vállalkozásokat (vagy meglévők fejlesztése, vagy újak létesítése).

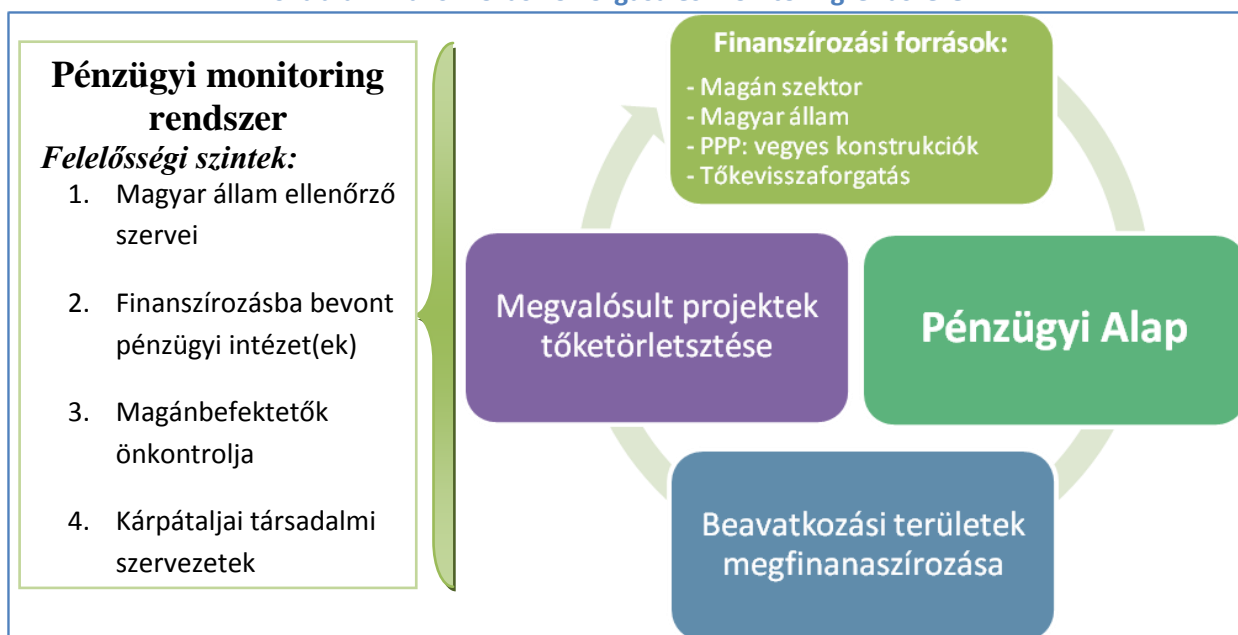
3. Pénzügyi monitoring és ellenőrző rendszer

Fontos megjelölni a finanszírozás eredményességének és tisztaságának intézményi háttérét is, már a stratégia megalkotásánál. Véleményünk szerint ezt a feladatot elsődlegesen az alapfinanszírozást biztosító szereplőnek, tehát a magyar állam megfelelő intézeteinek kell véghezvinni. Ezt követően a finanszírozásba bevont magánszereplők ellenőrzési jogköreit kell

biztosítani, harmadrészt pedig a helyi társadalmi szervezeteket kell feljogosítani arra, hogy biztosítsák a közösség érdekeinek makulátlan érvényesülését.

Az alábbi ábra a pénzügyi körforgást és a monitoringrendszer kapcsolódását hivatott bemutatni:

10. ábra. Finanszírozás körforgása és monitoringrendszere

A megvalósítási stratégia folyamata (Reálgazdasági szféra)

1. Beavatkozási területek meghatározása

A vállalkozásfejlesztési kitörési pont fókuszában a kárpátaljai magyar kötődésű vállalkozások állnak. Adottság, hogy ezek a vállalatok, illetve a jövőbeni újak a kis- és közepes vállalkozások kategóriájába tartoznának. Minden ágazat szóba jöhet, de a lehetőségeket figyelembe véve adja magát, hogy elsősorban a mezőgazdasághoz tartozó feldolgozó és élelmiszeripar, valamint a bér munkakonstrukciót felváltó/kiegészítő könnyűipari késztermék-gyártás az a két fő prioritási vonal, amely mentén el lehet indulnunk.

Fontos szempont még a lokális sajátosságok figyelembevétele. A következő fejezet ezt veszi alapul.

2. Lokális térségek kijelölése

Kárpátalja magyarok által lakott térségeire jellemző, hogy a lakosság, vidéki létéből eredően, főleg mezőgazdasággal, állattenyésztéssel, gyümölcsstermeléssel foglalkozik. Különböző térségekhez helyi, lokális jellegű termelés köthető. Nem volna célszerű olyan vállalkozás-fejlesztést tervezni, amely a kistérségi prioritások megváltoztatására irányulna, ezért arra kell törekedni, hogy a már kialakult térségi szempontokat továbbfejlesszük, vagy a meglévőkkel szorosan együttműködött alakítsunk ki. Ilyen lehet a feldolgozóipar, amely a helyben megtermelt alapanyagok feldolgozásával hozzáadott értéket hivatott teremteni. Hasonlóan fontos a bér munkázó kisvállalatok hozzásegítése késztermék előállításához. Következő fontos lépés a megtermelt javak értékesítésének megszervezése.

Az egyes térségekhez társított prioritások

Ungvári járás

A járás magyarul falvaiban, főleg a nagydobronyi kistérségben intenzív zöldségtermesztés folyik. Szükség van egy konzervgyárra a megtermelt zöldség feldolgozásához. Az adott régióban telepítendő konzervgyár felvásárolná az Ungvári és a Munkácsi járás magyar falvainak termékeit. A KMVSZ együttműködési szerződéseket írt alá több magyarországi konzervgyárral, ami megvalósítás esetén biztosítja a technológiai háttérrel és az értékesítést egyaránt. Viszont a termelés infrastruktúráját helyben kell kialakítani, ami előzetes számítások szerint 600 000 eurós befektetéssel járna.

Folytatni kell az 50–100 fős munkahelyteremtésre alkalmas üzemek telepítését a szalókai cipőüzem példájából kiindulva.

Beregszászi járás

A járás területén intenzíven fejlődik a turizmus, ezért annak kiszolgálására alkalmas tevékenységeket érdemes fejleszteni. A kaszonyi kistérség termálvizes fürdői egyre népszerűbbek a belső-ukrajnai és a helyi vendégek körében. Ez – és az ehhez hasonló további komplexumok – a járás egyik kitörési lehetősége. Érdemes a vendéglátói és szállodai szolgáltatásba befektetni, és az ehhez társítható élelmiszertermelést fejleszteni. Célszerű lenne a Magyarországon már jól bevált kis kapacitású konzerváló üzemek telepítése, melyek feldolgoznák az amúgy is zöldség és gyümölcs termesztésére szakosodott lakosság termékeit. Célszerű lenne egy takarmányüzem létesítése is, vagy legalább egy meglévő felújítása és kibővítése. Takarmányüzem létesítése fontos lenne más járásokban is, ezért ennek módjára és költségeire egy külön fejezetben kitérünk. Támogatást igényel a járásban a húsfeldolgozó kisipar is, példaként említhetnénk a mezőegcsei kolbászgyártó kisüzemet, melynek létrejötté a hagyományos Mezőegcsei Böllérvény törvényszerű következménye. A Beregszászi járásban, a többi járáshoz hasonlóan, több bér munkázó könnyűipari cég létezik. Ezek fejlesztésével szintén egy külön fejezetben fogunk foglalkozni.

Nagyszőlősi járás

A járás tiszántúli része intenzív kisállat-tenyésztéssel foglalkozik. A vidék vállalkozói inkubátoraikban több millió napos csibét keltetnek és nevelnek fel. Az elmúlt években az állomány eladásra szánt részét belső-ukrajnai felvásárlók vitték el. Mára ez az értékesítés jelentősen visszaesett, mivel a korábbi felvásárlók bevitték a termeléshez szükséges technológiát, és sokan maguk, helyben tenyésztik a korábban Kárpátaljáról bevitt állományt. Mivel a tiszaháti részen az 1960-as évekig visszanyúló hagyománya van a szárnyasok üzemi tenyésztésének, kár lenne veszni hagyni ezt a tevékenységet. Egy húsfeldolgozó üzem telepítése megoldaná a fennmaradó állomány értékesítését. A Nagyszőlősi járásban számos ruházatot, cipőt, ipari zsákot stb. gyártó kis- és középvállalkozás van. Ezek mindegyike bér munkában végez részgyártást, így a bérezést egyoldalúan a megrendelő határozza meg, és a kiszolgált munkavállalónak nem marad más választása, mint elfogadni a sok esetben a cég túlélését sem biztosító bérezést. A térségben több konzervgyár is működik, de legtöbbjük nyomott áron és nagy késéssel fizeti ki a lakosságtól átvett alapanyagot.

Felső-Tisza-vidék

A térségben élő magyarság már szórványnak számít, ennek ellenére azok a települések, ahol nagyszámú magyar lakosság él, kitartóan őrzik magyarságukat, és ez gazdasági életüket is meghatározza. Különösen érvényes ez a viski kistérségre, ahol a jelentősebb vállalkozások magyar emberek tulajdonában vannak, és az itt dolgozók túlnyomó többsége is magyar. Ez a térség legalább annyira figyelemre érdemes, mint a színtiszta magyar települések gazdasági fejlesztése. A vidéken fejlett falusi turizmus működik, itt található a térség legnagyobb ásványvíz-palackozó cége, mely vállalat tevékenysége sokrétű, többek között famegmunkálással és falazóelem-gyártással is foglalkozik. A térséghez tartoznak még olyan magyarok által lakott helységek, mint Técső, Bustyaháza és Aknaszlatina. Utóbbi sóbányáiról

híres, amelyek az utóbbi időben katasztrófaveszélyessé vannak nyilvánítva, ugyanúgy, mint a település nagy része. Kárpátalja 360 millió tonnás sókészlete nagyobb jövőt jelenthetne a sóbányászat számára, mint amit a bányák bezárása vizionál. Ez az ősi sóbányászat végét jelentheti a térségben. Annak ellenére, hogy a településen nagyszámú őslakos magyar él, a probléma méretéből eredően a kárpátaljai magyarságnak aligha van lehetősége az országosnak mondható probléma befolyásolására.

3. Helyhez kötött beruházási területek kidolgozása

A stratégia kidolgozásánál számba vettük azokat a helyileg is behatárolt lehetőségeket, amelyeknek gazdaságélénkítő és munkahelyteremtő hatása lenne. Mindezt három fő elv alapján dolgoztuk ki. Ezek a következők:

- 1. a kárpátaljai magyarság gazdasági önfenntartásának javítása;*
- 2. a meglévő prioritások továbbfejlesztése és velük kompatibilis tevékenységek létrehozása;*
- 3. a kárpátaljai magyarság gazdasági életének integrálása az összkárpát-medencei gazdaságba;*

Mit értünk ezek alatt?

1. A gazdasági önfenntartás erősítésének elvi alapja

Fennmaradásunk, magyar identitásunk megőrzése csakis úgy lehetséges, ha mindehhez szilárd gazdasági alapot teremtünk. Kisebbségi létünkben eredően sokkal kitartóbbnak és leleményesebbnek kell lennünk, mint a többségi nemzetnek. Periférikus létünk esélyt ad az országok közötti híd szerep betöltésére, ugyanakkor bizonyos értelemben gazdasági hátrányt is jelenthet számunkra. Akkor tudjuk megteremteni a már említett szilárd gazdasági alapot, ha ezeket a hátrányokat is előnyökké alakítjuk. Ehhez olyan zártkörű termelési ciklust kell kialakítanunk, amely a körön belül tartja az itt élő magyarságot, megteremtve számára a tisztességes megélhetés feltételeit, de egyben nyitott tud lenni a gazdasági tevékenységhez szükséges körön kívüli beszerzések előtt.

2. Általános vállalkozási projektötletek:

- kézműves kisipar önálló és szervezett rendszerének kialakítása (összekapcsolja a turisztikai és agrárvállalkozásokat);*
- kiskereskedelmi hálózat kialakítása (kapcsolódás az agrárszektorhoz);*
- kiskereskedelmi üzletek megerősítése („ABC”-üzletek marketingjének növelése);*
- szolgáltató vállalatok megerősítése és célzott alapítása (pl. szakszolgáltatások: fodrászat, utazási irodák, fuvarozó cégek, pályázatíró irodák);*
- egy nagyobb és több kisteljesítményű konzervüzem telepítése zöldség- és gyümölcsstermesztési centrumok közelébe;*
- húsfeldolgozó üzem a Bereg- és a Felső-Tisza-vidéken;*
- félkész termékeket gyártó, ún. bérmunka-konstrukcióban működő magyar érdekeltégű vállalatok feltőkésítése profilváltás céljából, magasabb hozzáadott értéket képviselő késztermékgyártáshoz;*
- takarmánykeverő üzemek létesítése;*
- ásványvíz-palackozó üzem bővítése;*
- vendéglátóipari vállalkozások létrehozása a főbb turisztikai központoknál;*

3. A támogatási rendszer keretfeltételei

Anyaországi támogatás nélkül gazdaságélénkítő programunk megvalósítása esélytelen. A fejlett technológia hiánya pótolható, ha a termelésbe bevonjuk a nálunk jóval fejlettebb technológiával és szaktudással rendelkező magyarországi cégeket. Esetenként pénzügyi befektetőre is találhatunk ezekben, aki megkönnyíti a tervek megvalósítását. Első lépésként kárpátaljai alapanyag-termelést indítanánk, ami több száz magyar ember megélhetését biztosítaná. Eközben megtörténne a konzervgyár és egyéb üzemek telepítése, és a következő szezont már kárpátaljai gyártással indíthatnánk. Hasonló példa lehet a takarmánykeverék gyártása. Ebben az esetben Belső-Ukrajnából behozott szemes terményt, szóját és más alapanyagot használnánk fel, és ellátnánk takarmánnyal a tiszaháti csirketenyésztőket, a mangalicatenyésztőket és a húszemek számára alapanyagot termelő vállalkozókat. Ugyanerre a termékre Magyarországról is jelentkeztek érdeklődők, ez felveti a közös termelés lehetőségét is. A felsorolt projektek hosszúlejáratú kölcsönként lennének igényelhetők, egy, a társadalmi szervezetek képviselőit magába foglaló bizottság ajánlása alapján. Ez a bizottság egyben a felügyelő bizottság szerepét is betölthetné, amely a megvalósítás bármely szakaszában ellenőrizhetné a felhasználás törvényességét. A kölcsönök kamatait teljesen át kell vállalnia a magyar államnak, de legalábbis nagyobb részben, hogy a program elérhesse valós célját, elősegítve ezáltal a kárpátaljai magyar munkavállalók jövedelmének emelését, mivel az jelenleg a kárpátaljai átlagjövedelem 83%-át teszi csak ki.

A projektötletek nagyobb része (2. pont) a *mikro- és kisvállalkozások* irányát célozza meg. Ezek a vállalkozások nem képesek még magyarországi biztosítékok és kamattámogatások mentén sem lehívni azokat a forrásokat, amelyek jelenleg elérhetők a nemzetközi piacon (az EX-IM bank és a Corvinus Befektetési Zrt. projektjei). Ezért szükségesnek látjuk egy mikrofinanszírozási hitelrendszer kialakítását a kárpátaljai gazdák, mikro- és kisvállalkozások számára. Szükséges az ehhez kapcsolódó intézményrendszer kialakítása is.

4. Inkubátorház létesítése

A legtöbb újonnan alapított vállalat bukása az első néhány hónapban következik be. Úgy is szokták ezt nevezni, hogy magas a vállalkozások „csecsemőkori halandósága”. Legtöbb esetben a pénzügyi (likviditási) problémákon túl még az is szerepet játszik a korai csődben, hogy ezek a mikro- és kisvállalkozások nem rendelkeznek olyan menedzsment-ismeretekkel, és nem ismerik a piaci környezetet olyan szinten, hogy megfelelő üzleti tervvel indítsák el a vállalkozást, majd pedig a megfelelő döntéseket hozzák meg.

Ezért a vállalkozói kedv erősítése, valamint a meglévő vállalatok stabilitásának növelése érdekében szükséges megalapítani egy inkubátorházat.

A központi irodának Beregszász székhellyel kell működnie, de egységeket kell telepíteni az Ungvári és a Nagyszőlősi járásokba is.

Az irodának a következő szolgáltatásokat kell nyújtania:

- *Üzleti tanácsadás (üzleti terv készítése, működési szaktanácsadás nyújtása)*
- *Jogi tanácsadás és jogi szolgáltatások közvetítése*
- *Üzleti biztosítási szolgáltatások közvetítése és nyújtása*
- *Irodai infrastruktúra biztosítása*
- *Tolmács- és fordítóiroda üzemeltetése (az alap ukrán–oroszmagyar reláción túl, angolmagyar–ukrán, valamint németmagyar–ukrán viszonylatban is).*

Az iroda szolgáltatásainak hosszabb távon önfenntartónak kell lenniük, viszont rövid távon (amíg egy üzletileg erős vállalkozóbázis nem áll mögötte) fontos, hogy segítséget nyújtson üzemeltetésében a magyar állam.

5. A megvalósításra alkalmas, cselekvőképes vállalkozások megtalálása (monitoring)

A KMVSZ jelenleg is több mint 100 taggal rendelkezik a legkülönbözőbb üzletágakból. Viszont tovább kell bővíteni a vállalatokat, s ezeket egy korszerű adatbázisba szervezve, minél több ismeretet szereztve róluk kell úgy feltérképezni, hogy az üzleti lehetőségekkel párhuzamosan ezek a vállalatok időben tudjanak reagálni a piaci kihívásokra.

Jelenleg is sikeresen fut a Kárpát Régió Üzleti Hálózat adatbázis-építése, a Wekerle-estek pedig olyan fórumlehetőséget biztosítanak, amelyek által jobban megismerhetjük a jelenlegi vállalkozásokat, illetve lehetőség nyílt már idáig is új cégek bevonására.

Ehhez hasonló további fórumok, nyílt napok, üzletemberek közötti találkozók szervezését tartjuk fontosnak, hogy a vállalkozások ne különálló egységek legyenek, hanem egy olyan közösség, ami együttesen, magát megszervezve tud hatékonyabb és ütőképesebb lenni.

6. A célhoz kijelölt vállalkozás alkalmassági átvilágítása

Miután kialakítottuk a „vállalkozói közösséget” egy anyaországi és helyi szakemberekből álló bizottságnak fel kell térképeznie, hogy a stratégiai prioritásokhoz mely létező vállalatokat lehet társítani, valamint milyen új vállalkozások indítását kell ösztönözni.

Ez a rendszer az irányított piac modelljéhez hasonló, ugyanis Kárpátalján a piacgazdaság és az önálló kezdeményezések gyerekcipőben járnak, ezért a magánszektor fejlesztése először szakmai iránymutatáson kell, hogy alapuljon. Viszont csak akkor lesz sikeres gazdaság- és vállalkozásfejlesztésünk, ha a munkát sejtékben, kis- és közepes vállalkozások végzik el jövedelmező és piacképes módon.

7. A vállalkozóvá válás folyamatának generálása (oktatás, képzés)

Minden vállalkozás akkor lehet sikeres, ha egy jó ötlet áll mögötte és az anyagiak biztosítottak. A pénzügyi természetű kérdésekről a korábbiakban már tettünk említést. Jelen esetben a kérdés az, hogy miként lehet elérni, hogy a jelen, de főleg a következő generációk esetében megváltozzon a hozzáállás, s magasabb vállalkozói hajlammal, kreatív vállalkozási ötletekkel álljanak elő.

Fontosnak tartjuk, hogy a kárpátaljai magyarságnak ötletadó, proaktív képzési rendszere legyen, amely nemcsak alkalmazkodik a piaci viszonyokhoz, hanem a fentiekben megjelölt húzóágazatok irányába rugalmasan tud nyitni.

Ennek leginkább a felnőttképzési, átképzési rendszerek tudnak megfelelni, nem megfelelően az alapképzések fontosságáról, s arról, hogy a felsőoktatási szabályozás és kapacitásbeli nehézségek hogyan befolyásolják ezek rugalmas megfelelését.

Mindenképp alapozni kell a jelenlegi kapacitásokra, amelyek manapság a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán található meg. Továbbá szükség van még egy olyan szakképzési hálózatra is, amely a szaktudást közelebb viszi a kisebb településeken élőkhez.

Alkalmazkodva a megjelölt kitörési ágazatokhoz, ezeken a területeken lehet olyan képzéseket indítani, amelyek segítik a vállalkozási ötletek generálását. Ezért a képzési struktúra kialakítását a mezőgazdaság, az élelmiszer- és feldolgozóipar, valamint a turisztikához kapcsolható kézművesipar irányából kell megközelíteni.

Továbbá folytatni kell azokat az ifjúsági programokat, amelyek az üzleti és pénzügyi világ alapjait, az üzleti tervezés és vállalkozásindítás sajátosságait mutatják be a fiatalság számára.

8. Vállalkozói klaszterek, szövetkezetek kialakításának támogatása

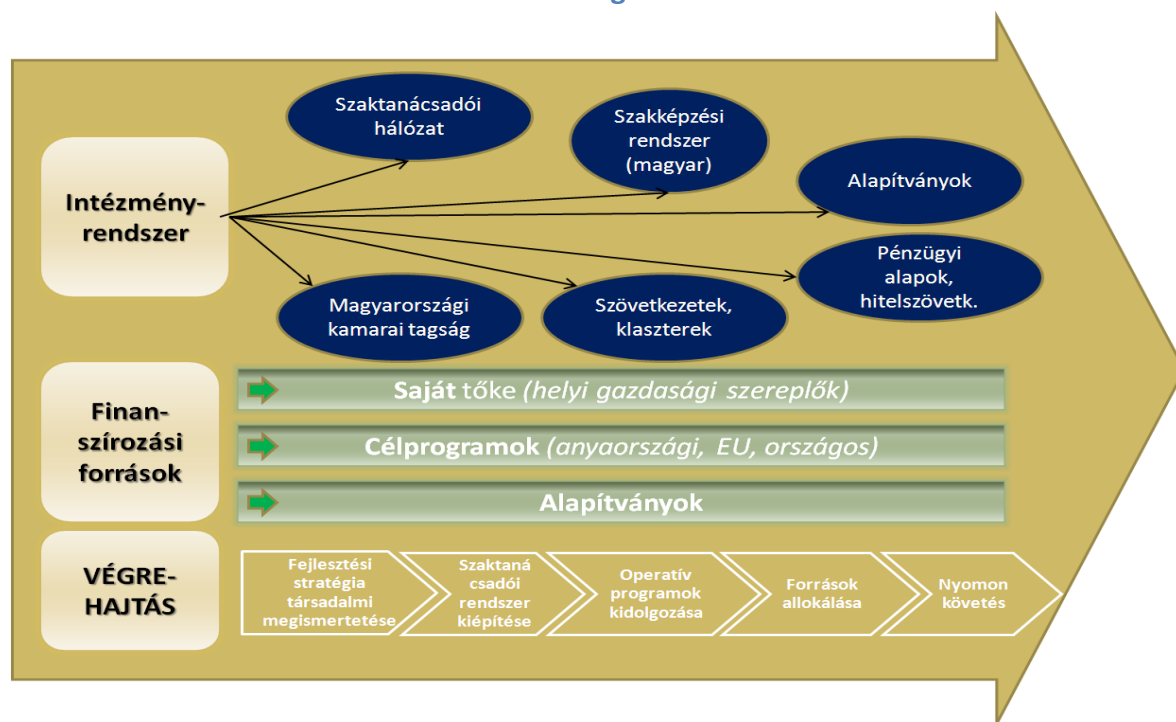
Jelenleg igény szintjén, elvi relációban a vállalkozók megfogalmazzák az együttműködés szükségességét, de a rossz tapasztalatok, az elszigeteltség, a bizalmatlanság viszonyai között idejükből, s főleg anyagi forrásaikból nem képesek áldozni együttműködési rendszerük kialakítására. Továbbá hátráltató tényező még az is, hogy sok esetben megfelelő mintákat sem láttak, ezért az igények sem merülnek fel a stratégiai együttműködésekre, szakmai, vállalkozói fórumokon való részvételre.

Fontosnak látjuk ezért, hogy anyaországi támogatásokkal bővítsük a szakmai fórumok, vállalkozói konferenciák programjait. Továbbá megteremtjük azt a háttér-intézményrendszert, amely szervezi a klaszteresedést, valamint az agrárgazdasági szereplők szövetkezeti rendszerét.

6. Eszközrendszer, a végrehajtás keretei

Az eszközrendszer és végrehajtás keretei című rész logikai struktúráját az alábbi ábra szemlélteti.

11. ábra. Logikai ábra

Intézményrendszer

A kárpátaljai gazdaságfejlesztési stratégia végrehajtásához meg kell erősíteni, valamint úja kell értelmezni a már meglévő intézményeket, valamint szükség esetén létre kell hozni újakat is. Az operatív programok kidolgozására, illetve azok lebonyolítására az alábbi intézmény-rendszerre van szükség:

- Szaktanácsadói hálózat kiépítése;
- Magyar nyelvű, teljes vertikumú szakképzési rendszer;
- Alapítványok;
- Pénzügyi alapok, hitelszövetkezetek;
- A gazdasági szereplők önszerveződése, termelői beszerző-értékesítő csoportok, szövetkezetek;
- A magyarországi kamarai tagság kiterjesztése (határokon átívelő programok).

1. A kárpátaljai magyarság gazdasági szereplőinek helyzete indokoltá teszi egy sajátos feladatokat ellátó **szaktanácsadói hálózat** kiépítését. Az agrárium szereplői számára egy falugazdász-szaktanácsadói hálózatot, a vállalkozási szféra számára inkubátorházak rendszerét széles körű pénzügyi, jogi és gazdasági szaktanácsadással.

2. Az ukrán állam által finanszírozott magyar nyelvű felsőfokú szakemberképzés nincs, és nem is várható Kárpátalján. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola bázisán működő, s a magyarországi felsőoktatási intézmények kihelyezett tagozataként funkcionáló gazdasági képzések nagyon fontos, hiánypótló szerepet töltenek be. Szükség van a

szakirányok bővítésére, valamint a felsőfokú szakképzés mellett a középfokú szakképzés beindítására is.

3. Az alapítványok szerepe a gazdaságfejlesztési stratégiában igen széles körű és nélkülözhetetlen. A különböző operatív programok kidolgozásának és lebonyolításának sokszor a leghatékonyabb módja, ha alapítványi formában, nonprofit szervezet hajtja végre. Az alapítványi forma lehetővé teszi a működés maximális átláthatóságának biztosítását, a társadalmi kontrollt.

4. Az Ukrajnában működő kereskedelmi bankok a mikro-, kis- és közepes méretű vállalkozások és gazdaságok számára szinte nem is léteznek: nincsenek a családi vállalkozások, gazdaságok szintjén működő fejlesztési hitelkonstrukcióik, de a gazdaság szereplői sem merik a bankokban elhelyezni megtakarításaikat. A gazdaságfejlesztési stratégia operatív programjainak finanszírozására szükség van speciális pénzügyi alapok létrehozására, míg a hitelszövetkezetek a megtakarításoknak a termelésbe történő bevonását szolgálják.

5. A gazdasági szereplők önszerveződéseinek, szövetkezeteknek, szakmai együttműködési csoportoknak a fő feladata a közös piaci megjelenés biztosítása akár a beszerzések, akár a termékek, szolgáltatások értékesítése terén. Csak ilyen módon lehet ellensúlyozni a méretbeli hátrányokat a globalizálódó gazdasági körülmények között.

6. A gazdasági kamarák tagsági lehetőségének kiterjesztése a kárpátaljai gazdasági szereplők számára lehetőséget biztosít a kamarák szolgáltatásainak igénybe vételére, valamint a programjaikban történő részvételre.

7. Olyan vállalkozói irodaház kiépítése, amely jogi, pénzügyi, üzletvezetési tanácsadással segíti a kezdő vállalkozásokat.

8. Európai Uniós pályázatok megírását segítő szakemberekből álló iroda létrehozása, amely a vállalkozások pályázatírási tevékenységét támogatja.

Finanszírozási források

A Gazdaságfejlesztési stratégia operatív programjainak finanszírozására a lehetséges forrásokat három fő csoportra lehet osztani:

- A gazdálkodók saját tőkéje, pénzügyi tartalékai. Ezek mozgósítására a hitelszövetkezetek lehetnek a legalkalmasabbak.
- A különböző állami és határon átvelő célprogramok hatékony felhasználása a szaktanácsadó hálózatok segítségével már működő gazdaságok fejlesztésére.
- Jótékonyági alapítványok szociális programjai a legszegényebb rétegek felkarolására.

A gazdasági szereplők saját tőkéje

Annak ellenére, hogy a kárpátaljai magyar gazdasági szféra szereplői folyamatos tőkehiánnyal küzdenek, a vállalkozók és gazdálkodók tulajdonában lévő készpénztartalékok összességében igen nagy értéket képviselnek, elérhetik a több 10 milliárd forintnyi nagyságrendet is. Ha ennek az összegnek csak a töredékét sikerülne mozgósítani egy vagy több hitelszövetkezet keretében, akkora fejlesztési forráshoz lehetne juttatni a termelőket, ami többszöröse az elmúlt évtizedben összesen a kárpátaljai gazdaság fejlesztésére szánt támogatásoknak.

Állami és határon átnyúló célprogramok

Ukrajnában jelenleg több tucatnyi állami támogatási program van meghirdetve a gazdaság számára. Azonban a meghirdetett programok mögött vagy nincs finanszírozás, vagy „névre szólóak”, s a kisebb méretű gazdaságok számára elérhetetlenek. Ennek ellenére a

falugazdászoknak, inkubátorházak gazdaságsszervezőinek folyamatosan figyelniük kell a meghirdetett támogatási programokat, és segítséget kell nyújtaniuk a jogosult magyar gazdasági szereplőknek az esetleges támogatások megszerzésében.

Határokon átívelő fejlesztési programok

Sokkal realisabb forrás lehet a programok finanszírozására az EU *határokon átívelő fejlesztési programjaiban* való aktív részvétel. Kárpátalja, mint négy EU-s tagállammal határos, de még ukrainai viszonylatban is gazdaságilag elmaradott régió jó eséllyel kell, hogy bekerüljön egy ilyen típusú támogatási programba. Azonban a lehetséges források felkutatásához és sikeres lehívásához szükség van az EU bürokráciájában járatos magyarországi szakemberek segítségére, valamint egy szakmailag felkészített, a kárpátaljai helyzetet jól ismerő szaktanácsadói hálózatra.

Anyországi célprogramok

A leginkább realis forrás ebben a kategóriában az *anyaországi célprogramok* a Kárpát-medencei magyar közösségek megmaradásának támogatására. A legkézenfekvőbb módja e forrás célba juttatására a magyarországi kamarai tagság lehetőségének kiterjesztése a kárpátaljai magyar gazdaság szereplői számára.

Alapítványok

A legrászorultabb rétegek támogatását felvállaló alapítványok programjai szintén jelentős forrást képviselhetnek. Ehhez természetesen szemléletváltásra van szükség, s meg kell győzni az alapítványokat támogató donorszervezeteket arról, hogy a szegénység felszámolásának leghatékonyabb eszköze a rászorulókat visszavezetése a munka világába, segítségük abban, hogy egy saját vállalkozás vagy családi gazdaság létrehozásával képesek legyenek az önfenntartásra és fejlődésre.

A végrehajtás menete

A fejlesztési stratégia társadalmi megismertetése és elfogadtatása

Ennek keretében még a tervezési időszakban társadalmi vitára lettek bocsátva a fejlesztési stratégia főbb pontjai, s a végleges változatban messzemenően figyelembe lettek véve a gazdaság szereplőinek visszajelzései. Ez nagyon fontos, ugyanis egyetlen gazdaságfejlesztési stratégia sem lehet életképes, ha annak alanyai nem fogadják el, nem érzik magukénak.

Szaktanácsadó-rendszer kiépítése

A családi gazdaságokra, kkv-kra épülő kárpátaljai magyar gazdaság fejlesztési stratégiájának alapja egy teljes lefedettséget biztosító szaktanácsadó-rendszer kialakítása. Az agrárium területén a falugazdász-szaktanácsadók lesznek a fejlesztési stratégiához tartozó operatív programok kidolgozói és lebonyolítói, ők fogják felmérni a családi gazdaságok problémáit, és segíteni őket az aktuális operatív programban történő részvételben. A vállalkozói szféra esetében pedig az inkubátorházak rendszere fogja ellátni ezt a feladatot.

A fejlesztési stratégiához tartozó operatív programok kidolgozása

A kárpátaljai magyar gazdaságfejlesztési stratégia megvalósításához valamennyi kitörési pont, ágazat számára ki kell dolgozni a konkrét operatív programokat. Ezeknek az operatív programoknak tükrözniük kell az adott ágazat igényeit, sajátosságait, de egyúttal összhangban kell lenniük a felvázolt stratégia célrendszerével, valamint a többi ágazat operatív programjaival.

A programok megvalósításához szükséges források felkutatása

A fentebb említett lehetséges finanszírozási forrásokat maximálisan igénybe kell venni a fejlesztési stratégia megvalósítására, az operatív programok finanszírozására, lebonyolítására. Fel kell készülni ezeknek a forrásoknak az esetleges változására, folyamatosan nyomon kell követni az új lehetőségek feltűnését.

A fejlesztési stratégiai célok megvalósulásának nyomon követése, az operatív programok módosítása a változó piaci és jogi környezetnek megfelelően

A gazdaságfejlesztési stratégia megvalósulásának nyomon követéséhez a végrehajtó szervezeteknek (falugazdász-szaktanácsadó hálózat, inkubátorházak) két évente fel kell mérniük a felvázolt célok teljesülését.

A felmérések eredményeinek elemzése lehetőséget ad a kárpátaljai magyar gazdaság valós helyzetének megítélésére, a végbemenő változások nyomon követésére, a gazdasági stratégiai célok megvalósulásának értékelésére, az azok eléréséhez szükséges beavatkozások, operatív programok kidolgozására.

Természetesen, az operatív programoknak folyamatosan alkalmazkodniuk kell a változó piaci, illetve jogi környezethez.